

Redactioneel

Ideologie

Dit nummer heeft drie actuele thema's: een eerste verwerking van de gemeenteraadsverkiezingen, door onder meer Tom van der Meer, Wimar Bolhuis en Jacob Knipscheer. Een aanloop naar de Europese verkiezingen door S&D-redacteuren Paul de Beer en Tom Eijsbouts. Een verkenning van 'het nieuwe midden' – van de mogelijkheden tot samenwerking tussen de hedendaagse sociaal-democratie en christen-democratie – door onder meer René Cuperus & Bert Ummelen en Rien Fraanje.

Onderliggende lijn van al deze artikelen is dat ideologie ertoe doet. Dat meer programmatisch onderscheid de PvdA geholpen zou hebben bij de rampzalig verlopen lokale verkiezingen. Dat in Europa linkse politiek goed mogelijk is. Dat de overlap tussen de marktkritiek van PvdA en CDA op zijn minst op papier groter is dan de verschillen tussen staatsliefde en middenveldvoorkeuren.

We praten elkaar graag na dat sterke politieke opvattingen van gisteren zijn, dat de toekomst aan het radicale midden is of iets wat daarop lijkt en dat alle middenpartijen onderling inwisselbaar zijn. Dat kan zijn, maar de vraagstukken die voorliggen zijn niet zo inwisselbaar: toenemende ongelijkheid, ook mondiaal; hevige slijtage aan democratie als ideaal en als praktijk; een groot verlangen naar een sociaal vangnet zoals de verzorgingsstaat. Als een partij als de PvdA zich daar niet voor opwerpt, wie dan wel?

Eén-twee-drie gaat het natuurlijk niet, het is – als altijd – vallen en opstaan, zeker wanneer er ook geregeerd wordt. Maar houvast helpt bij het opstaan. En houvast komt van normatieve opvattingen, over goed werk, binding, bestaanszekerheid en verheffing, dat staat wel weer vast.

Onvertaalbare termen

Door **Wout Cornelissen**

Redacteur S&D

Eind maart woonde ik in New York de jaarlijkse conferentie bij van de Amerikaanse vereniging van literatuurwetenschappers. Daar werd in La Maison Française de Engelstalige vertaling en bewerking van het oorspronkelijk in het Frans verschenen *Woordenboek van onvertaalbare termen* gepresenteerd. Het betreft een verzameling van unieke filosofische begrippen die steeds slechts in één taal voorkomen.

De initiatiefneemster van het project, de Franse filosofe Barbara Cassin, vertelde over de politieke overweging die ten grondslag lag aan het oorspronkelijke boek: laten zien dat er een alternatief is voor een Europa dat gedwongen wordt te kiezen tussen een 'ontologisch nationalisme' enerzijds (de heideggeriaanse idee dat er alleen in het Duits en in het Grieks gefilosofeerd zou kunnen worden) en 'globish' anderzijds (de mondiale variant van het Engels die dient als taal voor internationale communicatie en handel). Cassin vertelde dat er door een groep Oekraïense wetenschappers die betrokken waren bij de revolutie op het Maidan-plein aan een Oekraïense én een Russische vertaling van het woordenboek wordt gewerkt.

Ik moest denken aan de Nederlandse politiek, die sinds 2010 nog maar twee talen lijkt te spreken: óf die van het populisme — de 'hardwerkende Nederlander' versus de 'criminele Marokkaan' — óf die van de technocratie — bezuinigen en hervormen om 'sterker uit de crisis' te komen. Voor zover het Nederlandse kabinet zich slechts bedient van deze twee talen weet het zich maar moeilijk raad met die andere Europese crisis: die in Oekraïne. In antwoord op de vraag van een NRC-journalist aan Frans Timmermans of de historische opdracht

van Europa na de val van de Berlijnse Muur in 1989 soms niet voor de Oekraïners geldt, antwoordde de sociaal-democratische minister: 'Nee'. Vooralsnog gaan het 'globish' van de West-Europese landen en het 'ontologisch nationalisme' van Poetin prima samen.

Na New York was ik in Berlijn, voor een conferentie over de vraag 'Wat voor Europa?'. De Amerikaanse historicus Timothy Snyder, specialist in Oost-Europese geschiedenis, verdedigde er de stelling dat Oekraïne geen toekomst heeft zonder Europa en, minstens zo belangrijk, dat Europa geen toekomst heeft zonder Oekraïne. Het huidige Russische regime staat voor een oligarchisch centralisme met etnisch-nationalistische trekken dat niet alleen Oekraïne, maar het hele Westen voor zijn 'Euraziatische' model tracht te winnen.

Het Oekraïense woord 'maidan', zo legde Snyder uit, dat afkomstig is uit het Arabisch, verwijst naar een publieke plaats voor politieke discussie. Het woord komt in het Russisch niet voor. Laten we hopen dat het in de Oekraïense én de Russische versie van het genoemde woordenboek wordt opgenomen.

Laten we ook hopen dat er een Nederlandse vertaling komt. Het ogenschijnlijk onvertaalbare woord 'maidan' herinnert ons eraan dat vrijheid ook iets anders kan betekenen dan de vrijheid van de Nederlander ten koste van die van de Marokkaan, of de vrijheid van hardwerkers ten koste van hen die niet productief kunnen zijn of een beroep uitoefenen waarvan de productiviteit nu eenmaal niet meetbaar is.

Politieke vrijheid begint bij het besef dat we niet noodzakelijkerwijs samenvallen met wat onze politici ons over onszelf willen doen geloven. Zoals de Oekraïners niet samenvielen met de taal van hun machthebbers. En overigens ook de Russen niet samenvallen met de hunne.

Europa is een vreemd land; de stemmen tellen daar anders

Er kan en er gebeurt veel meer in Europa dan we vanuit Den Haag zien, maar het gaat daar wel anders toe dan we 'thuis' gewend zijn. Het is belangrijk de Europese Unie goed te doorgronden, opdat we in staat zijn daadwerkelijk invloed uit te oefenen.

TOM EIJSBOUTS

Redacteur S&D

Het wordt wel over het hoofd gezien, maar de belangrijkste Europese verkiezingen bij ons zijn die voor de Tweede Kamer. Had Diederik Samsom op 12 september 2012 gewonnen, en wat scheelde het helemaal (1,7%), dan was hij nu lid geweest van het gezelschap dat de EU en Europa feitelijk regeert. Dat gezelschap is de Europese Raad van regeringsleiders. Had Job Cohen gewonnen in 2010 (0,8% verschil) dan was hij – wie weet – van die Europese regering nog steeds lid geweest.

Dan had een sociaal-democraat namens Nederland mede de leiding gehad in de bestrijding van de eurocrisis, mede de bankenunie gelanceerd, dan hadden Griekenland, Portugal en Spanje vast wat eerder lucht gekregen. Dan hadden we in Nederland een Europeaan als eerste minister gehad.

Zo kan men nog even doorgaan met het opsommen van effecten van onze nationale verkiezingen die belangrijker zijn voor Europa en voor het Nederlandse Europabeleid dan de effecten van de Europese verkiezingen volgende maand. En hetzelfde geldt overal in Europa: de Franse presidentsverkiezingen twee jaar terug waren belangrijker voor Europa dan de verkiezingen daar binnenkort voor het Europees Parlement. Idem de Duitse Bondsdayver-

kiezingen van 22 september vorig jaar. Zeker waren de Griekse parlementsverkiezingen van 17 juni 2012 voor de Unie belangrijker dan de Europese verkiezingen daar nu.

Zijn dan andersom die Europese verkiezingen bij ons volgende maand voornamelijk van nationaal belang? Zo eenvoudig is het ook weer niet. Natuurlijk is deze Europese stembusgang in eerste instantie belangrijk voor de Nederlandse politieke verhoudingen. Dat ziet iedereen direct. Maar het is geen reden om het Europese belang ervan te negeren of te gering-schatten. Ga eens na: dat de Europese effecten van onze eigen Kamerverkiezingen zo groot zijn, doet toch ook niet af aan het *nationale* belang ervan? Nee, beide verkiezingen zijn op beide niveaus van belang.¹

Wel blijkt dat het Europese belang van beide verkiezingen, zowel nationale als Europese, veel minder in het oog springt dan de nationale betekenis ervan. Maar is dat zo gek? Iedereen leest verkiezingen het gemakkelijkst vanuit de intuïties en reflexen opgebouwd in het eigen politieke stelsel en in zijn vertrouwde situatie. Wie de Europese politiek wil volgen, moet daarom eerst de eigen reflexen bedwingen en zich openstellen voor contra-intuïtieve mogelijkheden, ervaringen en situaties in die sfeer.

Het verkiezingsprogramma

Dit geldt ook voor de opstellers van het verkiezingsprogramma van de PvdA voor mei aanstaande, *Voor een Europa dat werkt*. Geen misverstand: dit programma is heel veel beter dan dat van de vorige keer. Het is helder van toon; je kunt zelfs zeggen, het klinkt als een klok. Het verlaat de cultuur van twijfel van vijf jaar terug en bekeert zich tot de Europese werkelijkheden van de Unie en de euro. Het is degelijk van inhoud. Het richt zich niet op enkele zomaar gekozen onderwerpen, zoals het vorige, maar stelt eenvoudig werkgelegenheid boven alles. Een geweldige verbetering.

Misschien schiet het nieuwe programma in zijn bekering zelfs wat door, met zijn al te vanzelfsprekende vertrouwen in Europa. Het krijgt wel iets van de onuitstaanbaarheid van de bekeerling en neigt te vergeten dat het Europa van de Unie toch een vreemd land is; de mensen doen de dingen daar heel anders (in een parafraze op de beroemde openingsregels van Hartley: 'The past is a foreign country...').

Daardoor laat het programma de kans liggen om de belangrijke stroming in de partij aan te spreken die deze Unie eigenlijk niet ziet zitten, die zich hoofdzakelijk blijft oriënteren op de vertrouwde nationale politieke sfeer. Het is de stroming waarvoor de Europese Unie in haar huidige condities eigenlijk een vrijwel onverbeterlijke technocratische en/of neoliberaal machine is. Juist die stroming heeft een goede aansluiting bij gevoeligheden in een groot deel van het electoraat.

Zo stelt dit programma een lijst op met uitgewerkte beleidsvoorstellen, zonder enig besef van de in Europa wel zeer smalle marges voor de fractie van misschien drie of vier PvdA-gekozenen in een parlement van 751 leden. Dat is een recept voor latere teleurstelling. En, belangrijker, zonder veel aandacht voor het grote verband van de hele Europese sociaal-democratische fractie van tegen de tweehonderd leden, die bij deze verkiezingen bovendien weleens nog groter en zelfs best de grootste fractie in Brussel zou kunnen worden. Zou de

Europese sociaal-democratie, met haar al jaar in jaar uit ruim twintig procent van de zetels in het Europees Parlement, niet een geruststellend baken kunnen zijn in deze voor de PvdA zo onrustige en onzekere tijden?

Haagse bril afzetten

En dan de institutionele kant. In zijn kritiek op dit verkiezingsprogramma in *S&D* vond Adriaan Schout het te exclusief inhoudelijk. 'Jammer voor degenen die houden van links-rechts-beleidsdebatten', schrijft hij, 'maar de verkiezingen van 2014 zijn vooral van institutioneel belang. Dit keer is de inzet een Europese president en regering.' Volgens Schout draaien deze verkiezingen erom dat het Europees Parlement de Europese Commissie in de regeringsrol wil dwingen, en dus om de vraag of dat gaat lukken.²

Op het eerste gezicht heeft hij gelijk en gaat dat plannetje zelfs lukken. Op zaterdagmiddag 1 maart koos het verkiezingscongres van de Europese sociaal-democraten inderdaad zijn kampioen voor de verkiezingen van mei aanstaande. Martin Schulz, de winnaar, wil voorzitter worden van de nieuwe Commissie. Hij kondigde een krachtmeting aan tussen het nieuwgekozen Europees Parlement en de Europese Raad (de regeringsleiders) over de opvolging van Manuel Barroso. Inmiddels hebben ook de christen-democraten en de liberalen hun paarden voor die race gekozen: Juncker en Verhofstadt.

Tot dusver woog de voordracht voor deze functie door de regeringsleiders verreweg het zwaarst. Parlementariërs hadden min of meer

De sociaal-democraten kunnen dit keer de grootste fractie in het Europees Parlement worden

het ja- knikken. 'This time it's different', is de slogan van het Europees Parlement. Als het Parlement een van de eigen gekozen voormannen kan doordrukken, wint het weer een streep op die regeringsleiders en krijgt het meer greep op de Europese Commissie. Het gaat dan inderdaad lijken op wat er bij ons gebeurt: de verkiezingen gaan hier feitelijk om welke fractie de grootste wordt, en de winnaar mag formeren.

Heeft Schout dan gelijk dat dit gambiet de hoofdinzet van de verkiezingen gaat worden? Je weet het nooit zeker, maar ik denk van niet, ook al begint de kranteninkt erover al te druppelen.

Waarom niet? Om te beginnen zijn institutionele krachtmetingen, zoals deze, voor het publiek zelden de grote trekkers. Ze zijn iets voor liefhebbers en voor betrokkenen, zoals Schout, de regeringsleiders, de parlementariërs en de schrijver van dit stuk. De zaak zal ongetwijfeld in Brussel en in de hoofdsteden met grote inzet worden uitgevochten en tot grote opwinding leiden, maar de verkiezingen zullen toch vooral om inhoud gaan, en om (inderdaad) nationale thema's, want die Europese voormannen zijn nauwelijks bekend en overigens ook weinig charismatisch.

Ten tweede, en belangrijker, vergist Schout zich mijns inziens door deze verkiezingsrace tussen partijen te lezen door de Haagse bril, alsof ze erom zou gaan wie de regering van de EU mag formeren en premier mag worden. Dat is in de EU niet aan de orde. Zelfs als Schulz de verkiezingen wint, als hij vervolgens door de Europese Raad wordt voorgedragen en als hij ten slotte door het Europees Parlement wordt verkozen tot voorzitter van de Europese Commissie, dan nog is die Commissie geen regering van de Unie en Schulz geen eerste minister. En daar gaat het in de toekomst ook niet heen. Europa is een vreemd land en de Unie werkt politiek anders dan Den Haag, nu en ook in de toekomst. Maar werken doet ze wel.³ Wie dat eenmaal accepteert, zal ook gaan begrijpen *hoe* ze werkt, en daar zelf beter werk kunnen doen.

Programma en inhoud in ruimere zin

Over zulke 'institutionele' vragen gaat het tweede deel van dit stuk. Eerst, zoals het hoort, aandacht voor de inhoud, die toch de hoofdrol zal spelen. Wel is het goed om daarbij de inhoudelijke aspecten wat ruimer te nemen dan gebeurt in het verkiezingsprogramma, dat wat sterk op Haagse leest is geschoeid.

In zijn militante congres toespraak van 16 februari zei de kersverse nationale lijsttrekker Paul Tang: 'De PvdA kiest voor een scherpe bocht naar links. Wij kiezen voor een sterker en bovenal een socialer Europa.' Hij beloofde, bij winst van de Europese socialisten in mei, 'de koers van Europa fundamenteel [te] verleggen'.

Waarop baseert Tang zijn vertrouwen dat dit kan? *Hoe* denkt hij het te laten gebeuren? Daarover had men graag wat meer gehoord, temeer omdat hij in zijn overmoed heel wat verder gaat dan het verkiezingsprogramma, dat de koers niet fundamenteel wil verleggen, maar Europa weer 'in balans' wil brengen.

De belangrijkste inhoudelijke boodschap van het verkiezingsprogramma is overigens de ondubbelzinnige keuze voor de Europese weg als een politiek begaanbare weg. In het vorige programma was twijfel nog dominant. Een citaat van vijf jaar terug: 'Kan Europa dit soort uitdagingen aan? Twijfel overheerst. Europa lijkt verzwakt. De bevolking is sceptisch.' Daarmee win je zeker geen verkiezingen, zo bleek toen: de PvdA viel in 2009 terug van 7 naar 3 zetels.

De belangrijkste boodschap van het nieuwe programma *Voor een Europa dat werkt* is dat de Europese Unie en de euro zich wel degelijk lenen voor politieke actie, verandering, hoop. 'Slagen we erin om de balans in het Europa van vandaag te herstellen, dan kunnen we het Europa van morgen waarmaken.' En: 'Laten we over vijf jaar vaststellen dat de Partij van de Arbeid heeft kunnen bijdragen aan het terugbrengen van de balans in het huidige Europa. Door urgente problemen te benoemen en van een oplossing te voorzien...'

Wie deze regels en de daaropvolgende lange reeks van programmatische punten bekijkt, valt het dan wel op hoe groot het aantal eisen, wensen en ideeën is van de PvdA en hoe weinig de partij zich plaatst binnen het Europese politieke veld. Zo staat er: 'De PvdA wil dat er stevig toezicht komt door de Europese Centrale Bank (ECB) op de bankensector.' Alsof de PvdA-fractie van enkele personen in haar eentje ook maar iets te betekenen kan hebben. Het verband waarin ze in Brussel opereert — de sociaal-democratische fractie en de linkse vleugel van het Parlement — worden in dit stuk nauwelijks vermeld.⁴ Het bedoelde banktoezicht is inmiddels onder grote druk van de crisis geregeld in het kader van de bankenunie. Juist dezer dagen (april 2014) wordt het sluitstuk ervan vastgelegd in een wet en later in een nieuw verdrag. Het Europees Parlement heeft op het laatste moment (half maart) een doorbraak afgedwongen op de regering (in de ministerraad, de 'Senaat' van de EU) en de betrokkenheid van lidstaten bij afwikkeling van bankfaillissementen sterk beperkt.

Ook verder in het programma blijkt vreemd genoeg weinig belangstelling voor de politieke context van de partij in Brussel, noch kennis van of waardering voor wat er daar in de afgelopen jaren verzet is. Telkens is het: de PvdA wil... de PvdA vindt... Nergens wordt verwezen naar de mogelijkheden die links in het Europees Parlement als medewetgever de afgelopen jaren al heeft benut om klinkende successen te behalen, zowel in wetgevingsoperaties als in het blokkeren van ongewenste internationale overeenkomsten.⁵

Eigen parochie

Het is goed om in de plannen en voornemens de toon van twijfel te verlaten. Maar klinkende voorbeelden van reële politiek die in Brussel bedreven is, werken daarvoor waarschijnlijk beter. Een van de grote opdrachten voor de partij, niet alleen van dit programma maar zeker van de komende parlementaire periode,

is om vanuit de Europese politieke sfeer enige missie in eigen parochie te verrichten.

Een belangrijke stroming in de sociaal-democratie ziet de Europese Unie zoals ze nu functioneert als een onverbeterlijk vehikel voor de meedogenloze markt, dat door bureaucraten wordt bestuurd en waarop politiek en democratie, laat staan sociaal-democratie, weinig greep hebben. Deze twee bronnen van twijfel, zo niet ongelooft: de markt en de bureaucratie, roert het programma nu niet aan, laat staan dat ze deze weerspreekt.

Paul Kalma, een van de vertegenwoordigers van deze stroming, schreef onlangs in *S&D* over het 'democratische schandaal' rond de Unie: 'Een serieuze discussie over de vormgeving van de Europese Unie wordt op een cruciaal moment ontweken.'⁶ Kalma ziet in de Europese Unie onder het bewind van de euro een neoliberale machine die de politiek opzichschuift voor de markt. De situatie is volgens hem reddeloos, tenzij we het Stabiliteitspact herzien en/of een euro van meerdere snelheden invoeren.

Verdwinlogica van Hayek

Deze kritiek overlapt met de kritiek volgens welke de EU een eliteproject van winnaars is, dat de 'moderniteitsverliezers' aan de kant laat staan (René Cuperus en Marcel van Dam). Het is jammer dat deze fundamentele kritiek geheel terzijde gelaten wordt in het verkiezingsprogramma. Voordat je begint te lezen over de maatregelen die nodig zijn om Europa weer 'in balans' te brengen, zou je willen weten waarom ook niet-leden van de elite en waarom met name de moderniteitsverliezers hun hoop juist op datzelfde Europa kunnen stellen.

Dit verhaal zou niet alleen in het kader van deze verkiezingen moeten worden verteld en verdedigd, maar ook door de feiten erna. Anders gezegd: inzet van de verkiezingen en van de Europese politiek die erop volgt is ook het denken in sociaal-democratische kring over de Unie en het optreden erin.

PARLAMENT

EVROPSKI

EUROPA-PARLAMENT

EUROPÄISCHES PARLAMENT

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ

EUROPEAN PARLIAMENT

PARLEMENT EUROPÉEN

PARLAIMINT NA hEORPA

PARLAMENTO EUROPEO

EIROPAS PARLAMENTS

EUROPOS PARLAMENTAS

EURÓPAI PARLAMENT

PARLAMENT EWROPEW

EUROPEES PARLEMENT

PARLAMENT EUROPEJSKI

PARLAMENT

In Kalma's betoog is de EU eigenlijk een verwerkelijking van de theorie van neoliberal (avant la lettre) Friedrich Hayek uit 1939. Volgens Hayek kan de alleenheerschappij van de markt het best tot stand komen in een federatie, doordat '... een op vrij economisch verkeer gebaseerde "federatie" van natiestaten een effectief middel vormt om het regulerend vermogen van die staten in te perken. Op één voorwaarde: dat de democratische macht niet naar dat federale niveau verplaatst wordt. Uiteenlopende belangen en een gebrek aan onderlinge binding helpen daarbij sterk. Wanneer de vrijemarktprincipes ook nog eens juridisch zwaar verankerd worden, is een economie op liberale grondslag veiliggesteld.'⁷

Deze politieke verdwijnlogica van Hayek geldt zolang politieke en democratische capaciteit op het nationale niveau wordt ingeperkt en niet naar het hogere niveau wordt verplaatst. Wat een verkiezingsprogramma en een politieke praktijk zouden moeten laten zien is dat de Europese Unie, ook in haar huidige vorm en handelen, niet tot deze verdwijnlogica veroordeeld is. Dat zij meer is dan een technocratisch probleemoplossend bedrijf. Dat ze een politiek strijdperk is.

Je mist bijvoorbeeld het eenvoudige punt dat deze verkiezingen een massieve krachtmeting worden tussen links en rechts op Europese schaal (opkomst rond 200 miljoen kiezers!), die best door links gewonnen kan worden. Als dat gebeurt, zal het een schok over het continent jagen, en zal het een stevige opsteker kunnen zijn voor de PvdA. Maar dan moet zij daar nu wel de belangstelling voor wekken bij de kiezers, om te beginnen bij de lezers van het programma.

Na de schok zullen deze Europese verkiezingen vijf jaar lang beklijven in de politieke verhoudingen in Brussel rond het Europees Parlement. Het is waar dat zij niet leiden tot een meerderheidsregering in Brussel. Het is ook waar dat het Europees Parlement de echte macht niet naar huis kan sturen. Daar wordt graag ongelukkig over gedaan, maar is het zo erg als het lijkt? De verkiezingen voor het

Amerikaanse Huis van Afgevaardigden leiden niet tot een meerderheidsregering in Washington. En het Congres kan de president en zijn regering niet om politieke redenen naar huis sturen. Dit verklaart wel voor een deel de lage opkomst ook daar (vergelijkbaar met die voor het Europese Parlement), maar het zal niemand laten twifelen over het democratische gehalte van die verkiezingen. Idem voor Europa. Bedenk liever: de Europese Unie is een vreemde democratie; verkiezingen werken daar anders uit.⁸

De Europese Unie is meer dan een technocratisch probleemoplossend bedrijf

Wie de Unie ziet als een politiek strijdperk, moet haar niet voorstellen als een probleemoplossend bestuursstelsel. In het programma staat: 'De afgelopen vijf jaar zijn er in gezamenlijkheid stappen gezet om te komen tot een stabiele Euro en Eurozone' (p. 6). Dat is een technocratische, niet overtuigende en zelfs niet juiste beschrijving van wat er de afgelopen jaren is gebeurd. Wie mensen wil overtuigen van de Unie als politiek bedrijf, schrijft niet dat er 'stappen zijn gezet om te komen tot een stabiele Euro'. Die schrijft, bijvoorbeeld, dat er in de afgelopen jaren in Brussel een krachtmeting is geleverd om het herstel en behoud van publiek gezag over de financiële wereld en om solidariteit tussen de lidstaten van de Unie. Hij schrijft dat de Unie in die krachtmeting overeind is gebleven; dat dit meer is dan velen van haar critici ooit hadden gedacht; dat het Europees Parlement daarin zijn beperkte maar zekere partij heeft meegeblazen; dat het erom gaat deze campagne voort te zetten, want het is een campagne om het herstel en behoud van de publieke zaak, op nationaal én op Europees plan.

Op zichzelf brengt deze campagne voor de publieke zaak de linkse doelstellingen misschien niet altijd en direct dichterbij, maar wezenlijke voorwaarde voor politiek en zeker voor linkse politiek is ze wel.⁹

De overleving van de euro tot dusver is voor veel economen en hun volgelingen van diverse pluimage een ongerijmdheid en zelfs een bijna-onmogelijkheid. In plaats van die economen te blijven volgen in hun onheilsprofetieën (en in hun missers), kan men die economische ongerijmdheden gaan lezen als een sterke aanwijzing dat de Unie wel degelijk, op haar manier, een eigen politieke capaciteit ontwikkelt. Daarover gaat het volgende deel van dit stuk.

Financiële transactietaks

In het verkiezingsprogramma staat: 'Er komt een Europese belasting op financiële transacties waarvan de opbrengsten terugvloeien naar de lidstaten en de pensioenfondsen worden uitgezonderd.' Op dit punt is een missie in eigen land nodig, want die belasting is in de maak tussen een aantal lidstaten, maar Den Haag doet daaraan niet mee, op aandrang van de financiële lobby en zich verschuilend achter het spookbeeld dat Brussel onze pensioenen bedreigt. Dat is erg ongelukkig. De Unie moet de overmacht van het kapitaal (de financiële markten) in Europa verder blijven bestrijden, ook als dat onze nationale financiële belangen hier en daar zou raken.

De sociaal-democratie heeft immers geen kampioenen in de louter-geldeconomie, die alleen tot scherpere inkomensongelijkheid leidt. De financiële transactietaks moet iedereen van links aanspreken. Het is een probaat middel en symbool in het verkeer met de financiële windhandel. Het raakt alleen de geld-economie en is daarom geheel op zijn plaats, alleen al gegeven de schade die deze geldeconomie aan onze publieke belangen heeft aangericht en de risico's die zij daarvoor blijft scheppen. Anders dan geopperd in *Europa dat werkt* moeten we de transacties van pensioen-

fondsen daarvan *niet* willen uitzonderen, want dan heeft ieder land wel zijn financiële stokpaardjes.

Ons land was en is geen frontland in de krachtmeting van de eurocrisis. Het is immers noch een groot land als Duitsland, waarvan de verantwoordelijkheid en solidariteit worden aangesproken, noch een klein land dat in de vuurlinie van de financiële markten ligt, zoals Griekenland of Ierland. Dit bezorgt ons de begripsmatige achterstand van de bestuurder aan wal. Daarom kunnen we ons blijven permitteren om de genoemde andere landen de kastanjes uit het vuur te laten halen en om zelf een halfhartigheid te manifesteren die de mensen in verwarring brengt en ons land op achterstand houdt. Geen wonder dat de steun voor de EU in dit land onverklaarbaar laag is. Het is echt nodig om een realistische kijk te ontwikkelen op wat er in Brussel en in de hoofdsteden gebeurt.

Politieke capaciteit van de Unie

Elk begrip van de politieke capaciteit van de Unie begint met de erkenning van wat zowel de euro als de Unie in haar geheel in de afgelopen jaren heeft doorstaan. De gerichte aanvallen op de euro zijn vrijwel volledig afgeslagen. Een jaar geleden durfden nog weinigen dat te voorspellen.¹⁰ Nu wordt nog lang niet begrepen wat er is gebeurd.

Waarom heeft die hele stoet deskundigen, speculanten en zelfs politici zich vergist met hun voorspellingen, weddenschappen en financiële speculaties dat de euro 2014 niet zou halen? Ze hebben zich verkeken, dat wordt tegenwoordig algemeen toegegeven, op de 'politieke vastberadenheid' van de Unie en met name van de lidstaten van de euro, om de euro in stand te houden. Laat ik citeren uit de krant van januari, toen de weddenschappen vervielen en de speculanten hun schade moesten nemen: 'Last year was the least tumultuous for the euro zone since 2009, when Greece revealed a vast hole in its books. The consensus is that 2014 will be just as calm

— a view held by some who were predicting the demise of the currency bloc little more than a year ago. The *political will* [mijn cursivering, TE] to keep the show on the road has held firm, the European Central Bank's pledge to underpin the euro continues to stave off bond market pressure, and there is the prospect of economies growing at least a little.¹¹

Dit is de nu heersende consensus, dat de Europese 'political will' veel groter is gebleken dan de markten en zelfs veel Europeanen hadden gedacht. Vaak valt ook het woord 'determination', vastberadenheid. Nu de vraag: waar huist die gebleken politieke wil, die vastberadenheid, wie geeft er uitdrukking aan? Ze huist op twee niveaus: op Europees niveau en op dat van lidstaten. Dat van de lidstaten zal later aan de orde komen; over het Europees niveau zijn de misverstanden het grootst.

Op dat Europese niveau, laten we zeggen 'in Brussel', zijn er weer twee instanties die in de crisis de hoofdrol speelden en spelen. De belangrijkste is de Europese Raad, het 'kabinet' van de regeringsleiders. Die heeft besloten, in de woorden van Angela Merkel uit 2010 die zij sindsdien steeds heeft herhaald: wij laten niemand vallen, niemand wordt in de steek gelaten.¹² De reeks reddingsbesluiten van Griekenland, Ierland, Portugal, sproot voort uit dat besluit en uit die politieke vastberadenheid.

De tweede instantie met een sleutelrol in deze crisis is de Europese Centrale Bank. Deze heeft in de zomer van 2012 aangekondigd om 'te doen wat nodig is om de euro te redden'. Op dat moment besloten veel speculanten hun verlies te nemen, zodat het gezag van de Unie over de markten voor een tijd werd hersteld en politici de tijd kregen om de grondslagen eronder te verstevigen. Dat zijn ze aan het doen, opnieuw, onder het gezag van de Europese Raad, het kabinet van regeringsleiders.

Men kan zich in de discussie nu wel richten op de Europese Commissie als toekomstige regering van de EU, zoals Adriaan Schout doet, maar dat lijkt me politiek naïef. Nergens heeft die Commissie een leidende rol gespeeld in de

slag om het publieke gezag over de financiële markten. Dat was ook niet te verwachten, want daarvoor mist zij eenvoudig het gewicht of gezag. Haar rol is zeer belangrijk, maar die blijft in de voorbereidende en de uitvoerende sferen. In die sferen wordt geen groot leidersgezag gewonnen (en zelfs, denk ik, geen grote 'legitimiteit').

Nu de strijd om de euro aan zijn nasleep toe is, moet men dan niet gaan verwachten dat die Commissie in Brussel na de verkiezingen ineens wel de eerste viool kan gaan spelen. Dat is volstrekt niet aan de orde. De Commissie is in het geheel beter te beschouwen als een soort superministerie van economische zaken.

Iedereen heeft zich verkeken op de politieke vastberadenheid van de EU en de lidstaten om de euro te redden

Dat de poging van het Europees Parlement om na de verkiezingen zelf uit te maken wie de president van de Commissie wordt, dit allemaal kan veranderen, is een illusie. Als de manoeuvre slaagt en de winnende lijsttrekker voorzitter van de Commissie wordt, krijgt deze president ongetwijfeld wat meer standing in de Europese Raad, waarvan hij een van de dertig leden is, maar dat is hoogstens een graduele verandering. De regeringsinstantie in de Unie is en blijft de Europese Raad.

Nu zal dit alles voor de meeste kiezers, die toch de Raad, de Europese Raad en de Europese Commissie eenvoudig door elkaar halen, nog steeds lood om oud ijzer wezen. Alleen al daarom denk ik dat Schout zich vergist en dat de verkiezingen niet door deze kwestie zullen worden geïmponeerd. Maar voor wie het politieke potentieel van zijn partij in Europa wil begrijpen en uitbuiten, is die institutionele kwestie

wel erg interessant. Om het heel kort te zeggen: als er ergens in de EU een instantie is waar grote politieke vastberadenheid blijkt te worden gemobiliseerd *en waar dus ook de grote beslissingen vallen en de macht ligt*, dan moet je zorgen dat je als partij daarin terechtkomt.

Had dus niet Rutte maar Samsom de laatste verkiezingen bij ons gewonnen en nu in de Europese Raad gezeten, dan had deze daar zijn partij kunnen meeblazen, samen met Hollandse en andere socialisten, zoals ik boven schreef. Dan was Merkel niet de enige geweest om daar het socialistische principe van solidariteit in Europa uit te dragen: 'Wij laten niemand vallen, geen van de landen wordt losgelaten.' Samsom had dan de Nederlandse kiezers metterdaad kunnen overtuigen van het belang van de Unie als politiek strijdperk.

Omdat in de EU, zoals in elke moderne overheid, het politieke initiatief tot wetgeving feitelijk bij de regering ligt,¹³ zijn het nationale premierschap en het lidmaatschap van de Europese Raad veruit de beste weg naar een verandering van het beleid in sociale richting. Dat is de miskende Europese inzet van nationale verkiezingen waarmee dit artikel opende.

De tweede beste stap naar het Europese gezag is die naar de wetgevende instanties van de EU, de Raad van ministers (senaat) en het Europees Parlement (volksvertegenwoordiging). De Raad komt ook uit de verschillende nationale verkiezingen voort, min of meer als bij ons de Senaat, het Parlement uit de Europese verkiezingen. Als de sociaal-democratische partij ditmaal de verkiezingen wint, wat als gezegd verre van ondenkbaar is, dan zal dit direct gevolgen hebben op onderdelen van allerlei Europese wetgeving. Maar had Tang gelijk toen hij op 16 februari zei: '... dan kunnen wij als grootste in het Europees Parlement de koers van Europa fundamenteel verleggen?' Nee, zulke grote woorden moeten weer teleurstelling zaaien. De gevolgen van een uitslag in de Unie zijn niet direct en lineair zoals in een parlementair stelsel. Er komt geen eenvoudige meerderheid aan de macht; er komt ook geen coalitie met een alles beheer-

send regeerakkoord, zoals bij ons en in de meeste Europese landen met parlementair stelsel.

Dat betekent dat politieke successen betrekkelijk zullen zijn en in de loop van de volgende vijf jaar moeten worden bevochten, vooral door onderhandeltijgers in het Europees Parlement. Het doet denken aan het politieke bedrijf in de VS tussen president en Congres, of aan dat in Frankrijk bij cohabitatie. Daarom is het zo belangrijk dat een politieke rot als Agnes Jongerius er ten slotte mee heeft ingestemd op de lijst te komen.

Tot zover over de Brusselse vastberadenheid (in regering) en politieke vitaliteit (in wetgeving), die in hoofdzaak stoelen op nationale en ten dele ook op Europese verkiezingen. Deze kwaliteiten bleken toen een van haar centrale verworvenheden, de euro, onder vuur kwam te liggen. Het afslaan van die aanvallen eiste een indrukwekkend reeks besluiten en ingrepen en vormt een winst voor de publieke zaak, in Europa en in landen afzonderlijk. Toegegeven, het is geen winst voor de sociale en menselijke structuren en verhoudingen in de landen en in Europa, absoluut niet. Krachtmetingen van deze aard en omvang zijn vrijwel altijd destructief. Maar het is wel winst in termen van nieuwe voorwaarden om weer sociale en menselijke politiek te gaan bedrijven.

Politieke capaciteit van nationale democratieën

De tweede bron van vastberadenheid in de Unie die velen heeft verbaasd, is te vinden in de nationale overheden en democratieën van de lidstaten. Ook dat is in de eurocrisis goed te zien. Om te beginnen zijn daar de meest aangevallen landen: Griekenland, Ierland, Portugal. Er wordt meewarig over gedaan, maar een feit is dat in deze drie landen nog steeds regeringen aan de macht zijn die hun land met alle macht in de euro willen houden en die berusten op nationale verkiezingen. Het is onfatsoenlijk om daar geringschattend over te doen. Natuurlijk, het is vaak kielekiele, maar dat

hoort bij democratie. Zonder het terugvechten van deze kleine nationale democratieën tegen bedreigingen van binnen en van buiten, was de slag om de euro allang verloren.

Nu hoor ik al de tegenwerpingen: maar in Griekenland gaat het toch mislopen, daar komt Syriza binnenkort aan de macht. Dat is inderdaad niet ondenkbaar. Maar inmiddels heeft de leider Tsipras van deze partij zich tot tegenstander verklaard van uittreding uit de euro. Hij wil alleen nieuwe onderhandelingen over kwijtschelding van een deel van de Griekse schuld van € 240 mrd en schermt daarbij, niet onbegrijpelijk, met het feit dat Duitsland in 1953 een groot deel van zijn oorlogsschulden kreeg kwijtgescholden. Dat is gewoon goed onderhandelen.

Ik zou ook niet bang zijn voor een winst van Syriza, integendeel. Als Tsipras (mede) aan de macht komt is dat eerder een volgende en grote stap in de vernieuwing van het Griekse

In de EU is geen eenvoudige meerderheid aan de macht en er is ook geen coalitie met een soort regeerakkoord

politieke bestel. Dan zullen de euro en zijn crisis niet alleen in Italië en Ierland maar ook in Griekenland uiteindelijk hebben geleid tot bestuurlijke en *politieke* vernieuwing.¹⁴ Inmiddels is dezelfde Tsipras overigens tot lijsttrekker gekozen voor Europees Links, de partij van de meest linkse fractie in het EP.

Maar de belangrijkste nationale democratieën die de eurocrisis hebben bevochten zijn wel de Duitse en de Franse. Zonder Merkels formidabele rol, zonder haar inzicht in en

omgang met de verhouding tussen Europese en nationale Duitse politiek, is het moeilijk te zien hoe dit goed was afgelopen. Zonder de Franse steun daarvoor en vooral zonder de door alles heen functionerende Duits-Franse as, evenmin.

Tot slot

Niet lang geleden ontdekte Paul Scheffer dat Europa 'veel vitaler [is] dan het lijkt'. Maar hij vond in die ontdekking aanleiding om de kracht van de natiestaten beter te gebruiken en grenzen te stellen aan de EU.¹⁵ Ik hoop dat uit het voorgaande blijkt hoe groot het aandeel van de lidstaten is in de Unie zoals ze functioneert, al was het maar in de sfeer van de verkiezingen en hun resultaten. De lidstaten zijn dominant in de Unie. Hun regeringsleiders regeren de Unie, hun ministers en nationale vertegenwoordigers uit die lidstaten zijn daar de wetgevers. De nationale politieke partijen hebben gezamenlijke partijen gevormd en fracties in het Europees Parlement richten zich daarnaar.

De kracht van die natiestaten wordt dus volop gebruikt in Brussel. Men moet alleen weten dat de nationale regeringen samen en al die volksvertegenwoordigers bij elkaar opgeteld, een wat ander politiek bedrijf opleveren dan in de meeste lidstaten gebruikelijk is. De verkiezingen werken in Europa anders uit dan in de lidstaten.

Het vereist enige contra-intuïtieve oefening om te zien hoe de verkiezingen doorwerken. Twee oefeningen om mee te beginnen: ten eerste moet men de eurocrisis niet als een beleidsprobleem zien, maar als een immense krachtmeting tussen de publieke zaak op Europese schaal en de ontketende financiële markten. Ten tweede moet men proberen steeds in het politieke bedrijf van de Unie de vitaliteit te ontwaren van haar natiestaten.

Noten

- 1 Voor alle duidelijkheid: het gaat hier niet om het belang van de verkiezingen vooraf in de ogen of de ervaring van de kiezers, waar altijd veel aandacht naar uitgaat, maar om de politieke gevolgen ervan. Dat verkiezingen bijvoorbeeld 'first order' of 'second order' zijn, is voor de kiezers en hun stem vooraf en dus voor de verklaring van de uitkomst achteraf wel van belang, maar voor de gevolgen van die uitkomst veel minder. De opdonderdag die de PvdA kreeg bij de gemeenteraadsverkiezingen van 19 maart 2014 was zeker ten dele te wijten aan ontevredenheid over het kabinet met de VVD, dus aan 'second order'-effecten en andere voor de gemeente niet strikt ter zake doende overwegingen van de kiezers. Maar dat verzacht de pijn geenszins noch de concrete gevolgen voor elke gemeente in termen van (verlies aan) raadszetels en de daaruit weer volgende talrijke effecten. Die staan los van de 'order' van de verkiezingen.
- 2 S&D 2013/6, p. 9.
- 3 Het is opvallend dat vooral insiders zich door zulke institutionele opwindingen laten bekoren. De gewone kiezer voelt op zijn klompen aan dat Martin Schulz in Europa niet aan de touwtjes gaat trekken, zelfs als hij wint, en dat de Commissie geen regering is of wordt. Als er iemand uit Duitsland in Brussel de eerste viool speelt, dan is het Angela Merkel. De zorg dat de saaiheid van Juncker, Schulz en Verhofstadt de kiezers wellicht zou ontmoedigen, is andersom wat overdreven.
- 4 In zijn congres toespraak zei Paul Tang terecht: 'Wij zijn deel van een grote beweging in Europa. En wij kunnen als grootste uit de bus komen. En dan kunnen wij als grootste in het Europees Parlement de koers van Europa fundamenteel verleggen.'
- 5 Wetgevingsoperaties behalve de bankenunie: de nieuwe antispesulatie wetgeving Mi-fid, de aanscherping van de privacy wetgeving en de Anti-witwasrichtlijn. Internationale overeenkomsten onder meer: Swift (bankgegevens), ACTA (copyright) en Vliegpassagiersgegevens (PNR). Inmiddels begint het Parlement zich duchtig te manifesteren rond het nieuwe handelsverdrag met de VS (TIP), dat het ook naar de methoep van de geschiedenis kan verwijzen.
- 6 S&D 2014/1, p. 21.
- 7 Kalma, S&D 2014/1, p. 19.
- 8 Inderdaad, deze democratie heeft sterke trekken van een presidentieel stelsel, zoals dat bestaat in de VS. Of liever: het is een gemengd stelsel, zoals dat van Frankrijk.
- 9 Het raadselachtige onvermogen van links om stemmen te putten uit de terechte weerzin over het wangedrag in de financiële wereld, heeft misschien ten dele te maken met het verlies van krediet voor de publieke zaak of sector in de afgelopen decennia en de onwil bij links om zijn aandeel in dit verlies af te lossen. Zie ook Menno Hurenkamp in ander verband: 'Houden van de publieke sector', in: S&D 2014/1, p. 70.
- 10 Deze erkenning is in het verkiezingsprogramma impliciet – het rept nauwelijks van enige bedreiging voor de Unie. Op zichzelf genomen is dit opzienbarend: wat mij betreft had die erkenning wel wat explicieter gemogen.
- 11 Mike Peacock, *International New York Times*, 7 januari 2014.
- 12 'Niemand in Europa wird allein gelassen. Niemand in Europa wird fallengelassen', Regeringsverklaring in de Bondsdag voorafgaand aan de Europese Raad van 16-17 december. Berlijn, 15 december 2010 (www.bundeskanzlerin.de/Content/DE/Regierungserklaerung/2010/2010-12-15-merkel-regerklauerung-eu.html). Over de ontwikkeling van deze solidariteit in de EU, glashelder: Borger, V. 'How the Debt Crisis Exposes the Development of Solidarity in the Euro Area', in: *European Constitutional Law Review* 2013, pp. 7-36. Verwijzing naar Merkel: p. 34, boven noot 144.
- 13 Wat dat betreft is de situatie in de EU vergelijkbaar met die in de VS, waar de president geen formeel wetgevend initiatief heeft, maar toch een onmiskenbare hoofdrol speelt in de wetgeving (denk aan Obamacare). Idem: Frankrijk. De exclusief juridische kijk op de zaak (initiatiefrecht bij de Europese Commissie) is in Europa regelrecht misleidend.
- 14 Ik hoef er niet aan te herinneren hoe de eurocrisis ons land heeft afgeholpen van Rutte I.
- 15 NRC 30 nov. 2013.

Een sociaal Europa, wie is tegen?

De pleitbezorgers van een sociaal Europa zijn nogal vaag over wat ze precies bedoelen. Willen ze een EU-brede verzorgingsstaat? Dat is onrealistisch zolang de verschillen tussen arme en rijke lidstaten zo groot zijn. Willen ze relatieve minimumnormen? Die lossen niet zoveel op. Meer nationale soevereiniteit zodat lidstaten hun eigen sociale beleid kunnen voeren, lijkt paradoxaal genoeg vooralsnog de beste weg naar een socialer Europa.

PAUL DE BEER

Redacteur S&D

Hun naam getrouw wijzen sociaal-democraten al jaren op twee belangrijke tekortkomingen van de Europese Unie: het democratisch tekort en de verwaarloosde sociale dimensie. In tijden van economische crisis en een sterke druk vanuit 'Brussel' om de overheidsfinanciën op orde te brengen, dreigen de sociale doelen echter al snel op het tweede plan te belanden. In haar programma voor de Europese verkiezingen pleit de PvdA er dan ook voor om sociale aspecten een gelijk gewicht te geven als financieel-economische aspecten. Europa moet dus niet alleen sterker maar ook socialer worden. Wat uit het programma echter niet duidelijk wordt is hoe een sociaal Europa er volgens de PvdA uit zou moeten zien en wat daarvoor nodig is.

Dat gebrek aan helderheid over een sociaal Europa beperkt zich allerminst tot het verkiezingsprogramma van de PvdA. Er zijn de laatste tijd opmerkelijk veel pleidooien voor een sociaal Europa verschenen die zich kenmerken door een gebrek aan concreetheid. Zo

bracht een aantal aan de sociaal-democratie en de vakbeweging gelieerde Europese denktanks (waaronder de Duitse Friedrich Ebert Stiftung en het Franse Lasaire) onlangs het boek *Roadmap to a Social Europe* uit, waarin meer dan veertig bijdragen over een sociaal Europa zijn gebundeld.

Dat op de omslag van het boek een doolhof staat afgebeeld, blijkt na lezing heel toepasselijk. In geen van de bijdragen aan het boek wordt een sociaal Europa namelijk gedefinieerd en slechts iets meer dan een handvol auteurs doet concrete voorstellen hoe een sociaal Europa zou moeten worden vormgegeven of gerealiseerd. Die voorstellen lopen bovendien sterk uiteen.

Onlangs publiceerde de GroenLinks-fractie in het Europees Parlement een bundel met de titel *Tijd voor de inhaalslag. Ideeën voor een socialer Europa*.¹ Daarin wordt wel uitvoerig aangegeven wat een sociaal Europa níet is, maar nauwelijks wat het dan wél zou moeten zijn. Ook de (concept-) *Europavisie* van de FNV

spreekt weliswaar over de noodzaak van een sociaal Europa, maar laat vervolgens na om precies aan te geven wat daarmee wordt bedoeld. De Adviesraad Internationale Vraagstukken geeft in *Naar een versterkte sociale dimensie van de Europese Unie* evenmin een omschrijving van die sociale dimensie, maar volstaat met enkele 'gedachten' over een vier-tal concrete onderwerpen.²

Die onduidelijkheid over wat een sociaal Europa is en hoe het kan worden gerealiseerd is geen toeval, zo zal ik in dit artikel laten zien. Het blijkt uitermate lastig te zijn om een concrete gedachte te formuleren van een sociale Europese Unie die zowel wenselijk als realiseerbaar is. Ik geef hierna eerst een definitie van een sociaal Europa en beantwoord de vraag waarom de realisatie ervan wenselijk zou zijn. Vervolgens ga ik uitvoerig in op de verschillende wegen waarlangs zo'n sociaal Europa naderbij zou kunnen worden gebracht.

Wat is een sociaal Europa?

Het dichtst bij een definitie van een sociale Europese Unie komt de *Europavisie* van de FNV volgens welke een sociaal Europa zich kenmerkt door 'aandacht voor kwalitatief hoogwaardige publieke diensten, voor minimumlonen die een waardig leven mogelijk maken, voor een sterk sociaal vangnet, en voor een sociaal protocol dat fundamentele sociale rechten en arbeidsvoorwaarden beschermt'.³ Het woord 'aandacht' lijkt me in dit verband wat voorzichtig geformuleerd. Ik stel daarom voor om een sociaal Europa te definiëren als een Europese Unie waarin alle burgers *een gelijk niveau van adequate sociale rechten* hebben.

Beide termen, gelijk en adequaat, zijn cruciaal. Gelijkheid van rechten in Europa betekent dat de burgers van de lidstaten als gelijkwaardige Europese burgers worden beschouwd. Immers, als de Bulgaren minder sociale rechten hebben dan de Nederlanders, kan men in feite al niet meer van een sociaal Europa spreken. Adequaaf betekent dat een zeker minimumniveau is gegarandeerd. Euro-

pese burgers kunnen immers ook gelijk zijn in het *gemis* aan sociale rechten, maar dat draagt uiteraard niet bij aan een *sociaal* Europa.

Over de vraag wat een adequaat minimumniveau is, is veel discussie mogelijk. Het gaat dan vooral om de vraag of het minimumniveau in absolute of in relatieve termen moet worden gedefinieerd. Hierna zal ik laten zien dat dit een belangrijke hindernis is om stappen in de richting van een sociaal Europa te zetten.

Waarom een sociaal Europa?

Is een sociaal Europa zoals hierboven gedefinieerd wenselijk? Hierop kan zowel om principiële als om pragmatische of instrumentele redenen een bevestigend antwoord worden gegeven.⁴ Wie de Europese Unie ziet als een gemeenschap van Europese burgers in plaats van een verzameling van nationale gemeenschappen, kan haast niet anders dan een pleitbezorger van een sociaal Europa zijn. Over de vraag of de EU daadwerkelijk een dergelijke gemeenschap is of zou moeten zijn, valt echter te twisten. Ik kom daar aan het eind van dit artikel op terug.

Ook wie het idee van een Europese gemeenschap met gelijke (sociale) burgerrechten niet onderschrijft (of niet realistisch vindt), kan de wenselijkheid van een sociaal Europa beargumenteren op basis van pragmatische, instrumentele overwegingen. Een sociaal Europa zou een dam kunnen opwerpen tegen concurrentie tussen de lidstaten op sociale rechten, die kan uitmonden in een 'race to the bottom'. Ik schrijf hier 'zou kunnen', omdat het enerzijds omstreden is of er werkelijk een race to the bottom dreigt en het anderzijds nog maar de vraag is of een sociaal Europa daartegen bescherming biedt. Die laatste vraag komt hierna aan de orde.

Daarnaast kan men aanvoeren dat sociale rechten op Europees niveau niet ondergeschikt mogen zijn aan economische doelstellingen, om te voorkomen dat staten zich gedwongen zien hun verzorgingsstaat te

ontmantelen om aan de economische vereisten van de interne markt te voldoen. Frank Vandenbroucke stelt bovendien dat enige mate van convergentie tussen de lidstaten op sociaal terrein een vereiste is voor een goed functionerende muntunie.⁵ Tegen dit laatste argument voor een sociaal Europa kan men echter aanvoeren dat dit ook voor een neerwaartse aanpassing van sociale bescherming zou kunnen pleiten.

Het hoeft geen betoog dat de huidige EU niet aan de bovenstaande definitie van een sociaal Europa voldoet. Er is geen sprake van gelijke sociale rechten en in veel landen kunnen deze rechten ook bezwaarlijk als 'adequaat' worden aangemerkt. Simpel gesteld kunnen verschillen in sociale rechten tussen de lidstaten het gevolg zijn van de welvaartsverschillen tussen de landen en van verschillen in sociaal beleid van de nationale overheden.

In de wetenschap dat het gemiddelde inkomen in Bulgarije en Roemenië qua koopkracht ongeveer een zesde is van dat in rijke lidstaten als Nederland, Duitsland en België, is het onmiddellijk duidelijk dat de armste lidstaten hun burgers nooit hetzelfde *absolute* niveau van bescherming kunnen bieden als de rijkste lidstaten. De bijstandsuitkering voor een alleenstaande in Nederland bedraagt bijna het dubbele van het brutoloon van een gemiddelde Roemeense werknemer (iets meer dan € 6.000 per jaar in 2011⁶). Het is dan ook ondenkbaar dat de Roemeense overheid hetzelfde minimuminkomen (in euro's) kan garanderen als de Nederlandse.

De grote verschillen in welvaart tussen de lidstaten vormen daarom de grootste belemmering voor het realiseren van een sociale EU met gelijke sociale rechten voor alle burgers. Op langere termijn is geleidelijke convergentie van welvaartsniveaus dan ook de belangrijkste voorwaarde om een sociaal Europa te realiseren. Dit betekent dat de armere lidstaten langdurig een hogere jaarlijkse economische groei (per hoofd van de bevolking) moeten realiseren dan de rijkere lidstaten. Om een idee te geven van deze opgave: als de economi-

sche groei in de armste lidstaten jaarlijks 3% hoger zou zijn dan in de rijkste lidstaten, zou het nog altijd ruim zestig jaar duren voor de welvaartskloof is gedicht!⁷ Zelfs met 'Chinese' groeicijfers in de orde van 10% per jaar zou het nog zo'n twintig jaar duren.

Groei en werkgelegenheid

Deze cijfers onderstrepen hoe belangrijk het is dat de Europese Unie de armere lidstaten kansen biedt en ondersteunt om een hogere economische groei te realiseren. Zo bezien staan de economische en de sociale dimensie van de EU niet haaks op elkaar, maar is de eerste een voorwaarde voor de laatste. Om een sociaal Europa naderbij te brengen dienen zowel de welvaartsverschillen als de verschillen in sociale rechten tussen de EU-lidstaten te worden verkleind. Ik bespreek eerst kort de eerste voorwaarde en ga vervolgens uitgebreider in op de tweede, de convergentie in sociale rechten.

In de huidige vormgeving van het economische beleid van de EU — en in het bijzonder van de eurozone — ligt de nadruk eenzijdig op financiële doelstellingen, zoals beheersing van de inflatie en reductie van het begrotingstekort en de staatsschuld. In ieder geval op korte en middellange termijn remmen die juist de economische groei, zo wordt alom erkend. In dit verband is ook een discussie gewenst over de rol van de Europese Centrale Bank die nu, anders dan bijvoorbeeld zijn Amerikaanse evenknie de Fed, alleen tot taak heeft om de inflatie te beperken en niet om de economische groei of de werkgelegenheid te stimuleren.

Over de langetermijneffecten van sanering van de overheidsfinanciën voor het groeipotentieel van landen bestaat meer verschil van mening. Maar in ieder geval bemoeilijken de EMU-normen het voor de minst welvarende lidstaten om te investeren in infrastructuur, onderwijs en kinderopvang, die een belangrijke basis (kunnen) vormen voor toekomstige economische groei. Vandenbroucke, Hemeijck en Palier bepleiten daarom een sociale

investeringsstrategie, die meer evenwicht brengt tussen de sanering van de overheidsfinanciën op korte termijn en investeringen in de economische groeipotentie op langere termijn.⁸ Daarbij gaat het onder meer om onderwijs en training, kwalitatief hoogwaardige kinderopvang en het faciliteren van langer doorwerken.

Deze oproep vond weerklank bij de Economische Commissie, getuige haar mededeling *Towards Social Investment for Growth and Cohesion* uit februari 2013. Daarin drukt de Commissie de lidstaten op het hart om meer te investeren in mensen. Zij geeft echter niet aan hoe die sociale investeringen te verzoenen zijn met de financieel-economische doelstellingen op korte termijn. Behalve de bestaande fondsen (zoals het Europees Sociaal Fonds) worden er geen extra middelen vrijgemaakt om de sociale investeringen te financieren. Het PvdA-programma constateert dan ook terecht 'dat er binnen de huidige regels onvoldoende ruimte is voor hervormingen die de structurele kracht van de economie versterken' en pleit ervoor dat 'landen meer ruimte [krijgen] om te investeren in economisch herstel en werkgelegenheid'.⁹

Om dit te laatste mogelijk te maken is het essentieel dat strikte afspraken worden gemaakt welke uitgaven gelden als (sociale) investeringen die toekomstige economische groei ondersteunen. Brian Nolan heeft er in een kritische beschouwing terecht op gewezen dat sociale investeringen niet eenvoudig zijn te onderscheiden van andere (sociale) uitgaven.¹⁰ Ook uitgaven aan gezondheidszorg kunnen bijvoorbeeld worden gezien als sociale investeringen, aangezien zij bijdragen aan een gezonde en productieve beroepsbevolking. Bovendien is er weinig bekend over de opbrengst van (sociale) investeringen in termen van extra economische groei.

Als men uitgaven voor sociale investeringen niet of niet volledig zou willen meetellen bij het vaststellen van het maximaal toelaatbare begrotingstekort, dient men precies vast te stellen welke uitgaven eronder vallen. Dat is

geen technocratische exercitie, maar een politieke beslissing, waarover niet eenvoudig overeenstemming zal zijn te bereiken. Bovendien zou 'Brussel' hiermee nog meer invloed krijgen op het nationale begrotingsbeleid. Waar nu alleen de omvang van het tekort direct onderworpen is aan Europese regels, zou een land dat een EMU-tekort heeft dat hoger is dan 3% ook de samenstelling van de overheidsuitgaven moeten laten toetsen door de Euro-

Een begrotingstekort van 3% afdwingen kan wel, een werkloosheid van 5% afdwingen kan niet

pese Commissie, om vast te stellen of de overschrijding het gevolg is van sociale investeringen. (Feitelijk vindt een vergelijkbare toets nu overigens al plaats bij de zogenoemde buitensporigtekortprocedure.)

Behalve de wenselijkheid van een Europees economisch beleid dat zich sterker richt op versterking van het economische potentieel op langere termijn, is het evenzeer gewenst dat dit beleid niet ten koste gaat van de realisering van sociale doelstellingen op korte termijn. Ook deze wens wordt in ieder geval in woorden door de Europese Commissie ondersteund. Eurocommissaris Andóor van sociale zaken pleit ervoor om de sociale dimensie van de EMU te versterken, onder meer door in de procedure voor macro-economische onevenwichtigheden (de zogenoemde MIP) naast economische criteria ook een 'scorebord' met sociale indicatoren te hanteren om het beleid van de lidstaten te beoordelen.¹¹ Vooralsnog lijkt het er echter niet op dat deze sociale indicatoren evenveel gewicht krijgen als de financieel-economische indicatoren.

Het PvdA-programma gaat een stap verder met het voorstel om bij de beoordeling van

het EMU-tekort ook de werkgelegenheidssituatie mee te wegen. In navolging van de commissie-Melkert¹² stelt het PvdA-programma voor om naast de 3%-norm voor het begrotingstekort een 5%-norm voor de werkloosheid te introduceren, om daarmee financieel-economische en werkgelegenheidsdoelstellingen in evenwicht te brengen. Dit klinkt sympathiek, maar het is de vraag of het in de praktijk kan werken. Dit hangt in belangrijke mate af van hoe beide indicatoren tegen elkaar worden afgewogen.

Stel dat een land met een hogere werkloosheid dan 5% om die reden niet aan de 3%-norm voor het EMU-saldo hoeft te voldoen. Dan zouden landen met een ineffectief werkgelegenheidsbeleid worden beloond met een soepelere begrotingsnorm.¹³ Hoewel bezuinigingen de werkgelegenheid kunnen schaden, garandeert het laten oplopen van het begrotingstekort allerminst dat de werkloosheid daalt. Een alternatieve optie is dat landen met een te hoge werkloosheid juist worden bestraft door ze een strengere EMU-norm op te leggen. Maar dan wordt het die landen nog moeilijker gemaakt om de werkgelegenheid te stimuleren.

Het fundamentele probleem is dat men een overheid wel kan dwingen om het begrotingstekort onder 3% te brengen, maar niet om de werkloosheid te verlagen tot onder 5%. Het begrotingstekort is immers een directe uitkomst van het gevoerde beleid, terwijl de werkloosheid hooguit indirect door overheidsbeleid wordt beïnvloed. Het is dan ook een illusie dat een werkloosheidsnorm hetzelfde gewicht zou kunnen krijgen als de begrotingsnorm.

Wel zou men kunnen overwegen om bij de beoordeling van een te hoog begrotingstekort niet alleen (sociale) investeringen, maar ook uitgaven die op korte termijn de werkgelegenheid bevorderen (en niet zozeer de economische groei op langere termijn) buiten beschouwing te laten. Dit vergt echter opnieuw een lastig besluit over welke uitgaven hiertoe gerekend worden. Denk bijvoorbeeld aan de vraag of subsidies voor werkgelegenheidscre-

atie buiten de EMU-norm zouden moeten vallen. Indien dat het geval zou zijn, zou een land de EMU-norm gemakkelijk kunnen omzeilen door de banen in de publieke sector aan te merken als werkgelegenheidsproject.

Kortom, hoewel het hoognodig is dat het economische beleid van de EU meer wordt gericht op duurzame economische ontwikkelingen en dat economische doelstellingen meer in balans komen met sociale doelstellingen, is het verre van eenvoudig om dit in concrete regels vast te leggen. Iedere versoepeling van het begrotingsbeleid om meer ruimte te creëren voor sociale doelstellingen, zal onvermijdelijk ook betekenen dat de EU zich meer inhoudelijk zal bemoeien met dat sociale beleid om vast te stellen welke uitgaven een gegronde reden zijn om de begrotingsnorm te overschrijden.

Europese sociale minimumnormen

Hoe belangrijk de convergentie van de welvaartsniveaus binnen de EU ook is, de lange periode die nodig zal zijn om de kloof te dichten, maakt duidelijk dat we niet kunnen wachten met het realiseren van een sociaal Europa tot de welvaartsverschillen tussen de lidstaten grotendeels zijn verdwenen. Dan zou het perspectief van een sociaal Europa geheel achter de horizon verdwijnen. De vraag waar ik mij in de rest van dit artikel op richt, is daarom op welke wijze een sociaal Europa naderbij kan worden gebracht zolang er grote welvaartsverschillen zijn tussen de lidstaten.

In beginsel kunnen langs twee routes stappen in de richting van een sociaal Europa worden gezet. De eerste route houdt in dat de lidstaten zelf een adequaat niveau van sociale rechten voor hun burgers garanderen. Langs de tweede route gaat de EU in toenemende mate zelf sociale rechten van Europese burgers realiseren en garanderen. Beide routes worden regelmatig bepleit.

In lijn met de eerste route wordt er wel gepleit voor bindende Europese afspraken over een minimumloon in alle lidstaten (gelijk aan

een percentage van het gemiddelde of mediane loon in de betreffende lidstaat).¹⁴ Voorbeelden van de tweede route zijn het pleidooi van Van Parijs om een euro-dividend in te voeren, een gegarandeerd inkomen voor alle ingezetenen van de EU gefinancierd uit een (Europese) btw.¹⁵ Seeleib-Kaiser bepleit een Europese werkloosheidsverzekering, waarbij (automatisch) overdrachten plaatsvinden van landen met een lage naar landen met een hoge werkloosheid.¹⁶

De eerste route sluit het meest aan bij het huidige sociale beleid in de EU. Dit is grotendeels gebaseerd op de zogeheten open methode van coördinatie (OMC). De OMC houdt in dat de lidstaten zich committeren aan Europese afspraken over gemeenschappelijke sociale doelstellingen. Vervolgens zijn de afzonderlijke lidstaten zelf verantwoordelijk om de doelen te realiseren. Bekende voorbeelden hiervan zijn de doelstellingen in 'Europa 2020' om de werkgelegenheidsgraad in de lidstaten te verhogen naar 75% en om het aantal armen in Europa in 2020 met 20 miljoen personen te verminderen. Het gaat bij de OMC echter om richtsnoeren ('guidelines') die niet kunnen worden afgedwongen. Er staat, anders dan bij bijvoorbeeld de EMU-normen, geen sanctie op als lidstaten zich onvoldoende inspannen om de doelen te realiseren. Dit wordt wel als 'soft law' aangeduid.

Een verdergaande stap zou zijn om de gemeenschappelijke doelen wel bindend te maken, dus om te zetten in 'hard law'. Zoals hierboven al opgemerkt met betrekking tot een werkloosheidsdoelstelling, geldt in bredere zin voor sociale doeleinden dat deze moeilijk zijn af te dwingen omdat nationale overheden deze niet direct kunnen beïnvloeden. Het armoedepercentage in een land wordt natuurlijk door overheidsbeleid beïnvloed, zoals de hoogte van de minimumuitkeringen, maar een overheid kan niet *besluiten* om de armoede tot onder een bepaalde grens te verlagen.

Meer dwingende normen zouden derhalve niet zozeer betrekking moeten hebben op de uitkomsten van het beleid, maar op het beleid

zelf. Het PvdA-verkiezingsprogramma kiest hier klaarblijkelijk voor: "We spreken af dat elke lidstaat sociale doelstellingen moet nastreven. We denken hierbij bijvoorbeeld aan een stelsel van (relatieve) minimumlonen, een goede oudedagsvoorziening, gelijkheid tussen man en vrouw, een vangnet bij werkloosheid en goed en toegankelijk onderwijs. De vormgeving en uitvoering is en blijft [sic] een nationale bevoegdheid."¹⁷

Om werkelijk betekenis te hebben zal men dan ook minimumnormen voor die regelingen moeten vastleggen. Het behoeft nauwelijks argumentatie dat het hierbij alleen om *relatieve* normen kan gaan, bijvoorbeeld een minimumloon gelijk aan een bepaald percentage van het gemiddelde of het mediane loon

Een relatief minimumloon zal de concurrentiedruk tussen lidstaten niet verminderen

in het betreffende land, of een minimumpensioen dat is gerelateerd aan het gemiddelde inkomensniveau in het land. Om voor de armere landen betaalbaar en houdbaar te zijn, zou een absolute norm (een minimumloon of minimumpensioen gelijk aan een vast bedrag in euro's) zo laag moeten zijn dat deze alleen voor die armere landen enige betekenis zou hebben. Een Europese minimumnorm die ver onder het feitelijke niveau ligt, zou in de rijkere landen zelfs een neerwaartse druk op de fungerende minimumniveaus kunnen uitoefenen. ("Waarom moet ons minimumloon viermaal zo hoog zijn als de EU voorschrijft?")

Een relatieve norm dus. Maar wat is de waarde daarvan? Als een Bulgaarse werknemer recht heeft op een minimumloon dat een zesde bedraagt van het Nederlandse minimumloon, kun je moeilijk van een gelijk recht

spreken. Alleen in hun *relatieve* positie ten opzichte van hun landgenoten zijn een Bulgaarse en een Nederlandse minimumloner dan gelijk, maar de koopkracht van de eerste ligt vele malen lager. Hetzelfde geldt voor een *relatief* minimumuitkeringsniveau. In het laatste geval komt daar nog bij dat de bescherming die minimumuitkeringen bieden niet alleen afhangt van het uitkeringsniveau maar ook van de uitkeringsvoorwaarden. Het vangnet wordt in veel landen gevormd door een bijstandsachtige uitkering, maar de voorwaarden om daarop aanspraak te maken variëren sterk. Wordt het recht bepaald op basis van iemands individuele positie of op die van het huishouden? Vindt er een toetsing plaats op het vermogen? Staat er een sollicitatieplicht of arbeidsplicht tegenover?

De vele wijzigingen die in de loop der jaren in de Nederlandse bijstandscriteria zijn aangebracht illustreren hoe uiteenlopend die voorwaarden kunnen zijn. Wil een relatief Europees minimumuitkeringsniveau betekenis hebben, dan zouden ook de condities waaronder Europese burgers recht hebben op een minimumuitkering moeten worden geharmoniseerd. Anders kunnen er in sommige lidstaten toch nog grote gaten in het vangnet zitten doordat er zeer strikte toekenningsvoorwaarden gelden. Feitelijk zou dit betekenen dat de lidstaten een groot deel van hun bevoegdheden op het gebied van minimumuitkeringsregelingen aan Brussel zouden moeten overdragen.

Een tweede belangrijke kanttekening bij een relatieve norm is dat die niet bijdraagt aan het verminderen van de concurrentiedruk tussen de lidstaten. Als het Bulgaarse minimumloon een zesde bedraagt van het Nederlandse, is het voor een Bulgaar nog steeds aantrekkelijk om in Nederland ver onder ons minimumloonniveau te komen werken, ook al is dat strijdig met de wet. Voor bedrijven in de rijkere landen zal het aantrekkelijk blijven om te profiteren van goedkopere arbeidskrachten uit de armere landen, hetzij door hen in dienst te nemen, hetzij door activiteiten naar de goedkopere landen te verplaatsen.

Invoering van een relatieve Europese norm biedt dus geen verlichting van de controle op de naleving van de nationale minimumnormen. Ook 'sociaal toerisme' wordt er niet door afgeremd: het blijft aantrekkelijk voor ingezetenen uit armere lidstaten om te profiteren van de (minimum)uitkeringen in de rijkere landen. (Overigens zijn er weinig aanwijzingen dat dit sociaal toerisme momenteel een serieus probleem vormt.¹⁸⁾)

Tot slot kan men zich afvragen waarom het wenselijk zou zijn dat *relatieve* normen in de EU gelijk zijn. Waarom zou het minimumloon in Nederland hetzelfde percentage van het mediane loon moeten bedragen als in België of het Verenigd Koninkrijk? Waarom zouden de preferenties op dit terrein niet kunnen en mogen verschillen tussen de landen? In enkele van de meest welvarende lidstaten bestaat momenteel zelfs geen wettelijk minimumloon (in Denemarken, Zweden, Finland en Oostenrijk en vooralsnog ook in Duitsland). Als de bevolking in deze landen het acceptabel vindt dat het feitelijke minimumloon de uitkomst is van cao-onderhandelingen en varieert tussen sectoren, waarom zou het dan gewenst zijn dat de EU hen dwingt om een uniform wettelijk minimumloon in te voeren?

De hierboven besproken minimumnormen hebben alle betrekking op geldbedragen en zijn om die reden noodzakelijkerwijze relatief. Bij niet-monetaire aspecten van sociale bescherming is het wel mogelijk dat de EU absolute minimumnormen formuleert. Het gaat dan bijvoorbeeld om zaken als arbeidsomstandigheden, werktijden en gelijke rechten van vrouwen en mannen. Hierbij hangen de mogelijkheden van de lidstaten immers veel minder af van hun welvaartsniveau. Op deze terreinen bestaan er dan ook al dwingende Europese normen (richtlijnen).

Behalve ten aanzien van de gelijke behandeling van vrouwen en mannen zijn de normen echter ruim geformuleerd en laten zij veel ruimte voor nationale variatie. Zo mag de wekelijkse arbeidstijd volgens de Europese

richtlijn niet meer dan 48 uur bedragen, terwijl in de meeste lidstaten een werkweek van 40 uur of minder de standaard is. Zou het wenselijk zijn om deze normen aan te scherpen? Het argument hiervoor zou kunnen zijn dat men daarmee een 'gelijk speelveld' creëert en voorkomt dat landen (of bedrijven) elkaar beconcurreren op (ongunstige) arbeidsomstandigheden en -voorwaarden. Tegelijkertijd beperkt men dan echter ook de armere landen in de EU in hun mogelijkheden om hun concurrentiepositie te versterken door bijvoorbeeld langer te werken of genoeg te nemen met iets minder gunstige arbeidsomstandigheden. Zolang de veiligheid van de werknemers niet in gevaar komt, is het dan ook de vraag of het wenselijk is op Europees niveau de nu geldende normen aanzienlijk te verscherpen.

Concluderend blijkt het introduceren van dwingende Europese minimumnormen op sociaal gebied als stap naar een sociaal Europa veel haken en ogen te hebben. Absolute normen zijn op de meeste terreinen niet realistisch en relatieve normen lossen niet werkelijk een probleem op. Het is dan ook twijfelachtig of deze eerste route ons daadwerkelijk naar een socialer Europa voert.

Sociale rechten vanuit Brussel

De tweede denkbare route naar een sociaal Europa loopt via Brussel. In plaats van de verantwoordelijkheid voor de realisering van sociale rechten bij de nationale overheden te leggen, zou de EU zelf aan alle burgers rechten kunnen toekennen. Er zijn tal van varianten denkbaar, maar alle kenmerken zich doordat zij gepaard gaan met (indirecte) inkomensoverdrachten tussen de lidstaten. Dat is immers de essentie van sociale rechten: individuele aanspraken zijn (ex post) niet gelijk aan wat ieder individueel bijdraagt. De burgers van sommige lidstaten zullen per saldo meer bijdragen dan zij ontvangen, voor de burgers van andere lidstaten geldt het omgekeerde. Hierbij denkt men meestal aan inkomensover-

drachten van rijke naar arme landen. Dit hoeft echter niet per se het geval te zijn. De genoten sociale bescherming zou ook kunnen afhangen van de economische of werkgelegenheidsprestaties van een land.

Een EU-brede verzorgingsstaat betekent inperking van de nationale soevereiniteit

Een Europese werkloosheidsverzekering, zoals bepleit door Seeleib-Kaiser¹⁹ en ook gesuggereerd door Vandembroucke²⁰, zou bijvoorbeeld betekenen dat er per saldo inkomensoverdrachten plaatsvinden van lidstaten met een lage werkloosheid naar lidstaten met een hoge werkloosheid, hetgeen iets anders is dan van rijk naar arm. De Europese Commissie opperde onlangs een enigszins vergelijkbare mogelijkheid, waarbij inkomensoverdrachten als stabilisatiemechanisme tussen landen fungeren, maar merkte onmiddellijk op dat dit in strijd is met het huidige EU-verdrag.²¹

Indien de Europese Unie rechtstreeks sociale bescherming biedt aan Europese burgers, neemt zij een deel van de taak van nationale verzorgingsstaten over. Dit zou een fundamentele verandering zijn in vergelijking met de huidige Unie, waarin sociale bescherming immers primair een taak van de nationale lidstaten is.²²

Als de EU geleidelijk meer van deze taken op zich neemt, zouden we stap voor stap op weg zijn naar een EU-brede verzorgingsstaat. Het zal duidelijk zijn dat hiervoor enorme obstakels moeten worden weggeruimd. Het betekent een stapsgewijze inperking van de nationale soevereiniteit. Het zal gepaard gaan met een sterke uitbreiding van de financiële middelen van de EU, hetzij door overdracht van nationale middelen aan Brussel, hetzij door de EU de bevoegdheid te geven recht-

streeks belastingen of sociale premies te heffen. Er zullen moeilijke en omstreden keuzes moeten worden gemaakt met betrekking tot de vormgeving en uitvoering van de Europese sociale regelingen. Gezien de grote diversiteit aan sociale stelsels in de lidstaten zullen de Europese regelingen onvermijdelijk fors afwijken van de bestaande regelingen in vele lidstaten. Dan ga ik er nog aan voorbij dat de omvangrijke inkomensoverdrachten tussen de lidstaten, waarmee dit gepaard zou gaan, waarschijnlijk op grote weerstand zullen stuiten van de burgers van de landen die nettobetalers worden. Zolang er onder de bevolking van de lidstaten geen breed gedeeld gevoel van Europees burgerschap bestaat is het twijfelachtig of er ooit – langs democratische weg – iets van een solidaire Europese gemeenschap tot stand kan komen.

Men kan tegenwerpen dat deze opsomming van onoverkomelijke obstakels misschien te pessimistisch is, zeker zolang de Europese inkomensoverdrachten relatief beperkt blijven. Het voordeel van invoering van een Europese heffing kan zijn dat niet direct zichtbaar is welke landen hiervan het meest profiteren. Het gaat immers om inkomensoverdrachten tussen Europese burgers in plaats van tussen lidstaten. Ook een deel van de burgers in de rijke of economisch goed presterende landen zal daarvan profiteren. Daar komt bij dat historisch gezien het besef van een nationale gemeenschap niet altijd aan de invoering van een verzorgingsstaat vooraf is gegaan, maar dat de invoering van sociale arrangementen die solidariteit tussen burgers afdwongen, juist ook heeft bijgedragen aan een nationaal gemeenschapsbesef. Hierbij past wel onmiddellijk weer de kanttekening dat die arrangementen vaak niet langs democratische weg tot stand kwamen (zoals in het Duitsland van Bismarck).

Brusselse bemoeienis

Ook als men de obstakels naar Europese sociale bescherming niet onneembaar acht, blijft de vraag in hoeverre het wenselijk is deze weg

in te slaan. Een van de belangrijkste lessen van de afgelopen decennia met betrekking tot de verzorgingsstaat is immers dat sociale bescherming niet los gezien kan worden van het arbeidsmarkt- en werkgelegenheidsbeleid. Het duidelijkst geldt dit voor de werkloosheidsuitkeringen. Werkloosheid is niet simpelweg het resultaat van een ongunstige economische ontwikkeling. De verschillen in werkloosheid tussen landen met een vergelijkbare economische ontwikkeling zijn soms groot en hardnekkig. Dit geldt ook voor de kansen om werkloos te worden en weer aan het werk te gaan. Deze verschillen zijn (mede) het gevolg van verschillen tussen landen in arbeidsmarktinstellingen en -regulering, zoals ontslagbescherming, wetgeving rond flexwerk, loononderhandelingen en minimumloon.

Weliswaar is er allerminst consensus over de effecten van deze arrangementen, maar duidelijk is wel dat genereuze werkloosheidsuitkeringen en een goed functionerende arbeidsmarkt goed kunnen samengaan *mits* er voldoende flankerend beleid is in de vorm van begeleiding, scholing, sancties en dergelijke. Als er op EU-niveau een werkloosheidsverzekering zou komen, is het dus haast onvermijdelijk dat ook het arbeidsmarktbeleid voor een belangrijk deel in Brussel wordt bepaald. Anders bestaat het gevaar dat landen nalaten hun arbeidsmarktbeleid te verbeteren, omdat de negatieve gevolgen daarvan – een groot beroep op de werkloosheidsverzekering – toch door heel Europa worden gedragen.

Er valt zelfs veel voor te zeggen dat ook de loononderhandelingen en het cao-beleid in dat geval niet langer een nationale verantwoordelijkheid kunnen blijven, aangezien ook deze van invloed zijn op de werkgelegenheids- en werkloosheidsontwikkeling. Gezien de grote verschillen in loonniveaus tussen de lidstaten, samenhangend met grote productiviteitsverschillen, is het echter moeilijk voorstelbaar dat werkgevers en vakbonden hierover op Europees niveau tot afspraken zouden kunnen komen. Het alternatief dat 'Brussel' de

lonen in heel Europa zou dicteren, lijkt nog onwaarschijnlijker en zal door weinigen wenselijk worden geacht.

Vandenbroucke merkt op dat als een Europese werkloosheidsverzekering een beperkte duur heeft (bijvoorbeeld twaalf maanden), deze vooral fungeert als stabilisatiemechanisme om 'asymmetrische schokken' op te vangen.²³ Als op hetzelfde moment sommige lidstaten zich in een recessie bevinden terwijl er in andere lidstaten (nog) sprake is van hoogconjunctuur, kunnen de automatische overdrachten van de laatste naar de eerste groep landen de conjunctuurschommelingen dempen. Ook dan is het echter de vraag of de verschillen in economische voor- en tegenspoed niet deels het gevolg zijn van verschillen tussen die landen in het gevoerde economische en arbeidsmarktbeleid. Zo is het denkbaar dat lidstaten met een zeer flexibele arbeidsmarkt (bijvoorbeeld als gevolg van weinig ontslagbescherming) relatief scherp reageren op schommelingen in de conjunctuur.

Voor andere onderdelen van het sociale-zekerheidsstelsel, zoals de bijstand en de arbeidsongeschiktheidsuitkeringen, geldt mutatis mutandis hetzelfde. Ook die kunnen niet los worden gezien van andere onderdelen van het sociaaleconomisch beleid. Wie de taak van het garanderen van sociale bescherming deels naar Brussel wil verplaatsen, zal dus ook op andere terreinen die nu tot het nationale domein behoren, meer bevoegdheden en verantwoordelijkheden aan Brussel moeten overdragen.

Europensioen, eurokindergeld en eurodividend

Men zou hier een uitzondering kunnen maken voor sociale regelingen met een onvoorwaardelijk karakter, waarvan het gebruik niet wordt beïnvloed door overheidsbeleid. Concreet valt aan drie vormen van sociale bescherming te denken: het pensioen (vanaf een gegeven pensioneringsleeftijd), kinderbijslag (voor kinderen tot een bepaalde leeftijd) en een on-

voorwaardelijk basisinkomen, zoals het door Philippe Van Parijs bepleite eurodividend.

Neem als voorbeeld een Europees basispensioen voor alle burgers van, zeg, 67 jaar en ouder. Stel dat dit pensioen, vergelijkbaar met de Nederlandse AOW, wordt gefinancierd uit een Europese heffing op het inkomen van alle Europese burgers (eventueel tot een bepaalde bovengrens) en wordt uitgekeerd in de vorm van een vast bedrag in euro's per maand. Dit zou neerkomen op een inkomensoverdracht van rijke naar arme landen en van 'jongere' naar meer vergrijsde lidstaten. Het beleid van nationale overheden zou hierop niet van invloed zijn, zodat er geen gevaar is van afwenteling van lasten op andere lidstaten. Ook het risico op misbruik of oneigenlijk gebruik zou bij een basispensioen waarvoor men slechts aan één objectief criterium hoeft te voldoen (namelijk de leeftijd) klein zijn.

Een europensioen, eurokindergeld of eurodividend is wel mogelijk zonder inbreuk te maken op het nationale stelsel

Hetzelfde geldt in beginsel voor een vaste uitkering voor kinderen onder een bepaalde leeftijd, bijvoorbeeld achttien jaar. Deze zou neerkomen op een netto inkomensoverdracht van vergrijsde naar 'jongere' lidstaten. Uitgaande van een vast bedrag wordt er ook weer geld van rijke naar arme landen overgeheveld. Dit laatste geldt ook voor een kleine vaste onvoorwaardelijke uitkering voor alle ingezetenen van de EU. Een europensioen, eurokindergeld en eurodividend komen alle neer op een inkomensoverdracht van rijkere naar armere burgers in de EU. Doordat niettemin ook de rijkere burgers aanspraak maken op deze regelingen en de armere ingezetenen van rijke

landen tot de netto-ontvangers zouden behoren, valt hiervoor wellicht gemakkelijker maatschappelijke steun te krijgen dan voor regelingen die primair een overdracht van rijke naar arme landen zijn. Dit neemt niet weg dat dergelijke universele inkomensoverdrachten haaks staan op de tendens om aan sociale uitkeringen steeds meer voorwaarden te verbinden.

De tweede route naar een sociaal Europa blijkt dus ook vol obstakels en hindernissen. Als een (toenemend) deel van de sociale bescherming direct door 'Brussel' wordt geboden, zullen onvermijdelijk ook andere aspecten van het sociaaleconomisch beleid, met name het arbeidsmarktbeleid, door de EU worden gedicteerd. Dit betekent een vergaande overdracht van nationale bevoegdheden aan Brussel. Men dient zich te realiseren dat er geen enkele garantie is dat een op EU-niveau vastgesteld sociaal beleid zou lijken op het huidige Nederlandse sociale beleid. Grotere gelijkheid tussen de burgers van de EU op het gebied van sociale rechten zou dus samen kunnen gaan met een geheel andere vormgeving van die rechten dan nu in Nederland het geval is. Alleen de invoering van een (relatief laag) europensioen, eurokindergeld of eurodividend is voorstelbaar zonder veel inbreuk te maken op nationale stelsels. Wie de route naar een Europese verzorgingsstaat wil inslaan, doet er dus het verstandigst aan deze zaken als eerste stap te bepleiten.

Versterking van de nationale soevereiniteit op sociaal gebied

Als zowel het formuleren van bindende minimumnormen als het garanderen van minimumrechten vanuit Brussel op veel bezwaren stuit, welke andere mogelijkheden zijn er dan nog om de sociale dimensie van Europa meer gewicht te geven? De resterende opties houden in dat de lidstaten voldoende ruimte behouden of meer ruimte krijgen om hun eigen sociale beleid vorm te geven. Dat wil zeggen dat sociaal beleid zowel formeel (*de jure*) als

materieel (*de facto*) de bevoegdheid blijft van nationale overheden. Enerzijds impliceert dit dat de EU zich *niet* in het sociale beleid van de lidstaten mengt, anderzijds dat zij hen wel in staat stelt om het door hen gewenste sociale beleid ten uitvoer te brengen.

Het eerste vereist vooral terughoudendheid van de EU op sociaal terrein. Het tweede kan echter betekenen dat de EU actief moet optreden om het sociale beleid van de lidstaten te ondersteunen, vooral als dit onder druk staat van ander, met name financieel-economisch Europees beleid.

Formeel is het sociale beleid momenteel een nationale aangelegenheid. Dit is ook een belangrijke reden waarom de genoemde open methode van coördinatie op sociaal gebied zich niet richt op de vormgeving, maar alleen op de doeleinden van het sociale beleid. Dit laat de lidstaten vrij om eigen keuzes te maken hoe de gemeenschappelijke doeleinden te realiseren. In het kader van de beoordeling van het economische beleid van de lidstaten (het zogenoemde Europese semester) doet de Europese Commissie echter ook aanbevelingen die zich uitstrekken tot het sociale domein.

Zo heeft de Commissie (formeel overigens de Europese Raad) Nederland in 2013 aanbevelingen gedaan op het terrein van de hervorming van het pensioenstelsel en het arbeidsmarktbeleid.²⁴ In het recente rapport van eurocommissaris Rehn worden aan diverse lidstaten aanbevelingen gedaan op het gebied van de loonontwikkeling en activerend arbeidsmarktbeleid.²⁵ Hoewel die aanbevelingen niet dwingend zijn, bemoeit de EU zich daarmee wel degelijk met beleidsterreinen waarop zij formeel geen competenties heeft. Bovendien worden die aanbevelingen vooral ingegeven door economische en niet of veel minder door sociale doelstellingen. Sluipenderwijs holt de EU daarmee toch de nationale autonomie op sociaal terrein uit. Het is zorgelijk dat hierover nauwelijks openlijke discussie plaatsvindt.

Het feitelijke vermogen van nationale overheden om een eigen sociaal beleid te voeren

wordt ook beperkt door andere effecten van de Europese integratie. Hierbij valt vooral te denken aan de druk die uitgaat van arbeidsmigratie. Het gaat dan niet zozeer om het beroep dat migranten op sociale zekerheid doen — dat is redelijk beperkt — maar wel om het ontduiken of ontwijken van de nationale (minimum)regels ten aanzien van arbeidsvoorwaarden en arbeidsomstandigheden.

Minister Asscher sprak hierover enige tijd geleden zijn zorgen uit toen hij in een opinieartikel van 'Code Oranje' sprak.²⁶ Formeel zijn de nationale bevoegdheden op dit punt verreichend, zolang zij geen belemmering vormen voor het vrije verkeer van arbeidskrachten. Niet alleen gelden in principe voor alle in Nederland werkzame werknemers het wettelijk minimumloon en andere wettelijke bepalingen. Dankzij het Nederlandse systeem van algemeenverbindendverklaring van cao's zijn de werkgevers in de meeste bedrijfstakken ook verplicht om arbeidsmigranten conform de cao te betalen.²⁷

Het probleem betreft hier dus niet zozeer de formele bevoegdheden, maar de feitelijke mogelijkheden om de naleving van nationale regels af te dwingen. Daarvoor is allereerst intensieve binnenlandse controle nodig. Het is dan ook zorgelijk dat het kabinet bezuinigt op de Inspectie SZW (waarin de voormalige Arbeidsinspectie is opgegaan) die daarvoor in belangrijke mate verantwoordelijk is. De aanpak van malafide, in andere lidstaten gevestigde uitzend- en detachingsbureaus die in Nederland arbeidskrachten tewerkstellen tegen voorwaarden die ver onder de Nederlandse minimumnomen liggen, vereist daarnaast informatie-uitwisseling en samenwerking met andere lidstaten. De EU zou daarin actiever een ondersteunende en coördinerende rol dienen te spelen.

Als het gaat om zelfstandige arbeidskrachten, zijn de nationale mogelijkheden echter beperkt. Zelfstandigen vallen immers per definitie niet onder wettelijke regels en cao-afspraken voor werknemers in loondienst. Dit geldt overigens net zo goed voor Nederlandse

zzp'ers, die, als gevolg van de economische crisis, soms bereid zijn te werken tegen tarieven die ver onder het minimum(uur)loon liggen. Het stelsel van geordende arbeidsverhoudingen kan onder druk komen te staan als bedrijven steeds vaker goedkope zelfstandigen inhuren. Er is geen eenvoudig antwoord op deze (potentiële) bedreiging.

Als er sprake is van schijnzelfstandigheid kan men dit proberen te bestrijden via intensieve controle. Op langere termijn lijkt de beste oplossing dat ook voor zelfstandigen een aantal wettelijke minimumeisen gaat gelden, zoals een plicht om zich te verzekeren tegen het risico van arbeidsongeschiktheid. Daarnaast zouden sociale partners in cao's afspraken kunnen maken over minimumtarieven bij het inhuren van zzp'ers. In dat geval is het essentieel dat die cao's algemeen verbindend worden verklaard, om te voorkomen dat bedrijven zich er gemakkelijk aan kunnen onttrekken.

Tot besluit

Versterking van de nationale soevereiniteit op het gebied van sociaal beleid en het beperken van Europese bemoeienis lijkt, paradoxaalwijs, de meest kansrijke manier om de sociale dimensie van Europa meer gewicht te geven. Het is echter de vraag of men deze optie als een stap op weg naar een sociaal Europa kan betitelen. Ze gaat immers uit van meer nadruk op het nationale belang en zal samengaan met blijvende en mogelijk zelfs groeiende divergentie in de sociale bescherming in de lidstaten. Van een gedeeld recht op sociale bescherming voor alle burgers in de EU is dan geen sprake.

Als tegelijkertijd het economische beleid van de Europese Unie (en de EMU) de armere lidstaten meer mogelijkheden biedt om zich economisch te ontwikkelen, zou deze optie op termijn niettemin kunnen bijdragen aan een sociaal Europa. Naarmate de welvaartsverschillen tussen de lidstaten kleiner worden, mag men immers verwachten dat de burgers

van de armere lidstaten van hun regeringen ook meer sociale rechten zullen vragen. Dit zal echter een lange weg zijn. Voorlopig zal de druk op de meer welvarende lidstaten als gevolg van (loon)concurrentie en arbeidsmigratie dan ook groot blijven, terwijl de kloof in sociale rechten tussen de armere en rijkere lidstaten maar heel langzaam zal worden overbrugd.

Deze benadering opent dan ook geen sprankelend vergezicht op een sociaal Europa

waarmee de sociaal-democratie zich kan onderscheiden van de eurosceptische partijen. Integendeel, 'eurofielen' zouden de sociaal-democratie in reactie hierop in de hoek van de populistische partijen kunnen plaatsen omdat ze voorrang geeft aan bescherming van de nationale verzorgingsstaat voor de 'eigen' burgers. Maar beter een realistisch verhaal dat door sommigen als populistisch wordt afgedaan dan een vage droom van een sociaal Europa dat nooit werkelijkheid zal worden.

Noten

- 1 Cornelissen, Marije & Vincent Hurkens (red.), *Tijd voor de inhaalslag. Ideeën voor een socialer Europa*, GroenLinks Europa 2013.
- 2 Adviesraad Internationale Vraagstukken, *Naar een versterkte sociale dimensie van de Europese Unie*, Briefadvies. Adviesraad Internationale Vraagstukken, Den Haag 2013.
- 3 FNV Europavisie. *Blijven bouwen aan een sociaal Europa* (concept), FNV 2013, p. 2.
- 4 Zie hierover veel uitgebreider: Vandenbroucke, Frank, *Europa: de sociale uitdaging. Oratie Den Uyl-leerstoel*, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam 2012.
- 5 Vandenbroucke, Frank, *Europa: de sociale uitdaging. Oratie Den Uyl-leerstoel*, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam 2012.
- 6 Bron: Eurostat.
- 7 Immers: 1,03⁶¹ = 6.
- 8 Vandenbroucke, Frank, Anton Hemerijck & Bruno Palier, *The EU Needs a Social Investment Pact*, OSE Paper Series, Opinion paper No. 5, Brussel: Observatoire Social Européen 2011.
- 9 PvdA, *Voor een Europa dat werkt. Ontwerp-verkiezingsprogramma Europees Parlement*, 2013, p. 7.
- 10 Nolan, Brian, 'What use is "social investment"?', *Journal of European Social Policy* 23(5), 2013, pp. 459-468.
- 11 Europese Commissie, *Strengthening the social dimension of the Economic and Monetary Union. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council*, COM (2013), p. 690. Europese Commissie, Brussel 2013.
- 12 Commissie-Melkert, *De bakens verzetten. De economie terug naar de mensen*, PvdA, Amsterdam 2013.
- 13 Deze mogelijkheid wordt gesuggereerd door het voorstel van de commissie-Melkert om aan de EMU-begrotingsnorm toe te voegen: 'met inachtneming van de doelstelling van het bereiken van volledige werkgelegenheid, geïndiceerd door een werkloosheidsniveau dat 5% of minder van de beroepsbevolking representeert' (commissie-Melkert, 2013, p. 19, noot 27).
- 14 Vandenbroucke, Frank, met Bart Vanhercke, 'A European Social Union. 10 Tough Nuts to Crack', *Background report for the Friends of Europe High-Level Group on 'Social Union'*, Friends of Europe/Observatoire Social Européen, Brussel 2014; Seeleib-Kaiser, Martin, 'What is the Social Dimension of the EU?', in: Grozelier, Anne-Marie, Björn Hacker, Wolfgang Kowalsky, Jan Machnig, Henning Meyer & Brigitte Unger (red.), *Roadmap to a Social Europe. Social Europe Report*, Hans Böckler Stiftung, European Trade Union Confederation, Friedrich Ebert Stiftung, IG Metall, Lasaire 2013.
- 15 Van Parijs, Philippe, 'Solidariteit binnen Europa', S&D 2012/7-8, pp. 74-82; Van Parijs, Philippe, 'The Euro-Dividend', in: Grozelier, Anne-Marie, Björn Hacker, Wolfgang Kowalsky, Jan Machnig, Henning Meyer & Brigitte Unger (red.), *Roadmap to a Social Europe. Social Europe Report*, Hans Böckler Stiftung, European Trade Union Confederation, Friedrich Ebert Stiftung, IG Metall, Lasaire 2013.
- 16 Seeleib-Kaiser, Martin, 'What is the Social Dimension of the EU?', in: Grozelier, Anne-Marie, Björn Hacker, Wolfgang Kowalsky, Jan Machnig, Henning Meyer & Brigitte Unger (red.), *Roadmap to a Social Europe. Social Europe Report*, Hans Böckler Stiftung, European Trade Union Confederation, Friedrich Ebert Stiftung, IG Metall, Lasaire 2013.

- 17 PvdA, *Voor een Europa dat werkt. Ontwerp-verkiezingsprogramma Europees Parlement*, 2013, p. 9.
- 18 Zie Kremer, Monique, *Vreemden in de verzorgingsstaat*, Boom/Lemma, Den Haag 2013.
- 19 Seeleib-Kaiser, Martin, 'What is the Social Dimension of the EU?', in: Grozelier, Anne-Marie, Björn Hacker, Wolfgang Kowalsky, Jan Machnig, Henning Meyer & Brigitte Unger (red.), *Roadmap to a Social Europe. Social Europe Report*, Hans Böckler Stiftung, European Trade Union Confederation, Friedrich Ebert Stiftung, IG Metall, Lasaire 2013.
- 20 Vandenbroucke, Frank, met Bart Vanhercke, 'A European Social Union. 10 Tough Nuts to Crack', *Background report for the Friends of Europe High-Level Group on 'Social Union'*, Friends of Europe/Observatoire Social Européen, Brussel 2014.
- 21 Europese Commissie, *Strengthening the social dimension of the Economic and Monetary Union. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council*, COM (2013) 690, Europese Commissie, Brussel 2013, pp. 11-12.
- 22 Krachtens art. 153 lid 4 van het verdrag van de EU hebben de lidstaten het recht 'om de fundamentele beginselen van hun socialezekerheidsstelsel vast te stellen'.
- 23 Vandenbroucke, Frank, met Bart Vanhercke, 'A European Social Union. 10 Tough Nuts to Crack', *Background report for the Friends of Europe High-Level Group on 'Social Union'*, Friends of Europe/Observatoire Social Européen, Brussel 2014.
- 24 Europese Commissie, *Aanbeveling voor een aanbeveling van de Raad over het nationale hervormingsprogramma 2013 van Nederland en met een advies van de Raad over het stabiliteitsprogramma van Nederland voor de periode 2012-2017*, COM(2013) 369 final, Europese Commissie, Brussel 2013.
- 25 Europese Commissie, *Results of in-depth reviews under Regulation (EU) No 1176/2011 on the prevention and correction of macroeconomic imbalances*, COM(2014) 150 final, Europese Commissie, Brussel 2014.
- 26 Asscher, Lodewijk & David Goodhart, 'Code Oranje voor vrij werkverkeer binnen EU', *de Volkskrant* 17 augustus 2013.
- 27 De Scandinavische landen zijn in dit opzicht kwetsbaarder doordat zij sterk op cao-afspraken rusten en geen algemeenverbindendverklaring en wettelijk minimumloon kennen die ook van toepassing zijn op werknemers die niet onder een cao vallen (vgl. de uitspraken van het Europese Hof in de Viking- en Laval-zaken).

Trans-Atlantische vrijhandelszone: een kans op meer regulering

De Verenigde Staten en Europese Unie onderhandelen over een trans-Atlantische vrijhandelszone. Een nog verdere liberalisatie van markten dreigt maar dat hoeft niet. De onderhandelingen bieden ook een kans om wereldwijd de bescherming van arbeid en milieu te reguleren.

FERDI DE VILLE

Centrum voor EU-Studies, Universiteit Gent

De trans-Atlantische vrijhandelsonderhandelingen (TTIP) zijn te weinig voorwerp van echt debat, zowel in Nederland als in België. Ook onder sociaal-democraten, voor wie dit een prioriteit zou moeten zijn. De huidige onderhandelingen zijn niet de eerste poging te spreken over een trans-Atlantische markt. Sinds begin jaren negentig, na de Koude Oorlog, zijn er om de paar jaar pogingen geweest om zulke gesprekken op te starten, om zo de relaties tussen de VS en de EU op een nieuwe, economische leest te schoeien. Die zijn telkens stukgelopen op een gebrek aan wil of interesse aan een van beide zijden van de Atlantische Oceaan.

Waarom is het deze keer dan wel gelukt? Omdat voorstanders in Brussel en Washington van de crisis in het westerse kapitalisme en de (daardoor nog snellere) opkomst van China gebruik hebben gemaakt om een vrijhandelszone als oplossing voor te stellen. Groei en werkgelegenheid zijn altijd de voordelen geweest waarmee voorstanders van vrij-

handel hun zaak verdedigden. Nieuwe buitenlandse markten bieden exportkansen voor de eigen bedrijven, en meer buitenlandse concurrentie zorgt ervoor dat in eigen land de middelen efficiënter worden ingezet, wat leidt tot meer groei, en dus meer banen, zo gaat de redenering ontleend aan de klassieke economie. Ook de Europese Commissie verdedigt haar vrijhandelsbeleid al lang op die manier.

Voor het TTIP worden grote (en misschien zal later blijken groteske) voorspellingen gemaakt. Het akkoord zou voor een extra jaarlijkse groei van 0,5% van het bruto binnenlands product zorgen, of omgerekend een extra € 545 aan koopkracht per modaal gezin (vanaf 2027, dat wordt dan meestal weer verzwegen). Dat, zo vertelt de Commissie steeds in dezelfde adem, zonder de begroting met één euro te bezwaren. In de langgerekte crisis waarin we nog steeds verkeren is dat natuurlijk een aantrekkelijk perspectief. Aan Amerikaanse zijde worden gelijkaardige voordelen voorspeld.

Een tweede motivatie, die meer 'off the record' wordt geuit, is om via het akkoord het westers economisch blok (of vermeende blok) te versterken om te vermijden dat China binnen de kortste keren de lakens uitdeelt in de internationale economie. Hoewel China begin dit jaar de VS voorbijstak als grootste handelsnatie ter wereld en volgens sommige voorspellingen binnen enkele jaren al de grootste economie zal worden, zijn de EU en de VS samen goed voor bijna de helft van het wereldwijde bbp en voor een derde van de wereldhandel. Als zij nu samen afspraken maken over de voorwaarden waaraan handel moet voldoen, dan is de rest van de wereld, inclusief China, verplicht te volgen. Hoe langer men daarmee wacht, hoe meer men de kans aan China geeft om de toekomstige spelregels te bepalen, zo gaat de redenering. De Europese Commissie stelt tegelijkertijd dat het akkoord wel tot mondiale regels zal leiden, maar dat de rest van de wereld, ook China, er economisch wel bij zal varen.

De vrijhandelszone moet voorkomen dat China de spelregels gaat dicteren

Voor sommige atlantici gaat het strategisch belang van dit akkoord voorbij het economische. Niet voor niets wordt er naar het TTIP wel eens verwezen als een 'economische NAVO'. Met een multipolaire, onzekere toekomst in het vooruitzicht, waarbij de VS ook nog eens het vizier naar Azië hebben verplaatst, zou het geopolitiek gezien onontbeerlijk zijn voor de EU om de banden met de VS aan te halen. De spanningen met Rusland van de voorbije weken zetten dit argument natuurlijk enorm kracht bij. Ook zou Amerikaans schaliegas Europa kunnen helpen minder energieafhankelijk te worden van Rusland, menen voorstanders.

Met dit discours is het toch gelukt om in de EU, en de VS, voldoende steun te vinden voor de start van de onderhandelingen. Al gebeurde dat, zeker in de EU, niet zonder slag of stoot. Inzake handelsbeleid zitten de lidstaten niet aan het EU-stuur, maar op de achterbank, vanwaar ze eventueel wel aan de handrem kunnen trekken. De Europese Commissie heeft de bevoegdheid om onderhandelingen voor te stellen en vervolgens ook te voeren, maar in nauw overleg met de lidstaten. Sinds het Verdrag van Lissabon moet ook het Europees Parlement zijn goedkeuring geven aan handelsakkoorden. Hoewel de Commissie deze instemming formeel niet nodig heeft om onderhandelingen te starten, is dat politiek gesproken wel zo, en geeft het Parlement net als de Raad van Ministers aan wat het van de onderhandelingen verwacht.

Niet alle lidstaten waren even enthousiast over het opstarten van onderhandelingen. Verwoede voorstanders zijn Duitsland, Nederland, het Verenigd Koninkrijk (waar Cameron met het TTIP de meerwaarde van een beperkte, liberale EU wil aantonen) en de Scandinavische en meeste Oost-Europese landen. Er zijn ook een paar stille twijfelaars, terwijl Frankrijk zijn scepsis niet onder stoelen of banken steekt. Door de politieke push op het hoogste niveau (Obama, Barroso en Van Rompuy lanceerden het idee in het najaar van 2011) was het voor Frankrijk echter onmogelijk om de onderhandelingen helemaal te dwarsbomen. Frankrijk heeft dan maar gezichtsverlies proberen te vermijden door te bepleiten dat audiovisuele diensten (vooral: films uit Hollywood) voorlopig geen voorwerp van de onderhandelingen zullen vormen, daarin gesteund door het Europees Parlement (en België).

Uiteindelijk werden de onderhandelingen gestart in juli 2013. Onder andere door het NSA-schandaal hebben de gesprekken tot nog toe een hobbelig parcours afgelegd. Vorige maand werd er een eerste balans opgemaakt, maar het is hoogst twijfelachtig of de onder-

handelingen voor het einde van dit jaar kunnen worden afgerond, zoals werd gehoopt aan beide zijden van de oceaan.

Grote baten zonder kosten: kan dat?

Kritische observatoren, andersglobalistische campagnegroepen als Corporate Europe Observatory en de vakbonden en milieu- en consumentenbeschermingsorganisaties twijfelen niet aan de voorgestelde economische baten, maar brengen naar voren dat hiervoor veel offers moeten worden gebracht. Europese bescherming van de werknemer, de volksgezondheid, de biodiversiteit en het leefmilieu zullen worden afgebouwd, vrezend zij.

Een andere angst is dat investeerders het recht zullen krijgen om wetten en beslissingen door overheden voor een internationale private rechtbank aan te vechten omdat die hun toekomstige winsten zouden kunnen verminderen (beter bekend als 'investor-to-state dispute settlement' of ISDS). Op die manier wordt de democratische beslissingsmacht aangetast.

De Europese Commissie is zich bewust van die kritiek en stelt telkens weer dat deze vrees ongegrond is. Europese regels zullen op geen enkele manier worden afgebouwd en democratische besluitvorming zal niet worden uitgehouden. Critici antwoorden dat we die geruststelling niet zomaar kunnen aanvaarden, aangezien de onderhandelingen zelf geheim zijn, alhoewel er ongezien veel over gecommuniceerd wordt door de Commissie, en zowel de schimmig geformuleerde 'regulatorische convergentie' als ISDS onderdeel vormt van de onderhandelingsagenda. Dat ondoorzichtige onderhandelingsproces, zowel tussen de EU en de VS als binnen de Unie, is trouwens op zich een van de andere voornaamste punten van kritiek vanuit verschillende hoeken. De kritiek heeft ertoe geleid dat Commissaris De Gucht een publieke raadpleging van drie maanden heeft afgekondigd over ISDS – die eind vorige maand startte – waarbij de onderhandelingen hierover worden opgeschort.

Het valt inderdaad niet te zeggen of de doemberichten van critici dat het TTIP ons ecologische, sociale en democratische model (verder) ten grave draagt, steek houden. Maar uit onderzoek dat ik naar de onderhandelingen voer blijkt dat in elk geval niet alle argumenten van de Commissie die voor het akkoord pleiten, tegelijk waar kunnen zijn.¹ Er is een incompatibiliteit tussen spectaculaire groei-creatie, het ontwerpen van mondiale standaarden en het handhaven van sociale bescherming en milieubescherming en democratische beslissingsmacht.

Geen verdere liberalisatie van handel zonder bescherming van werknemers en milieu

Volgens de studie waarop de Commissie haar voorspellingen baseert, zijn de baten van het TTIP in grote mate afhankelijk van 'regulatorische convergentie': afspraken tussen de EU en de VS om allerlei regels over de kwaliteit van producten en diensten en de manier waarop ze worden geproduceerd gelijk te schakelen. Om tot de extra groei te komen die de Europese Commissie oppert, moet een vierde van alle 'niet-tarifaire barrières' tussen de EU en de VS worden weggewerkt. Maar omdat eigenlijk maar de helft van zulke belemmeringen onderhevig is aan beleidsinvloed (consumentenvoorkeur is dat bijvoorbeeld niet), gaat het eigenlijk om 50% van alle technische handelsbarrières die moeten worden verwijderd. Dat kan op twee manieren: of de EU en de VS spreken af om precies dezelfde regels te gebruiken (harmonisatie), of ze gaan ermee akkoord dat wanneer een product of proces aanvaard is aan de ene kant van de oceaan, dat ook meteen aan de andere zijde zo is (wederzijdse erkenning).

Harmonisatie is, op een aantal oncontroversiële uitzonderingen na, politiek niet realistisch: het zou betekenen dat voor een groot aantal producten en diensten de EU en de VS zich telkens akkoord verklaren dat een van hun beider regelgeving (of een internationale regel) superieur is en overgenomen kan worden. Wederzijdse erkenning is politiek minder gevoelig en bureaucratisch minder omslachtig. Het is dan ook de weg die de Commissie in haar uitingen aangeeft te zullen bewandelen. Maar daarin schuilt het gevaar.

Tenzij we menen dat regels in de EU en de VS niet verschillen in hun doelstellingen of beschermingsniveau, maar slechts om historische redenen variëren in de instrumenten waarmee men die probeert te bereiken (en voor een beperkt aantal gevallen is dat zo), betekent wederzijdse erkenning dat minder strenge regelgeving als equivalent wordt beschouwd. Dit zal wel degelijk leiden tot een 'race to the bottom': in een voor de rest volledig vrije markt zal de entiteit met strengere regelgeving zich moeten aanpassen aan de andere om verlies van concurrentievermogen (of van inkomen) te vermijden. Bovendien zal bilaterale wederzijdse erkenning handel tussen de EU en de VS wel vergemakkelijken (en zo zou de doelstelling van extra groei en banen wel kunnen worden bereikt), maar niet leiden tot het opstellen van 'mondiale regels'.

Dit toont aan dat we de Europese Commissie maar beter niet op haar woord kunnen geloven wanneer ze de hemel belooft door te stellen dat het akkoord én voor spectaculaire groei én voor mondiale standaarden zal zorgen, zónder de sociale, milieu- en consumentenbescherming en democratische beslissingsruimte aan te tasten.

De soep zal niet zo heet worden gegeten

Zoals het er nu naar uitziet vermoed ik dat het akkoord veel minder vergaand zal zijn dan aan beide zijden door sommigen wordt gehoopt en door anderen gevreesd. We moeten eerst nog zien of de onderhandelingen über-

haupt niet vastlopen op een van de vele mogelijke obstakels: naast audiovisuele diensten (die de Amerikanen toch op tafel zullen willen brengen) en ISDS, ook financiële diensten (hier is de EU de vragende partij, met steun van de sector aan beide zijden, maar vrezen de VS een afzwakking van hun Dodd-Frank-hervormingen), landbouw, genetisch gemanipuleerde organismen, het EU-voorzorgsbeginsel, overheidsaanbestedingen, dataprivacy, klimaat- en energiebeleid et cetera.

De tarieven zijn al laag aan beide zijden, het moet mogelijk zijn om over de afschaffing ervan een akkoord te bereiken. Maar zo'n mini-akkoord levert ook minivoordelen op. Het wordt al een stuk moeilijker om afspraken te maken op het vlak van liberalisering van de handel in diensten en van overheidsaanbestedingen, die wat extra voordelen zullen opleveren. Dat is lastiger omdat zowel in de VS als in de EU het subfederale niveau sterke bevoegdheden heeft, en Amerikaanse staten niet automatisch gebonden zijn aan het handelsakkoord.

Zoals ik eerder schreef komen de meeste economische baten van regulatorische convergentie. In dat opzicht valt te verwachten dat men opteert voor een 'levend akkoord', waarbij men nu in eerste instantie een erg beperkt aantal afspraken maakt over de transparantie van regelgeving en waarbij fora worden opgezet waarin regulatoren in de toekomst moeten streven naar convergentie van zowel bestaande als toekomstige regelgeving. Hoe moeten sociaal-democraten zich hiertegenover opstellen?

Een sociaal-democratisch standpunt

Sociaal-democraten hebben een moeilijke verhouding met handelsbeleid. Internationalisme en openheid zitten in het sociaal-democratische DNA en dus zijn sociaal-democraten intuïtief ook voor economische internationale samenwerking en liberalisering. Bovendien kleeft aan protectionisme een reactionaire, nationalistische connotatie waarmee zij niet

willen worden geassocieerd. Maar ongereguleerde vrijhandel ondermijnt de sociale bescherming waar socialisten op nationaal niveau decennialang voor hebben gevochten. Arbeidswetgeving en sociale bescherming hebben als functie te vermijden dat werkgevers werknemers tegen elkaar kunnen laten opbieden om toch maar een baan te verwerven of te behouden. Maar als bedrijven ongehinderd hun activiteiten kunnen verhuizen naar landen waar wetgeving minder streng is en zij hun producten vanuit daar vrij op de markt kunnen brengen, dan wordt de nationale bescherming ondergraven. Sociaal-democraten moeten opletten dat antiprotectionisme niet gebruikt wordt om legitieme (sociale en ecologische) bescherming te ondermijnen.

Vanuit dat besef spreken sociaal-democraten al sinds de jaren negentig over de noodzaak van 'globalisering met een menselijk gezicht' of 'gereguleerde globalisering' en vragen ze om 'sociale clausules' in handelsakkoorden. De EU neemt tegenwoordig standaard een hoofdstuk 'duurzame ontwikkeling' op in handelsakkoorden, maar dat stelt niet erg veel voor en is ook niet afdwingbaar.

Het goede nieuws is: op dat vlak zijn de VS al verder. De VS nemen vrij ambitieuze sociale en ecologische normen op in hun vrijhandelsakkoorden en maken die ook afdwingbaar. Soms worden ze daarin tegengewerkt door de partnerlanden, zoals in de Trans-Pacific Partnership-onderhandelingen met twaalf landen rond de Stille Oceaan. Tegelijk hebben de VS natuurlijk zelf een aantal belangrijke sociale en milieuakkoorden niet geratificeerd, zoals fundamentele arbeidsnormen van de Internationale Arbeidsorganisatie en het Kyoto-protocol voor het tegengaan van klimaatverandering, en ligt het niveau van sociale bescherming en milieubescherming in de VS over het algemeen lager dan in de EU.

Als de EU en de VS het serieus menen met hun claim dat handelsakkoorden ten dienste moeten staan aan duurzame ontwikkeling en tegelijk moeten bijdragen aan groei, fatsoenlijke banen en sociale en ecologische bescher-

ming, dan biedt het TTIP daar een perfecte gelegenheid toe. Sociaal-democraten moeten dan ook een offensieve campagne voeren ten opzichte van dit akkoord. Daarvoor moeten ze eigenlijk vooral de Commissie zeer strikt aan haar beloftes houden. Europese bescherming mag niet worden verlaagd, niet rechtstreeks, maar zeker ook niet indirect doordat er een trans-Atlantische markt zou komen met een ongelijk speelveld, waarbij Amerikaanse bedrijven die door minder lasten en regelgeving worden gehinderd, oneerlijk kunnen concurreren met Europese.

Het TTIP moet worden aangewend om de VS hun verantwoordelijkheden te laten opnemen in de bestrijding van klimaatverandering en in het garanderen en bevorderen van fundamentele sociale rechten. Het is dus niet een kwestie van de lat die de Commissie heeft gelegd naar beneden te halen — door allerlei uitzonderingen over specifieke zaken te bedingen — maar juist om die lat naar boven te halen.

Als zo'n progressief akkoord zou lukken, dan staan de EU en de VS samen inderdaad sterk om ook van de opkomende economieën te eisen dat ze, uiteraard naar gelang hun niveau van ontwikkeling, niet concurreren door lakse sociale regelgeving en lakse klimaat- en milieuregelgeving. Doen ze dat wel, dan kunnen ze uitgesloten worden van — of moeten een extra importbelasting betalen voor — toegang tot de trans-Atlantische markt, goed voor de helft van de wereldeconomie. Zonder die progressieve elementen, die inderdaad garanderen dat verdere liberalisering hand in hand gaat met sociale bescherming en milieubescherming, zouden sociaal-democraten niet akkoord moeten gaan met een trans-Atlantische markt.

Er bestaat in de wereld van vandaag geen gebrek aan geliberaliseerde markten, maar wel een gebrek aan regulering, rechtvaardige verdeling en bescherming van het milieu. Dat zou de les moeten zijn van de crises die we kennen. Deze ondubbelzinnige positie zou een centrale plaats moeten innemen in het

programma van de sociaal-democraten bij de Europese verkiezingen van mei.

Maar we mogen niet naïef zijn. De kans dat zo'n progressieve uitkomst wordt bereikt, is klein. De EU slaagt er immers intern nog niet eens in om sterke sociale afspraken te maken, en zet in het klimaat- en energiebeleid stappen terug. Het is ook veelzeggend dat de grootste

voorstanders van het TTIP (en de soevereiniteitsoverdracht die ermee gepaard gaat) vaak degenen zijn die anders roepen dat de EU niet bevoegd mag worden voor sociale en fiscale zaken. Dat toont de gevaarlijke, conservatieve motieven aan van sommigen bij dit akkoord.

Waakzaamheid is dan ook geboden. We moeten de lat zeer hoog blijven leggen.

Noot

- 1 Zie De Ville, F. & Siles-Brügge, G. (2013) 'The potential benefits of the EU-US free trade

deal may be much smaller than we have been led to believe', *LSE European Politics and Policy Blog*, <http://blogs.lse.ac.uk/euopp->

[blog/2013/12/23/the-potential-benefits-of-the-eu-us-free-trade-deal-may-be-much-smaller-than-we-have-been-led-to-believe/](http://blogs.lse.ac.uk/euopp-blog/2013/12/23/the-potential-benefits-of-the-eu-us-free-trade-deal-may-be-much-smaller-than-we-have-been-led-to-believe/).

Amsterdam, 19 maart 2014 — PvdA-uitslagenavond in Compagnie Theater.

GEMEENTERAADS- VERKIEZINGEN 2014

‘Vasthouden aan beginselen wordt slecht beloond’, zou Joop den Uyl gezegd hebben. Het uitruilen van beginselen is evenmin een vanzelfsprekende weg naar succes, zo laten de laatste gemeenteraadsverkiezingen zien.

Een perfecte storm, noemt **TOM VAN DER MEER** de vernietigende uitslag voor de PvdA. Maar deze moet ook weer niet gedramatiseerd worden. Regeren maakt nu eenmaal kwetsbaar, zeker als het met de inhoudelijke tegenpool gebeurt. Kiezers wisselen tegenwoordig makkelijker van partij dan van tandarts. Dat zij zich nu massaal van de PvdA hebben afgewend, wil niet zeggen dat de partij in de toekomst geen grote overwinning meer kan behalen.

Het is niet vanzelfsprekend meer waar de PvdA voor staat, vindt **MENNO HURENKAMP**. Een roos verliest dan al snel zijn symboliek. Ook **JACOB KNIPSCHER** verlangt naar vroeger, en beweent de teloorgang van het wethouders-socialisme van Floor Wibaut. **WIMAR BOLHUIS** zag hoe de PvdA kiezers verloor in Den Haag, niet zozeer aan D66, maar vooral aan de lokale partijen. Het verlies in de hofstad is zeker niet alleen te wijten aan de negatieve landelijke trend, blijkt uit zijn analyse.

Een perfecte storm

Het verlies van de PvdA bij de gemeenteraadsverkiezingen moet niet worden gedramatiseerd. Hard winnen of hard verliezen hoort er tegenwoordig gewoon bij voor grote en middelgrote partijen.

TOM VAN DER MEER

Universitair Hoofddocent Politicologie, Universiteit van Amsterdam

‘Het slechtste resultaat ooit’, zo omschreef Diederik Samsom de uitslag van de gemeenteraadsverkiezingen van 19 maart voor de PvdA. Dat was niet overdreven. De commentaren logen er niet om: ‘snoeiharde afstraffing’, ‘historische klap’, ‘mokerslag voor de sociaal-democraten’, ‘zwartste verkiezingsnacht uit de partijgeschiedenis’. Veel aandacht ging uit naar het forse verlies van de PvdA in de grote steden.

Traditionele rode bolwerken als Amsterdam zijn gevallen, terwijl de PvdA ook in Rotterdam, Den Haag en Utrecht van de troon werd gestoten. Lijsttrekkers Hilhorst (Amsterdam) en Karakus (Rotterdam) namen hun verantwoordelijkheid, zoals dat dan heet, en stapten op. Hoe bewonderenswaardig het ook mag zijn dat leiders zichzelf verantwoordelijk stellen voor het verlies, ik waag te betwijfelen dat de lijsttrekkers überhaupt veel invloed hebben gehad op de verkiezingsuitslag. Aan het verlies van de PvdA ligt een reeks structurele en strategische oorzaken ten grondslag.

In absolute aantallen was de electorale klap voor de PvdA in de grote steden inderdaad enorm. Maar was het verval werkelijk zoveel groter dan de landelijke trend? Landelijk viel de PvdA, bij een nagenoeg gelijke opkomst, terug van zo’n 16% van de stemmen bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2010 naar circa

10% in 2014.¹ Grofweg 38% van de netto-aanhang is dus verdwenen. Laten we dit vergelijken met de uitslagen in de vier grote steden. In Amsterdam viel de PvdA terug van 29,3% naar 18,4% van de stemmen (37% verlies), in Rotterdam van 28,9% naar 15,8% (circa 45% verlies), in Den Haag van 21,2% naar 12,4% (42% verlies) en in Utrecht van 18,7% naar 10,2% (circa 45% verlies). Er trekken dus juist in Amsterdam en Den Haag nauwelijks meer PvdA-kiezers weg dan in de rest van Nederland; dat aandeel is maar iets hoger in Rotterdam en Utrecht.

Het veelgehoorde idee dat het verlies zich vooral in de grote steden heeft gemanifesteerd heeft veel weg van scorebordjournalistiek. Weliswaar verloor de PvdA in de grote steden in absolute zin de meeste aanhang, maar relatief gezien was het verval niet eens zo veel sterker dan de algemene trend. Als alle lijsttrekkers zijn opgestapt die evenveel verloren als het landelijke gemiddelde, zal er inmiddels een gapend gat zijn geslagen in het partijkader.

De PvdA is in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht vooral door een ondergrens heen gezakt, waardoor andere partijen er – vaak voor het eerst – de grootste konden worden. We kunnen hoogstens stellen dat de grote steden inderdaad geen rode bolwerken zijn,

Tom van der Meer *Een perfecte storm*

waar de kiezers ook tegen de trend in op de PvdA blijven stemmen. De vraag is in hoeverre dat de afgelopen decennia überhaupt nog het geval was. Het echte verhaal wordt niet gemaakt door de steden, maar door de structurele veranderingen van partijen en kiezers.

Aanhang is structureel volatiel

Al tijden daalt de aanhang van de klassieke grote drie partijen in Nederland. Die daling valt niet los te zien van de ontzuiling die in de jaren zestig inzette. Met het vervagen van de maatschappelijke zuilen raakten kiezers steeds lossier van de partij waar zij traditioneel uit religieuze of sociaaleconomische redenen op stemden.

Politologen als Peter Mair en Ruud Koole hebben beschreven hoe partijen zich hebben omgevormd van massapartijen via 'catch-all'-partijen naar kartelpartijen en moderne kaderpartijen waarbinnen de partijtop is gaan domineren. Verkiezingsprogramma's zijn in toenemende mate inwisselbaar: partijen hebben zich van hun ideologische veren ontdaan en trekken naar het politieke midden. Gelijktijdig nam de veranderlijkheid van kiezers toe: wisselde in de jaren zestig bij verkiezingen nog slechts zo'n 5% van de zetels van eigenaar, de laatste decennia ligt dat gemiddeld rond de 20%. Naar schatting verandert de helft van de kiezers weleens van partijvoorkeur.

Die veranderlijke kiezers zijn niet wispelturig, emotioneel of gek, zoals oud-politici en politiek commentatoren zo graag suggereren. In plaats daarvan doet de moderne, geëmancipeerde kiezer zijn democratische werk: kiezen uit een tamelijk stabiele keuzeset van twee of drie ideologisch soortgelijke partijen. Doordat partijen meer op elkaar zijn gaan lijken, is er meer keuze, juist in het politieke midden. De veranderlijke kiezer treffen we dan ook vooral in dat politieke midden aan. Het zijn de middengroepen: middelbaar opgeleiden, de middeninkomens, de kiezers die zich tussen links en rechts plaatsen.

We moeten niet verwachten dat de structurele daling van de traditionele grote partijen gestaag zal doorgaan totdat zij nagenoeg verdwenen zullen zijn. De daling signaleert eerder een normalisering van de verhoudingen. Nederland verandert van een partijlandschap met tweeënhalve grote partijen naar een partijlandschap met vijf tot misschien wel zeven middelgrote partijen die elk afwisselend op de korte termijn kunnen pieken. Doordat hun aanhang niet langer vanzelfsprekend is, worden CDA, PvdA en VVD voor de geëmancipeerde kiezer gewoon een van vele middelgrote partijen. Alle partijen moeten er rekening mee houden dat hun aanhang structureel volatiel is, net zoals D66 ('het redelijke alternatief') al sinds zijn oprichting heeft moeten doen.

Uit panelonderzoek naar de stemintenties van deze kieskeurige kiezers blijkt dat vooral D66, de SP en GroenLinks met de PvdA concurreren. De PvdA zit daarmee in een spagaat: de partij probeert verschillende groepen kiezers bij elkaar te houden die door de concurrentie met enerzijds D66 en anderzijds de SP juist uit elkaar worden getrokken. Die spagaat maakt de PvdA kwetsbaar wanneer ze regeert. Overigens is het opvallend hoe weinig andere partijen met de PvdA concurreren. Hoewel de PVV zich bij monde van Tweede Kamerlid en partijideoloog Martin Bosma graag profileert als de opvolger van de partij van Drees, is de groei van de PVV sinds 2006 nauwelijks uit de PvdA gekomen. Het overgrote deel van de PVV-kiezers komt van rechts (VVD en CDA); een veel kleiner gedeelte twijfelt tussen PVV en SP. Maar ook het CDA is al sinds 2003 geen electorale rivaal meer van de PvdA. Er is bijna geen uitwisseling tussen de twee oude middenpartijen. Alleen D66 lijkt nog een middenpartij die aantrekkelijk is voor grote groepen kiezers aan zowel de linker- als de rechterzijde van het politieke spectrum.

Dit plaatst de PvdA voor nieuwe uitdagingen. Een eerste uitdaging is dat regeren partijen weliswaar in staat stelt hun programma uit te voeren, maar hen ook electoraal kwets-

Tom van der Meer *Een perfecte storm*

baar maakt. Na een regeerperiode riskeren coalitiepartijen electoraal verlies. Bij gemeenteraadsverkiezingen worden partijen niet alleen gestraft als ze nationaal meeregeren, maar ook als ze in het lokale bestuur zitten. De combinatie van beide — nationale en lokale bestuursverantwoordelijkheid — is nog schadelijker dan de som der delen, zo suggereert Nederlands onderzoek van politicologen Herman Lielieveldt en Ramon van der Does. Aan regeren kleeft dus een prijskaartje, vooral wanneer na verloop van tijd de glans van de nieuwe regering is verdwenen.

In het verleden golden die 'costs of government' vooral voor D66 ('regeren is halveren'). Regeren betekent immers keuzes maken, waarop kiezers wegtrekken naar andere partijen die — ongebonden door regeringsverantwoordelijkheid en compromissen — een redelijk alternatief kunnen bieden. In Nederland is

Zolang D66 zich inhoudelijk niet al te veel uitspreekt, blijft de partij electoraal buiten schot

het electorale prijskaartje de afgelopen decennia toegenomen. Partijen lijken steeds meer te worden afgerekend op hun (vermeende) prestaties. Met name linkse regeringspartijen worden bovendien gestraft wanneer de werkloosheid hoog is, zo toont recent onderzoek van Dassonneville en Lewis-Beck. Zo beschouwd was het uitgangspunt voor de PvdA — in een niet-meer-zo-nieuwe regering, in een tijd van hoge werkloosheid — bij voorbaat al niet bepaald rooskleurig. Bij de keuze in 2012 om te gaan regeren moet het nakende electorale verlies ingecalculeerd zijn.

De constructie met de VVD was bovendien toch al een gewaagde. Door samen te regeren

met de inhoudelijke tegenhanger op economisch gebied lukt het de PvdA maar moeilijk om zich op te stellen als de natuurlijke 'issue owner' van thema's als solidariteit en banen. Electoraal gezien is het veiliger om te regeren met de grootste electorale rivalen. Alleen heeft het linkse blok daar — in tegenstelling tot het rechterblok (CDA-LPF-VVD in 2002; CDA-VVD-D66 in 2003; VVD-PVV-CDA in 2010) — structureel te weinig zetels voor. Bovendien is links erg gefragmenteerd. Kortom, als de PvdA wil regeren — en dat wil de partij uiteraard — kan dat bijna nooit met de eigen electorale rivalen.

De uitsluiting van D66 in 2012 was in die zin een electoraal-strategische weeffout, die door de latere akkoorden niet is hersteld. Voor D66 was gedoogsteun een relatief veilige optie, omdat de partij samenwerkt met de grootste rivalen (PvdA en VVD) en D66-kiezers bij gebrek aan niet-regerende alternatieven minder snel wegtrekken. Bovendien draagt D66 ook nu geen regeringsverantwoordelijkheid, en wordt het dus nauwelijks afgerekend op het regeringsbeleid hoewel de partij het er naar eigen zeggen voor 80% mee eens is. De uitdaging voor D66 is dat het kiezers trekt uit zowel het linkse als het rechtse blok, als het redelijke alternatief voor de beide regeringspartijen. Zolang D66 zich inhoudelijk niet al te veel uitspreekt, blijft de partij van Pechtold electoraal buiten schot; anders riskeert het de vervreemding van in elk geval één helft van de aanhang. De komende jaren zal op lokaal niveau blijken of D66 deze strategie vol kan houden. Als grootste partij in Amsterdam, Den Haag en Utrecht zullen de democraten kleur moeten bekennen.

Een tweede uitdaging is de niet langer vanzelfsprekende opkomst bij verkiezingen. Zeker bij lokale verkiezingen heeft de PvdA last van de lage opkomst. Weliswaar bleken de opkomstvoorspellingen veel te pessimistisch (mogelijk doordat de peilingen fungeerden als 'self-denying prophecies'), maar de feitelijke opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen

Tom van der Meer *Een perfecte storm*

gen bleef bedroevend laag. Een lage opkomst vertekent de uitslag. Met name nieuwe en kwetsbare groepen – lager opgeleiden, jongeren, migranten en expats – laten het namelijk als eerste afweten. Politiek gezien zijn rechtse kiezers en kiezers die ontevreden zijn met het beleid het meest geneigd om te gaan stemmen. Deze ongelijkheid is vanuit democratisch oogpunt niet wenselijk, en voor linkse partijen als de PvdA zelfs schadelijk.

Wat is aan deze lage opkomst te doen? Politicologen hebben een scala aan oorzaken onderzocht. De minst ingrijpende en meest neutrale oplossing blijkt te zijn de verkiezingen te organiseren op een zondag, zoals in de meeste landen gebruikelijk is. Zelfs op de Krim werd het referendum op een zondag gehouden. Waarom we in Nederland stevast voor een doordeweekse werkdag kiezen, is eigenlijk onverklaarbaar. We zetten liever in op campagnes om burgers te overtuigen te gaan stemmen. Het lijkt een nobele oplossing, maar algemene 'get-out-the-vote'-campagnes vergroten over het algemeen de ongelijkheid: ze overtuigen vooral groepen die toch al de neiging hadden om te gaan stemmen. In Amsterdam werd eerder dit jaar fel gedebatteerd over de rol van de overheid: mocht die gericht groepen (jongeren, migranten, expats) benaderen om de opkomst te bevorderen? Vanuit democratisch oogpunt is dit evident de meest efficiënte methode, maar de facto zou vooral de PvdA daar het meeste voordeel van hebben. Anderzijds geeft de verkiezingsuitslag ook nu geen afspiegeling van de bevolking, en vergroten ongerichte opkomstbevorderende campagnes die vertekening.

Het Instituut voor Migratie en Etnische Studies (IMES) van de UvA heeft samen met de afdeling O+S van de gemeente Amsterdam uitvoerig onderzoek gedaan naar het stemgedrag van Turkse, Marokkaanse en Surinaamse of Antilliaanse migranten en hun nageslacht bij de recente gemeenteraadsverkiezingen. Hun onderzoek impliceert, zo stelt politoloog Floris Vermeulen, dat de PvdA in Amster-

dam niet langer de evidente 'Partij voor de Allochtonen' is. Onder degenen die hun stem uitbrachten bij de verkiezingen daalt de aanhang van de PvdA min of meer even sterk als onder alle andere groepen Amsterdammers. Wat belangrijker bleek: de opkomst onder deze migrantengroepen bleef ver achter. Volgens de puntschattingen in deze exitpolls bracht slechts 37% van de Turken, 26% van de Marokkanen en 27% van de Surinamers en Antillianen zijn stem uit. Voor de Turken en Marokkanen lijkt dat bovendien nog weer minder dan in 2010. Thuisblijvende kiezers werken in het nadeel van de PvdA.

Niet dramatiseren

De structurele veranderingen en de strategische uitdagingen zijn niet nieuw. Ze bleven echter door uiteenlopende omstandigheden lang verborgen. Pas in 2014 werd de nieuwe uitdaging voor de PvdA in volle omvang duidelijk. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 had de PvdA nog flink geprofiteerd van de oppositie tegen het meest gewantrouwde kabinet sinds tijden (Balkenende II/III) en het succes van partijleider Wouter Bos in de toenmalige peilingen (60 zetels). In 2010 viel het verlies bij de gemeenteraadsverkiezingen mee doordat de PvdA een maand ervoor het kabinet had laten klappen op Afghanistan, wat de partij weer wat kleur op de wangen had gegeven.

Vergelijk dat eens met de gemeenteraadsverkiezingen van 2014. De PvdA zat prominent in de regering, zonder alle serieuze electorale concurrenten, maar met de grote tegenpool VVD, met de naweeën van een grote recessie en medeverantwoordelijk voor grote bezuinigingen. Incidenten rond de PvdA in Amsterdam (de zoekgeraakte miljoenen) en Rotterdam (het rapport over de raadsleden in deelgemeente Feijenoord) zullen de uitgangspositie van de partij uiteraard niet geholpen hebben. Maar gezien de landelijke trend zullen zulke incidenten niet eens doorslaggevend zijn geweest.

Tom van der Meer *Een perfecte storm*

De gemeenteraadsverkiezingen hebben de PvdA met de neus op de feiten gedrukt. Hoe pijnlijk het ook is op de korte termijn, de PvdA moet het verlies ook niet dramatiseren. Kiezers hebben zich niet structureel van de PvdA afgewend. De onstuimige groei en krimp van de PvdA in de peilingen sinds 2002 zouden ons dat toch moeten hebben geleerd. De steun van kiezers is niet langer vanzelfsprekend, noch in de grote steden, noch in de rest van het land. De nieuwe realiteit is dat de PvdA is vervallen tot een van vele middelgrote partijen die elk op de korte termijn kunnen pieken of krimpen. Dat verlies in de grote steden, de zogenaamde val van de rode bolwerken, ze staan niet op zichzelf. Kiezers volgden de landelijke trend. Pieter Hilhorst had dat, blijkens zijn afscheidsspeech, goed door. Het belangrijkste verwijt dat hij zichzelf kon maken: 'Ik heb de landelijke trend niet kunnen keren.'

Meer lezen? Volg politicologisch weblog www.stukroodvlees.nl, waarin Nederlandse politicologen dagelijks vanuit academisch onderzoek hun licht laten schijnen over de actualiteit. Veel van de onderzoeken die ik in dit artikel aanhaal zijn eerder uitvoeriger besproken op dit weblog. Over de veranderlijkheid van kiezers en electorale rivalen, zie: Tom van der Meer et al. (2012) 'Kieskeurige kiezers. Een onderzoek naar veranderlijke kiezers in Nederland, 2006-2010', (<http://dare.uva.nl/document/476153>). Over de staat van de Nederlandse democratie en de structurele veranderingen zie: Rudy Andeweg & Jacques Thomassen (red.) (2011), 'Democratie Doorgelicht: het functioneren van de Nederlandse democratie' & 'Van afspiegelen naar afrekenen', Leiden University Press.

Noot

- 1 Deze daling is gebaseerd op de geschatte stemverhoudingen van 2014, en ligt dicht bij de

daling van het aantal raadszetels tussen 2010 en 2014. Door afrondingen kan het werkelijke landelijke percentage wat hoger of juist wat lager

liggen. De lokale uitslagen zijn gebaseerd op de gedetailleerde officiële rapportage in de vier grote steden.

Een roos is een roos is een roos

Als de gemeenteraadsverkiezingen iets duidelijk maakten, dan is het wel dat alleen hard werken niet genoeg is in een omgeving vol concurrenten. Meer eigen identiteit zou helpen.

MENNO HURENKAMP

Hoofdredacteur S&D

Van de Amerikaanse schrijfster Gertrude Stein (1874-1946) is de beroemde dichtregel: *Rose is a rose is a rose is a rose*. Het komt uit een voor mij verder tamelijk ondoordringbaar modernistisch vers, waarin de hele wereld voorbijkomt. Maar de strekking van die ene regel is duidelijk, zeker ook omdat de auteur deze zelf herhaaldelijk heeft toegelicht. Een roos is precies dat: een rode roos. Het ging haar erom de roos terug te veroveren op romantici die de roos als symbool voor de meest uiteenlopende verschijnselen waren gaan gebruiken: liefde, dood, leven, de absolute schoonheid. De dichteres wil zeggen: alles is wat het is, en niet iets anders.

Alles is wat het is. De hele PvdA is de afgelopen maanden prijzenswaardig onvermoeibaar in de weer geweest met het uitdelen van rode rozen. Het moeten er honderdduizenden zijn geweest. Toch was het resultaat ongekend slecht. Even wat ruwe cijfers: van de 12 miljoen stemgerechtigden nam de helft de moeite om te komen. Daarvan stemde 10% PvdA: 600.000 stemmen leverden 800 gemeenteraadszetels op. Dat maakt dus zo'n 750 stemmen per zetel, een aantal contacten dat makkelijk in één iPhone past. Het is dus alleen haar harde kern die de PvdA steunde, de kennissen en familieleden van de actieve politici die bereid waren om de roos te nemen voor wat deze niet was. Het zijn cijfers uit de losse pols, maar het

beeld van de PvdA als partij door en voor politici dringt zich op.

Anderhalf miljoen mensen die in 2012 nog PvdA stemden hebben nu gezegd: een roos is een roos is een roos is een roos. Een roos is een bloem, geen middel om gebroken beloften mee goed te maken of om mensen om de tuin te leiden, dankuwel. Misschien duurt de economische crisis inmiddels inderdaad te lang voor veel mensen, zoals de top van de PvdA zelf ter verklaring voor het grote verlies aandroeg. Maar het kan ook zijn dat de kiezers die thuisbleven of naar een andere partij overstapten teleurgesteld zijn over de regeringscoalitie met de VVD. De verkiezingsstrijd voor het parlement ging immers tussen links en rechts, maar het resultaat was een regering van links én rechts die ook nog eens zonder slag of stoot, zonder symbolische strijd geformeerd werd.

Of misschien zijn de thuisblijvers en afhakers teleurgesteld door de manier waarop PvdA-leider Diederik Samsom het kabinetsbelang verdedigt. Afspraak is afspraak en stabiliteit boven alles, stelt Samsom wanneer het regeerakkoord ongekend hard blijkt voor bepaalde groepen mensen. Want er zijn de laatste jaren al genoeg kabinetscrises geweest, nu moet een regering weer eens de rit uitzitten. Een verdedigbaar standpunt, maar veel mensen kijken met verbazing toe hoe de PvdA om-

Menno Hurenkamp *Een roos is een roos is een roos is een roos*

springt met bijvoorbeeld de hervorming van de bijstand. Als dat solidariteit nieuwe stijl is, dan hoeft het voor hen niet. Of misschien zijn de kiezers die thuisbleven of overstapten verbolgen over de manier waarop de PvdA met haar eigen vereniging omspringt, waar leden-raden en congressen niet veel meer dan applausmachines mogen zijn. Of haakten de kiezers af vanwege de incidenten die zich bij de PvdA meer dan bij andere partijen leken op te stapelen, van geld dat (tijdelijk) zoek was tot konkelende en ronselende lokale's. Het is allemaal voer voor politicologen, om later eens op terug te komen. Hier blijf ik nog maar even bij de roos.

Ooit had de PvdA allerlei vanzelfsprekende kenmerken: links van het midden, groot, begaan met de wereld en met migranten, machtig in het lokale bestuur, beheerder van de verzorgingsstaat, voor denkers én doeners, voor vakbond en universiteit. In *Een boterham met tevredenheid* (1972) leverde Abram de Swaan de verbeterde variant van het bijvoeglijk naamwoord 'vanzelfsprekend': vanzelf-zwijgend. Dat woord benadert beter het beeld van de roos waar de sociaal-democraten altijd mee leurd: een sterk romantisch maar effectief plaatje van een ideologie waarin allerlei zaken niet ter discussie stonden.

In rap tempo is afscheid genomen van de vanzelfzwijgheden achter de roos. Deels ongewild: geen enkele middenpartij in Nederland is zijn bestaan nog zeker sinds de versplintering van het electoraat na 1994. Reductio ad absurdum ligt altijd om de hoek, zoals het CDA al eerder ontdekte. Maar de internationale kroonjuwelen zette de PvdA zelf in de etalage, door ontwikkelingssamenwerking niet meer als systeemkritiek maar als handelsbevordering te beschouwen, door pas nadat andere partijen voor waren gegaan plots bij vlagen zeer kritisch over Europa en immigranten te worden. Zoals eerder al de kapitalismekritiek in de wachtkamer was gezet, met de omarming van de Derde Weg. De laatste jaren kwam daarbij dat in termen van sociale zekerheid de na-

druk steeds meer verschoof naar 'zelf doen' en 'eigen kracht', lovenswaardige pogingen tot moderne emancipatie die echter van het trotse vlaggenschip verzorgingsstaat steeds meer een besmet zorgenkindje maakten.

Nu, na maart 2014, moet daar voor de PvdA aan toegevoegd worden dat met het verlies van de macht in de grote steden het wethou-

Links van het midden is nog altijd een grote groep kiezers te porren voor 'echte sociaal-democratie'

derssocialisme verdwenen is. En dat op de vaak als vanzelfsprekend beschouwde stedelijke migrantenstem geen aanspraak meer kan worden gemaakt. Wie weet hoe goed het de steden zal doen dat ze eens op een andere manier kunnen proberen te besturen – na jaren eens een keer zonder de sociaal-democraten? Maar voor de PvdA betekent het verlies van zulke gezichtsbepalende zekerheden wéér een tik voor het zelfvertrouwen. Tot voor kort kon men zeggen: best mogelijk dat regeren-derwijs het een en ander spaak loopt in het Haagse, maar we besturen toch ook maar mooi jaar in jaar uit al die wijken en steden waar mensen écht de handen uit de mouwen steken, en daar maken we het verschil. Wie zegt dat een regeringspartij altijd de tussentijdse lokale verkiezingen verliest en dat er dus niet zoveel aan de hand is, heeft dit keer ongelijk. De knauw is ongekend.

Maar een donkere wolk heeft zilveren lijnen: als je alleen nog op je vrienden en kennissen een beroep kunt doen, is het misschien wel makkelijker om weer wat vanzelfzwijgheden te grondvesten. Wat is de sociaal-democratie als zij geen maatschappelijk gedragen bestuursstrategie is om nationale en

Menno Hurenkamp *Een roos is een roos is een roos is een roos*

internationale ongelijkheid te bestrijden? Een retorische vraag. De echte vraag is: hoe voor die strategie plek te verwerven in een politieke arena waar een extreem-rechtse partij als de PVV zich druk maakt om linkse verworvenheden als de verzorgingstehuizen, en waar permanent drie progressieve concurrenten (D66, SP, GroenLinks) klaarstaan om nét wat radicaler en dus aansprekender dan de PvdA of juist nét wat gematigder en dus verantwoordelijker dan de PvdA te opereren? Vorm geven aan een eigen profiel in die omgeving is al moeilijk genoeg, en nagenoeg ondoenlijk in de huidige coalitie met marktliberalen.

De tijd schreeuwt er wel om: om gezag dat niet individuen tot arbeidzaamheid oproept maar ondernemingen tot het bieden van goed werk dwingt; om maatschappelijke instellingen als scholen en universiteiten en zorginstellingen die niet door efficiency en schaalvergroting maar door de ambitie tot verheffing en verbinding gedreven worden; om bestaanszekerheid die niet het product van eigen handigheid is, maar van gedeelde verantwoordelijkheid; om een staat die door sociaal-democraten getuchtigd wordt wanneer deze zich het leven van de burgers binnenknaagt.

Een roos is een roos is een roos is een roos: alles is wat het is. Dat schrijft ook de filosoof Isaiah Berlin in zijn beroemde essay over positieve en negatieve vrijheid: 'Everything is what it is: liberty is liberty, not equality or fairness or justice or culture'. Juist terwijl het klassieke liberalisme door rechts naar de knoppen geholpen werd door alle vragen tussen leven en dood, liefde en lust, kinderopvang en verzorgingsflat te benaderen met de leidraad dat de mens een dier is dat spullen koopt, haakte links in de jaren negentig aan bij het liberale

verlangen naar vrijheid, in de verwachting daarmee ook de gelijkheid te dienen. 'We have no problem with people getting filthy rich', heette het in de kringen rond Tony Blair. Maar vrijheid is geen gelijkheid, geen eerlijkheid, geen rechtvaardigheid. De combinatie van minder regels voor bedrijven en meer controle voor burgers heeft van het hedendaagse liberalisme geen aantrekkelijk maatschappijmodel gemaakt.

Links van het midden is nog altijd een grote groep kiezers te porren voor 'echte sociaal-democratie', met een gezonde afkeer van de markt én van de staat, maar ook met een duidelijk idee over wat eerlijk is en wat niet. Of het de PvdA de komende tijd zal lukken die groep ook aan te spreken hangt af van de economie, maar ook van de wil onder sociaal-democraten om meer te zijn dan mensen die met rozen willen goedmaken wat met beleid niet is gelukt.

Om de financiële meevallers die komen zó bij mensen te doen landen dat ze ook voelen als werk van de sociaal-democratie – en niet van bijvoorbeeld D66 – vraagt om een waardegeladen programma dat voelt als eigendom van velen. Maar wanneer de PvdA als vereniging verder inkrimpt tot een organisatie die als hoofdtaak heeft bij tijd en wijle lokale of nationale politici van applaus te voorzien, en die als politieke partij geen punt meer maakt van bijvoorbeeld machtsverschillen tussen illegale werknemers, tijdelijke werknemers, reguliere werknemers en werkgevers, of de machtsverschillen tussen mensen met Nederlandse paspoorten en mensen met Nederlandse voorouders, dan valt dat nog te bezien. Dan moeten ook het toeval en blunderende directe tegenstanders helpen het echec van maart 2014 goed te maken.

In memoriam: het wethouderssocialisme van Floor Wibaut 1914–2014

Honderd jaar geleden werd Floor Wibaut wethouder in Amsterdam; een geschiedenis om trots op te zijn. Maar het wethouderssocialisme ligt aan diggelen. In Amsterdam kwam nog geen 49% van de stemgerechtigden opdagen en werd niet de PvdA maar D66 de grootste partij.

JACOB P. KNIPSCHER

Adviseur van lokale overheden

'Job Cohen kondigt vertrek aan als oud-partijleider PvdA', zo luidde de kop in een landelijke ochtendkrant eind maart 2014. Wat de krant niet vermeldde is dat ook tal van lokale oud-partijleiders de pijp aan Maarten hebben gegeven: Walter Etty, Hans Simons, Lodewijk Asscher, Peter van Heemst, Peter Noordanus – zij allen bedankten als lokaal oud-partijleider vanuit hun gevoel medeverantwoordelijk te zijn voor de zware nederlaag van de sociaaldemocraten bij de gemeenteraadsverkiezingen van 19 maart 2014. Die informatie is wel te vinden in een voorlopige versie van een uiterst vertrouwelijk rapport dat in opdracht van het bestuur van de PvdA is opgesteld en waarvan een kopie in het bezit van dit maandblad is.

Inderdaad, het is weer zover. Bij de grote drie nederlagen van de PvdA in de afgelopen twaalf jaar – de landelijke verkiezingen van 2002 en 2006 en de Europese verkiezingen van 2009 – werden commissies ingesteld onder

leiding van ervaren politici die tekenden voor buitengewoon kritische rapporten. Margreeth de Boer met *De kaasstolp aan diggelen* (2002), Ruud Vreeman met *De scherven opgeveegd* (2006) en Sharon Dijkema met een titelloze brief aan de leden van de PvdA (2009). Het zijn pleisters voor politieke wonden met weinig geneeskundige kracht. Waarom? Niet omdat de analyses ernstig tekortschieten of omdat er geen verstandige aanbevelingen worden gedaan. Maar omdat de PvdA uiteindelijk niet bereid is de consequenties uit de gemaakte analyses te trekken. Zoals de politicoloog Philip van Praag in 2007 al schreef: 'Het lerend vermogen van de partij, die al sinds 1994 bezig is haar campagnes te professionaliseren, is bedroevend laag.' De partijleiding houdt niet van achteromkijken, en heeft liever als motto: 'We moeten ons niet in de put laten praten.'

En nu dan toch maar weer opnieuw een commissie. In de luwte van de nucleaire top en het bezoek van Barack Obama aan Neder-

Jacob P. Knipscheer *In memoriam: het wethouderssocialisme van Floor Wibaut 1914–2014*

land stelde het partijbestuur ongemerkt een commissie in met de opdracht de oorzaken van het dramatisch verlies bij de gemeenteraadsverkiezingen te analyseren en met aanbevelingen voor verbetering te komen. Hans Spekman reisde persoonlijk naar Barcelona om Peter Rehwinkel – ervaringsdeskundige en expert op het gebied van lokale rampen – te vragen de commissie voor te zitten. De voorlopige rapportage lijkt een antwoord op de oproep van voormalig wethouder en Eerste Kamerlid Adri Duivesteijn, die met klem heeft gevraagd om een fundamentele bezinning op het verkiezingsresultaat. Het partijbestuur heeft met zeer gemengde gevoelens van het concept kennis genomen. Sommigen spraken van een ‘briljante analyse’, anderen van ‘een prul, de sociaal-democratie onwaardig’. Voorzitter Spekman acht het concept niet rijp voor publicatie; mogelijk komen de bevindingen van de commissie helemaal niet naar buiten.

Dat zou jammer zijn. Daarom maakt S&D de belangrijkste resultaten bekend van het rapport van de commissie, dat de werktitel draagt *Na de locale dreun*, om als aanzet voor de discussie in een breder partijverband te dienen. Daarbij maak ik gebruik van de conclusies, die als stellingen zijn geformuleerd. De commissie baseerde zich op onderzoeksresultaten van enkele gespecialiseerde onderzoeksbureaus en electorale onderzoekers, alsmede op interviews met een beperkt aantal lokale hoofdrolspelers en experts. Wat ging er mis en wat moet er gedaan worden?

1. De landelijke politiek

Net als in Frankrijk bij de gemeenteraadsverkiezingen van 23 maart hebben de sociaal-democraten in Nederland de wrange vruchten geplukt van een impopulaire regering waarvan zij deel uitmaken. De gemakkelijke overgave aan een coalitie met de VVD, de onbevredigende formatie, de ongelukkige keuze bij enkele belangrijke kabinetsposten, de rol van

Samsom als verkrampte waakhond van het kabinetsbeleid in plaats van zelfstandig strateeg in de Tweede Kamer, een onvoldoende overtuigende Tweede Kamerfractie en een kabinetsbeleid dat – vergelijkbaar met dat van de Franse socialisten – maar weinig bijdraagt aan de weg uit de economische crisis hebben hun uitstraling op de PvdA niet gemist.

Het woonakkoord, van groot lokaal belang, is voor de eigen achterban moeilijk uit te leggen. In het bijzonder wordt de gecombineerde operatie van massieve bezuiniging, bestuurlijke hervorming en decentralisatie van belangrijke onderdelen van de verzorgingsstaat in dit tempo als onverantwoord gezien. De lokale democratie dreigt eronder te bezwijken. De kwaliteit van voorzieningen kan onvoldoende worden gegarandeerd, veel wordt bovendien afgewenteld op de individuele burger. De participatiesamenleving wordt niet gevoeld als onderdeel van het sociaal-democratisch programma maar als een door bezuinigingsdrift en liberale ideologie opgedrongen koerswijziging. De PvdA wordt vooral gezien als vertegenwoordiger van maatregelen, niet van mensen. Op haar kernwaarden wordt zij onvoldoende vertrouwd.

2. De overschatting van de campagne

De landelijke verkiezingscampagne van 2012 gecombineerd met het relatieve succes van de vroegtijdige verkiezingen eind 2013 in Leeuwarden hebben de illusie gewekt dat slechte peilingen en een ongunstige beoordeling van de PvdA altijd kunnen worden omgebogen in goede verkiezingsresultaten door middel van massieve, uitgekende en professioneel geleide campagnes. De gemeenteraadsverkiezingen van 2014 hebben laten zien dat ondanks de enorme inzet van vrijwilligers en rozen, en ondanks een ongekend aantal face-to-face-contacten de campagneleiding de stemming onder de kiezers niet goed heeft aanvoeld.

Jacob P. Knipscheer *In memoriam: het wethouderssocialisme van Floor Wibaut 1914–2014*

De intuïtie liet Diederik Samsom — zoals Wouter Bos in 2006 — kennelijk in de steek. De nationalisering van de campagne bleek voorts geen succes. De grote winnaar is het anti-systeemsentiment geworden. Lokale partijen deden het opnieuw beter.

3. De lokale component

Het is een misverstand te denken dat alleen de impopulariteit van de landelijke politiek een schaduw over deze verkiezingen heeft geworpen. Ook op lokaal niveau schoot de PvdA tekort. In belangrijke steden kwam zij met weinig overtuigende lijsttrekkers, die in sommige gevallen minder stemmen behaalden dan de nummers twee. Er waren de affaires, van Amersfoort tot Rotterdam. Er waren de interne conflicten, zoals in Groningen.

Vaak was onvoldoende helder wat de programmatische inzet van de PvdA was. Wat stond er op het spel? Onduidelijk was met welke boodschap de partij de kiezers wilde mobiliseren. In een aantal gevallen was de inzet weinig overtuigend en eerder negatief, zoals in Amsterdam ('tegen de tweedeling'), dan kapitaliserend op wat bereikt is. De betekenis van deze verkiezingen voor de toekomst van de steden en plattelandsgemeenten, inclusief de grote decentralisatie die op stapel staat, kwam niet uit de verf.

4. Onvoldoende geïnvesteerd in het wethouderssocialisme

Het gebrekkige lokale profiel is mede veroorzaakt door onvoldoende investering in een sociaal-democratisch perspectief op de gemeentepolitiek. De gemeente is altijd een belangrijk ankerpunt en voorpost van sociaal-democratische politiek geweest. Economische en maatschappelijke ontwikkelingen doen enerzijds de betekenis van de grote steden toenemen, dreigen anderzijds bepaalde landelijke gebieden op achterstand te zetten. In de afgelopen periode heeft de PvdA echter noch

in programmatische noch in personele zin voldoende gewicht aan het gemeentelijk belang gehecht. Zij dreigt het contact met de traditie van het wethouderssocialisme te verliezen.

5. Opnieuw: de spagaat

In de studie van de WBS over de verkiezingen van 2006, *Verloren slag*, wordt gewezen op de electorale spagaat waarin de PvdA is terechtgekomen. De raadsverkiezingen van 2014 bevestigen deze analyse. Er is een krachtenveld ontstaan van enerzijds hoger opgeleide kiezers die de toekomst met optimisme tegemoetzien en zich sterk oriënteren op de nieuwe Europese en mondiale werkelijkheid, en anderzijds lager opgeleide kiezers die zich vooral zorgen maken over hun toekomst en die van hun kinderen, en zich meer oriënteren op een nabije wereld.

Binnen centrum-links manifesteert zich deze scheidslijn ook. De PvdA bevindt zich precies op de breuklijn en dreigt vermalen te worden in dit krachtenveld. Inmiddels zijn ook de kiezers met een migrantenachtergrond in de grote steden sterk verdeeld geraakt. In Amsterdam koos een aanzienlijk kleiner deel dan in 2010 nog voor de PvdA. Voor een groot aantal steden is de ontploffingstheorie van D66 nu werkelijkheid geworden, alleen op een andere manier dan de democraten voor ogen stond: zij hebben het oude stelsel opgeblazen door zelf de grootste te worden.

6. De betekenis van het verlies

De impact van het verlies bij de gemeenteraadsverkiezingen moet niet onderschat worden. Wat het positieve of negatieve effect is voor de steden en plattelandsgemeenten waar de positie van de PvdA sterk is afgekalfd zal de komende periode zichtbaar worden. Maar voor de sociaal-democratie betekent het verlies in haar klassieke bolwerken, de grote steden en het rode noorden, een aanzienlijke

Jacob P. Knipscheer *In memoriam: het wethouderssocialisme van Floor Wibaut 1914–2014*

aantasting van haar maatschappelijke worteling en machtsbasis.

De uitslag in Amsterdam is wat dat betreft zeer verontrustend. De enorme versnippering van het politieke landschap maakt bovendien het besturen van de gemeente, juist in een tijd waarin enorm veel nieuwe taken op haar afkomen, alleen maar moeilijker. Het hoge aandeel thuisblijvers zet voorts de democratische legitimiteit van de gemeentepolitiek onder druk op een moment dat de positie van de gemeenteraad vanuit velerlei kant als bijzonder zwak wordt gekenschetst.

7. Wat te doen?

Volhardend volhouden in het beleid van de huidige coalitie en hopen 'op het wijken van de crisis' voldoen niet als antwoord op dit verkiezingsresultaat. De partij zou er goed aan doen de programmatische koers en politieke rolverdeling op nationaal (en Europees) niveau op langere termijn te heroverwegen. Maar de uitslag van de gemeenteraadsverkie-

zingen vragen ook om een nieuw perspectief van sociaal-democratische gemeentepolitiek: een 'wethouderssocialisme 2.0'. Daarbij gaat het om de plaats van de gemeentepolitiek, een actueel sociaal-democratisch program, een sterke personele bezetting, mogelijke samenwerking van progressieve partijen en vooral: een versterking van het democratisch gehalte van de gemeente, inclusief een duidelijke opvatting over de rol van politici en burger, gemeenteraad en regio.

Tot zover de conclusies uit de voorlopige versie van *Na de locale dreun*. Dit jaar is het honderd jaar geleden dat Floor Wibaut wethouder werd in Amsterdam. Voor de hoofdstad alle reden voor een feestje, zeker nu net een nieuwe, mooie biografie over de 'machtige' is verschenen van de hand van Herman de Liagre Böhl. Voor de PvdA is het ook een moment van kritische bezinning. Luidt 2014 het einde van het wethouderssocialisme in de hoofdstad – en elders – in of hervindt de sociaal-democratie het elan van haar gemeentepolitieke traditie?

Hoe de PvdA Den Haag verloor

De PvdA en VVD verloren in Den Haag nog sterker dan de landelijke trend. De stemmen gingen niet en masse naar D66 (dat de afgelopen jaren in het college van B&W zat), maar opvallend vaak naar Haagse Stadspartij en Groep De Mos.

WIMAR BOLHUIS

Econoom, bestuurskundige, sociaal psycholoog en kandidaat-raadslid bij de Haagse gemeenteraadsverkiezingen voor de PvdA

De gemeenteraadsverkiezingen zijn landelijk dramatisch verlopen voor de Partij van de Arbeid. De partij neemt afscheid van honderden raadszetels en wethouderposities ten opzichte van de verkiezingen onder leiderschap van Wouter Bos. Waar de partij in de afgelopen vier jaar de grootste was in tien van de twintig grootste gemeenten, behoudt ze deze positie nu alleen nog in Eindhoven.

Amsterdam, Den Haag, Utrecht, Tilburg, Groningen, Enschede, Apeldoorn, Haarlem, Amersfoort en Arnhem gingen allemaal naar D66. Deze uitslag, 'die voor het grootste deel is terug te voeren op het landelijk tanende vertrouwen in de PvdA', bracht partijleider Diederik Samsom ertoe per e-mail zijn 'welgemeende excuses' aan te bieden aan de leden van de PvdA.¹ Waarmee Samsom terecht niet kon nalaten te benadrukken dat er ook lokale componenten zijn geweest die het verlies in sommige plaatsen groter maakten.

In Den Haag, één van de G4-steden, ging de partij van tien naar zes zetels, ondanks de grootste campagne ooit als men kijkt naar het aantal vrijwilligers en rozen en de inzet van drukmateriaal en sociale media. Een verlies van (ruim) 40%.² Meer dan de landelijke trend, maar vergelijkbaar met de andere G4-steden.

Politiek leider in de hoofdstad Pieter Hilhorst, stapte op. Hetzelfde deed de politiek leider in de havenstad, Hamit Karakus. Als wethouders voelden zij zich verantwoordelijk voor het beleid waarop de Partij van de Arbeid, naast de landelijke trend, in hun steden was afgestraft. De politiek leiders en wethouders in de hofstad, Rabin Baldewsingh, en de domstad, Gilbert Isabella, blijven. Gelet op de zware negatieve landelijke component in het verlies en de wens naar politiek-bestuurlijke stabiliteit is dat begrijpelijk, gelet op het hoger dan gemiddelde verlies in Den Haag en (vooral) Utrecht en de collegedeelname van de afgelopen vier jaar toch opvallend.

Den Haag wijkt af

In Den Haag heeft er een politieke aardverschuiving plaatsgevonden. En aan de opkomst kan het niet gelegen hebben: deze nam slechts licht af van 52,90% in 2010 naar 51,34% in 2014.³ Wat is er dan wel gebeurd? Meest opvallend is dat de verkiezingsuitslag niet goed aansluit op het landelijke beeld waar D66, CU en SGP als 'gedogers' (of meest geliefde oppositie) van het minderheidskabinet Rutte-Asscher flink winnen.

Wimar Bolhuis *Hoe de PvdA Den Haag verloor*

Hoewel D66 twee zetels won en in Den Haag de grootste partij werd, kreeg de partij onder leiding van wethouder Ingrid van Engelshoven 'slechts' 33% meer stemmen, van zes naar acht zetels. Ter vergelijking: in Amsterdam ging D66 van zeven naar veertien zetels, in Rotterdam van vier naar zes en in Utrecht van negen naar dertien. Landelijk groeide D66 bij de afgelopen gemeenteraadsverkiezingen van 534 zetels naar ruim 800 zetels. Vreemd om te zeggen met een lokale verkiezingswinst, maar D66 heeft het in Den Haag niet zo geweldig gedaan.

Tel daarbij op dat de PvdA en VVD in Den Haag veel sterker verloren, respectievelijk 40% en 43% (uitgaande van het aantal zetels), dan de landelijke trend van hun partijen en men ziet dat er naast de landelijke trend wel significante lokale factoren moeten zijn geweest die de verkiezingsuitslag bepaalden. Voor de collegepartijen PvdA, VVD en D66 kan het niet anders dan

dat de deelname aan het stadsbestuur in de periode 2010-2014 een negatief effect op hun verkiezingsuitslag op 19 maart had.

Daarom zijn complimenten op de plaats voor het CDA, waar de populaire wethouder Karsten Klein en de lange uitgebalanceerde kandidatenlijst waarschijnlijk hebben geleid tot een bescheiden winst van tweeduizend (voorkeur)stemmen – onvoldoende voor zetelwinst. De combinatie ChristenUnie-SGP met lijsttrekker Pieter Grinwis won in Den Haag één zetel. Een knappe prestatie, maar niet buitengewoon omdat de combinatie CU-SGP in 2010 niet meedeed. Er was dus (al) een latente achterban die nu wel op de partijen van hun voorkeur kon stemmen. Aan de andere kant hebben CU-SGP en CDA elkaar bij deze verkiezingen beconcurrereerd, maar dit moet vooral een drukkend effect op de CDA-stemmen hebben gehad. Dat maakt de uitslag van het CDA alleen maar knapper.

Tabel 1 De uitslag van de Haagse gemeenteraadsverkiezingen in 2014 afgezet tegen de uitslagen in 2010

Politieke partijen in Den Haag	Zetels 2014	Zetels 2010	Verskil nominaal	Verskil (op basis van zetels)
PvdA	6	10	-4	-40%
PVV	7	8	-1	-13%
VVD	4	7	-3	-43%
D66	8	6	2	33%
GroenLinks	2	3	-1	-33%
CDA	3	3	0	0%
Haagse Stadspartij	5	2	3	150%
SP	2	2	0	0%
Politieke Partij Scheveningen	0	1	-1	-100%
Partij voor de Dieren	1	1	0	0%
Islam Democraten	2	1	1	100%
ChristenUnie-SGP	1	0	1	100%
Groep De Mos/Ouderenpartij	3	0	3	300%
Partij van de Eenheid	1	1	0	0%

Wimar Bolhuis *Hoe de PvdA Den Haag verloor*

Winst op lokale actiethema's

De afwijking van de landelijke trend wordt versterkt omdat de echte winnaars zowel qua nominale als procentuele winst de Haagse Stads-partij (HSP) – met de ervaren lijsttrekker Joris Wijsmuller – en de Groep De Mos/Ouderenpartij – met de ex-PVV'er Richard de Mos – zijn. Zij krijgen er samen zes zetels bij, al was De Mos in de vorige periode natuurlijk al gekozen voor de PVV en kreeg zijn partij eigenlijk een zetel 'cadeau' van de Politieke Partij Scheveningen (PPS). Lijsttrekker van PPS Agnes Kamstra riep haar achterban op 16 maart op om de Groep De Mos/Ouderenpartij te stemmen. PPS zou volgens de laatste peiling geen zetel halen.

De verklaring dat het PvdA-verlies wordt veroorzaakt doordat de allochtone kiezer in Den Haag wegliep, lijkt niet te worden gesteund

door de statistieken. De islamitische partijen Islam Democraten en Partij van de Eenheid haalden samen drie zetels; slechts één zetel meer dan in 2010. Dit verklaart maar heel beperkt het totale PvdA-verlies van 17.055 stemmen.

Tabel 2 geeft een goed beeld hoe de PvdA verloor. Het laat de wijken zien waar het aandeel stemmen in procentpunten het hardst kelderde, harder dan het gemiddelde van 8,8 procentpunt. Interessant is dat dit niet enkel de achterstandswijken in Den Haag betreft, de PvdA verloor ook bovengemiddeld in verschillende gegoede wijken. Natuurlijk ging een deel van de stemmen naar de landelijke 'gedogers' D66 en CU-SGP (samen 5,8 procentpunt), maar deze gingen vooral naar de lokale partijen HSP en De Mos (samen 10 procentpunt) en een klein deel naar de islamitische partij Islam Democraten (4,5 procentpunt).

Tabel 2 De grootste PvdA-verlieswijken (meer dan gemiddeld 8,8 procentpunt verlies) in 2014 (procentpunten verschil ten opzichte van het stemmenaandeel in de wijk bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2010).

Wijk	Autochtoon*	Koopwoning	PvdA	D66	SGP/CU	HSP	De Mos	Islam Dem
Groente- en Fruitmarkt	13,5	40,3	-23,0	5,7	1,0	0,5	6,1	17,1
Schildersbuurt	13,5	40,3	-20,9	5,6	0,6	2,1	2,1	6,8
Transvaalkwartier	8,1	31,7	-20,1	5,2	0,8	0,4	1,9	12,4
Bouwlust/Vrederust	35,0	23,4	-14,3	2,8	2,0	1,9	8,3	5,3
Laakkwartier en Spoorwijk	27,7	39,1	-11,9	4,3	2,2	2,7	4,2	1,1
Morgenstond	40,1	24,1	-11,8	3,5	2,4	3,2	10,2	3,3
Regentessekwartier	49,7	39,2	-11,5	1,7	1,6	13,6	2,7	0,3
Moerwijk	31,3	17,9	-10,8	3,8	1,0	2,0	6,5	2,5
Rustenburg en Oostbroek	39,0	63,1	-10,6	3,4	3,7	4,1	8,6	3,4
Stationsbuurt	34,8	15,8	-10,6	6,5	2,0	5,6	1,7	1,4
Valkenboskwartier	50,9	52,2	-10,5	2,2	2,2	10,3	3,2	-0,5
Loosduinen	72,2	48,3	-8,8	1,9	2,8	5,3	13,0	0,7
Gemiddeld	34,7	36,3	-13,7	3,9	1,9	4,3	5,7	4,5

* Persoon van wie de beide ouders in Nederland zijn geboren, ongeacht het land waar men zelf is geboren.

Wimar Bolhuis *Hoe de PvdA Den Haag verloor*

De Islam Democraten én D66 (!) wonnen in wijken met weinig autochtonen; hier zullen de onvrede over het kabinet-Rutte-Asscher en de stijgende werkloosheid en armoede de doorslag hebben gegeven. De HSP won in autochtone wijken met relatief veel koopwoningen in de buurt van het (Zuider)strand, de Groep De Mos in autochtone wijken met minder koopwoningen en rondom het Zuiderpark.

Het is natuurlijk niet gezegd dat de extra stemmen voor de lokale partijen, voor D66 en de Islam Democraten van de PvdA en VVD komen; misschien kwamen er wel veel meer stemmers voor andere partijen opdagen dan gebruikelijk, waardoor het PvdA- en VVD-wijkaandeel relatief erg sterk kromp. Daarom ook een analyse op basis van stemmenverlies in plaats van wijkaandeelverlies. De PvdA verloor in Den Haag ruim 40% van haar stemmen. In welke wijken verloor de partij meer dan 40% van de stemmen ten opzichte van 2010, hoe zien deze wijken eruit, en welke partijen wonnen er?

Tabel 3 geeft een goed overzicht. Verrassend genoeg verspringt het beeld dat ontstond uit tabel 2. De PvdA heeft veel stemmen verloren in wijken met een relatief hoog aandeel autochtonen en koopwoningen: de midden- en bovenklasse in Den Haag. Deze groep kent ook een stabiele hoge opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen. Interessant genoeg profiteert D66 in deze wijken niet echt. D66 neemt de 'allochtone stem' over, maar de 'autochtone stem' is naar de HSP en De Mos gegaan. De autochtone middenklasse zag in deze partijen klaarblijkelijk een nieuwe optie, die sociaal-cultureel niet zo ver ging als de PVV.

Overduidelijk heeft het college van B&W waar D66 in zat de afgelopen vier jaar de klas-sieke 'Hagenaar' en 'Hagenees' van zich vervreemd. Er lijkt op inhoudelijke, lokale gronden te zijn gestemd. Kijkende naar de buurten gaat het dan om het Spuiforum, Scheveningen, het Zuiderstrand en de Laan van Meerdervoort. Dieper in het centrum lijkt de landelijke teleurstelling in Samsom en de onvrede over het kabinet-Rutte-Asscher (werkloosheid en

armoede) de doorslag te geven en stapten velen (tijdelijk) over naar D66 of de Islam Democraten. Wellicht kwamen ook minder PvdA-stemmers opdagen.

Wat kunnen we voorzichtig concluderen uit bovenstaande cijfers? Het lijkt erop dat de Haagse PvdA de verkiezingen in 2014 deels verloor omdat zij de autochtone midden- en bovenklasse kwijtraakte aan HSP, De Mos en

Het college van B&W, waar ook D66 in zat, heeft de Hagenaar van zich vervreemd

wellicht CU-SGP. Deze groep lijkt zich op inhoudelijke gronden te hebben afgekeerd van de collegepartijen PvdA, VVD en D66. Een significant deel van het verlies kan worden herleid naar optreden van het college van B&W in 2010-2014 waarvoor de PvdA drie wethouders (Marnix Norder, Henk Kool en Rabin Baldewsingh) leverde en de tienkoppige⁴ raadsfractie onder leiding van oud-Tweede Kamervoorzitter Jeltje van Nieuwenhoven.⁵

De vraag is hoe groot deze lokale verliescomponent voor de PvdA is geweest. Er vertrokken natuurlijk ook kiezers naar de HSP, De Mos en CU-SGP uit onvrede over het kabinet-Rutte/Asscher. Anderzijds moet de Haagse PvdA hebben geprofiteerd van de 'tweestrijd' met de PVV en de historisch grote campagne. Zonder de uitspraak van Wilders op 12 maart dat hij een stad wilde met 'als het even kan wat minder Marokkanen' was het verlies waarschijnlijk groter dan vier zetels geweest.

De komende vier jaar

Het lijkt duidelijk dat de onvrede over het VVD/PvdA-kabinet Rutte II de grootste oor-

Wimar Bolhuis *Hoe de PvdA Den Haag verloor*

zaak is van het PvdA-verlies in Den Haag. Maar uit de uitslag blijkt ook dat de partijen PvdA, VVD en D66, die naast het CDA de basis van het Haagse college van B&W vormden, (potentiële) stemmen hebben verloren door impopulaire beleidskeuzes in de afgelopen vier jaar. Belangrijkste iconen van het stadsbestuur die de bewoners van de stad (en de PvdA-fractie en -afdeling) hebben verdeeld zijn het Spuiforum, de hoogbouw (en zweefbrug) op Scheveningen, het vermeende verlies van het 'stille'

Zuiderstrand en de kap van de bomen op de Laan van Meerdervoort. Het zijn grote projecten waarvan blijkt dat de (relatief welgestelde autochtone) inwoners er de noodzaak niet van inzagen, terwijl er wel vaak tegen een miljoenenprijs Haagse historie verdween of nieuwe symbolen bij kwamen. Dit is een les die getrokken moet worden uit de afgelopen vier jaar, ook door VVD en D66.

Voor de Haagse PvdA was het frustrerend dat vooral wethouders Marnix Norder en

Tabel 3 De grootste PvdA-verlieswijken (meer 40% stemmenverlies) in 2014 (procentueel verschil ten opzichte van het aantal stemmen in de wijk bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2010).

Wijk	Autochtoon	Koopwoning	PvdA	D66	CU/SGP	HSP	De Mos	Islam Dem
Leyenburg	68,7%	63,1%	-59,5	6,8	18,7	100,4	60,5	122,9
Zorgvliet	59,4%	53,5%	-58,8	-7,5	0,4	115,3	1,3	-100,0
Willemspark	54,4%	32,9%	-54,0	32,1	1,6	195,2	1,3	0,0
Transvaalkwartier	8,1%	31,7%	-53,1	93,8	4,1	16,7	9,0	63,8
Zeeheldenkwartier	53,1%	37,3%	-49,5	8,5	5,6	129,7	10,6	-18,9
Vruchtenbuurt	76,5%	77,8%	-47,3	-4,4	11,5	249,8	21,6	16,7
Schildersbuurt	8,7%	18,2%	-46,6	144,5	7,0	127,2	22,8	60,2
Bouwlust/Vrederust	35,0%	23,4%	-45,9	47,1	16,5	107,8	67,2	135,7
Groente- en Fruitmarkt	13,5%	40,3%	-45,1	157,1	1,2	62,5	7,7	179,6
Scheveningen	72,4%	49,6%	-44,6	4,1	29,8	217,3	53,7	-15,0
Waldeck	70,5%	45,4%	-44,4	12,5	17,9	168,6	98,1	-18,4
Benoordenhout	62,9%	70,3%	-43,4	20,8	9,2	418,0	10,8	0,7
Loosduinen	72,2%	48,3%	-42,4	35,8	24,9	189,7	115,5	154,8
Rustenburg en Oostbroek	39,0%	63,1%	-42,1	57,3	17,5	150,4	40,6	61,5
Laakkwartier en Spoorwijk	27,7%	39,1%	-41,5	43,8	22,1	93,5	42,1	16,1
Archipelbuurt	59,9%	53,0%	-41,4	-12,7	3,7	144,4	4,9	150,0
Regentessekwartier	49,7%	39,2%	-41,3	22,6	6,0	226,6	10,4	23,2
Valkenboskwartier	50,9%	52,2%	-41,1	15,9	16,5	150,4	24,3	-17,9
Mariahoeve en Marlot	54,1%	39,7%	-41,1	34,8	17,2	231,9	30,7	31,0
Bohemen, Meer en Bos	75,9%	67,0%	-40,4	12,8	18,9	212,8	321,0	60,0
Morgenstond	40,1%	24,1%	-40,8	59,0	15,0	166,9	65,1	124,3
Gemiddeld	50,1%	46,2%	-45,9	37,4	12,6	165,5	48,5	49,1

Wimar Bolhuis *Hoe de PvdA Den Haag verloor*

Henk Kool de afgelopen periode veel negatieve media-aandacht ontvingen voor het uitvoeren van collegebesluiten. De partij werd constant neergezet als een regenteske bestuurderspartij die geen rekening hield met de gevoelens in de stad en grote bedragen uitgaf aan onnodige bouwprojecten en verre reizen in een tijd van werkloosheid en bezuinigingen.

Er ligt een grote uitdaging voor de nieuwe zeskoppige PvdA-fractie om de komende vier jaar het tegendeel te bewijzen en de beeldvor-

ming te verbeteren. De Haagse PvdA moet sensitiever worden – beter luisteren naar bewoners – en flexibeler, nu gebleken is dat meerdere afdelingsbijeenkomsten en algemene ledenvergaderingen de stemming van de stad onvoldoende in de partij lieten doordringen.

De PvdA in Den Haag moet proberen het vertrouwen terug te winnen van de autochtone midden- en bovenklasse, waarvan een deel op basis van lokale beleidsinhoud lijkt te zijn overgestapt naar de HSP en De Mos.

Noten

- 1 E-mail 'Over de verkiezingen en hoe verder' van Diederik Samsom aan de leden op 23 maart 2014.
- 2 Om precies te zijn verloor de PvdA in 2014 meer stemmen, namelijk 40,8%. Men ging van 41.760 stemmen in 2010 naar 24.705 stemmen in 2014.
- 3 De 'Uitslag per partij' op www.denhaag.nl/home/bewoners/gemeente/gemeente-raad/to/Definitieve-uitslag-gemeenteraadsverkiezingen-1.htm.
- 4 In juli 2013 ging de PvdA-raadsfractie naar negen personen omdat het raadslid Mustafa Ockuoglu besloot zelfstandig verder te gaan. In de aanloop naar de verkiezingen op 19 maart 2014 sloot hij zich bij GroenLinks, kwam op 2 op hun kieslijst en werd gekozen voor een nieuwe raadsperiode.
- 5 Hierbij de aantekening dat het natuurlijk ook mogelijk is dat kiezers uit teleurstelling met het kabinet-Rutte-Asscher overstapten naar lokale partijen. Dit valt niet direct uit de statistieken af te lezen. Aan de andere kant zullen kiezers in Den Haag ondanks hun onvrede met de lokale PvdA toch op de PvdA gestemd hebben wegens het gevoel van een 'tweestrijd' met de PVV en de enorme campagne-inzet.

Joop den Uyl en Dries van Agt tijdens een debat in de Tweede Kamer in de jaren zeventig.

HEIMWEE NAAR HET CDA (van vroeger)

Wie kijkt naar de recente ideologische herbronningsoefeningen van het CDA en van de PvdA, ziet dat de twee partijen veel overeenkomsten hebben: meer samenleving en minder markt, vernieuwing van het maatschappelijk middenveld, eerherstel van gelijkheid en mededogen als cruciale waarden. Een agenda voor een sociale participatiesamenleving zou zo gemaakt moeten zijn. Maar de overeenkomsten komen nu niet zo goed uit de verf, eigenlijk vooral doordat de vroegere middenpartijen PvdA en CDA met vele andere partijen moeten concurreren om kiezers die zich niet makkelijk laten binden.

Is die trend te keren, door bijvoorbeeld uitdrukkelijker te zoeken naar sociaal-democratische en christen-democratische samenwerking? Dat is de vraag die **RENÉ CUPERUS** en **BERT UMMELEN** opwerpen in 'Terug naar domineesland', en daarop gaan ook **RIEN FRAANJE** van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, de publicist **MARCEL TEN HOOVEN** en de historici **PETER VAN DAM** en **JAMES KENNEDY** in op de volgende bladzijden.

Op donderdag 17 april debatteren de auteurs met elkaar bij 'S&D aan tafel'. Wilt u daarbij zijn? Meldt u zich dan aan via info@wbs.nl.

Terug naar domineesland

Het politieke midden lijkt vermorzeld, wat rest is een terugverlangen naar de tijd toen PvdA en CDA het land verbonden, al gingen ze daarbij vaak ook rollend over straat. Zou een vernieuwde samenwerking tussen sociaal-democraten en christen-democraten nog tot de mogelijkheden behoren?

RENÉ CUPERUS & BERT UMMELLEN

Medewerker van de Wiardi Beckman Stichting respectievelijk publicist

Dit keer klopten de peilingen. De PvdA heeft bij de gemeenteraadsverkiezingen een enorme dreun gekregen, niet in de laatste plaats in haar bastions: de grote steden en het Rode Noorden. De lastige meerfrontenoorlog die de partij moest voeren tegen Leefbaar Rotterdam in Rotterdam, tegen D66 in Amsterdam, tegen de SP in de provincie Groningen en de PVV in Den Haag — en dit alles in de slagschaduw van een neopaars bezuinigings- en hervormingskabinet — is haar niet goed gekomen. Om het zacht uit te drukken. Het is een dramatische uitslag.

Het is nog te vroeg voor een doorwrochte analyse van oorzaken en achtergronden. De opnieuw zorgwekkende opkomst (53,8%) zal een rol hebben gespeeld. En uiteraard de impopulariteit van Rutte II, waarin de PvdA als junior partner maatregelen steunt die voor de achterban moeilijk te verteren zijn. Het vertrouwenscijfer van de eigen kiezers voor deelname aan dit kabinet was al geruime tijd uiterst laag. De uitslag van de gemeenteraadsverkiezingen heeft dat beeld bevestigd. Je kunt je hart vasthouden voor de aanstaande Europese verkiezingen.

De coalitie van de politieke antipoden van het midden — VVD en PvdA — begint voor de

PvdA een hachelijk avontuur te worden. Ze dreigt zichzelf, meer dan de VVD, kapot te regeren. Economisch herstel moet de wind terug in de zeilen brengen. Intussen is er nauwelijks verweer tegen het verwijt van neoliberale verzaking van de eigen waarden en principes. Dit terwijl Samsom & Spekman nu juist garant leken te staan voor een zekere 'back to the roots' herbronning, na de al te liberale en pragmatische jaren negentig. Van die postliberale herbronning is weinig te merken. Het is deel van de ontgoocheling.

Opnieuw is gebleken dat PvdA en VVD geen gelukkig huwelijk vormen. Zo'n coalitie van campagnevijanden is en blijft moeilijk herkenbaar voor beider achterban, voor zover er in de huidige politiek nog van achterban gesproken kan worden. Dat het CDA op centrum-rechts vervangen lijkt door de VVD is voor de PvdA, voor de sociaal-democratie, geen goed nieuws. Het is slecht nieuws voor het verkommerde politieke midden, dat in Nederland, zoals in heel Europa, hevig tegenspel krijgt van 'populistische' flankpartijen die zich ter linkerzijde en ter rechterzijde afzetten tegen zijn aanpassingspolitiek.

In de Nederlandse politiek zet zich een tegenstelling vast tussen wat de politicoloog

René Cuperus & Bert Ummelen *Terug naar domineesland*

Peter Mair ‘responsible’ versus ‘responsive’ partijen heeft genoemd. Bestuurderspartijen versus onderbuikpartijen, regeringspartijen versus oppositionele flankpartijen. Als de krimpende bestuurspartijen gedwongen worden om ‘één pot nat’ te zijn en het verschil alleen gemaakt wordt door partijen die geen regeringsverantwoordelijkheid nastreven, dan is dat niet goed voor de democratie en de keuzevrijheid in de democratie.

In deze constellatie dreigt een voortgaande erosie van de verschillen tussen de oude middenpartijen, verschillen die in een globaliserende wereld, onder druk van neoliberale, technocratische tendensen, toch al lastig zijn te articuleren. Een ‘end of ideology’-partij als D66 is uitdrukking van die erosie en kapitaliseert er tegelijk op. Maar een redelijk alternatief voor de brugfunctie in de samenleving die sociaal-christen-democratie altijd vervulden heeft de partij van Pechtold niet te bieden. Ze organiseert het (groeierende) hoogopgeleide, maatschappelijk weerbare en wendbare volksdeel. Laagopgeleide, maatschappelijk kwetsbare mensen hebben er weinig te zoeken. Als partij voor ‘white urban professionals only’ is D66 in feite een flankpartij in het politieke centrum.

Terwijl PvdA en VVD in hun hybride coalitie zuchten onder de last van de verwachtingen van hun kiezers, vaart ook het CDA een koers die voor de achterban vreemd moet aandoen. De partij verloochent haar bestuurlijke degelijkheid en betrouwbaarheid door als een SP *light* overal nee tegen te zeggen, en vaart, op jacht naar de verhuisde kiezers, een zeer conservatieve economische koers.

Postliberale agenda

Je hoeft geen profeet te zijn om te zien dat de uitslag van de gemeenteraadsverkiezingen een omslagmoment is, een nieuw inkeermoment. Op langere termijn (maar die termijn zou veel korter kunnen zijn dan we nu denken) is een samenwerking tussen VVD en PvdA niet vruchtbaar. Zoals een ingezonden brieven-

schrijver eenvoudig maar raak schreef in de krant: de VVD wordt daar te links van voor haar achterban; de PvdA wordt er te rechts van en ook ongeloofwaardig in de ogen van haar achterban. Ze kunnen dus maar beter geen verstandshuwelijken sluiten, zeker niet in complexe crisistijd.

Het betekent ook dat CDA en PvdA zich met terugwerkende kracht rot moeten schamen voor hun altijd zo moeizame onderlinge samenwerking, waarbij vaak persoonlijke erger-

Als partij voor ‘white urban professionals only’ is D66 in feite een flankpartij in het politieke centrum

nis het succes van programmatische nabijheid in de wielen rijdt. De oplossing voor het ongemak in het midden, voor het ontmanen van elkaars programmatische identiteit en geloofwaardigheid, is het ontwikkelen van aanpassingsalternatieven. Gevraagd: scenario’s voor een hervorming van Nederland langs de lijnen van de ideologische driehoek van markt, staat en samenleving. Om het ontwrichtende populisme te keren is een postliberale agenda nodig die marktsamenleving en doorgesloten individualisme beoogt te redresseren.

Middenpartijen moeten een keus forceren: tussen individualisme en communitarisme, tussen markt, staat en samenleving. Daarvoor is een centrum-linkse politiek-maatschappelijke coalitie onontbeerlijk. Cruciaal daarvoor, zo betogen wij in deze bijdrage, is een hernieuwde samenwerking tussen PvdA en CDA (al dan niet aangevuld met GroenLinks, ChristenUnie en SP).

Recente ideologische herbronningsoefeningen binnen CDA en PvdA laten zien dat dit ook helemaal geen onlogische zet is. Er is over-

René Cuperus & Bert Ummelen *Terug naar domineesland*

lap genoeg. Ook electoraal is er genoeg verlangen naar postliberalisme om deze koers in te zetten. De agenda voor zo'n coalitie: minder markt en meer samenleving, vernieuwing van het maatschappelijk middenveld, een niet-liberale vormgeving van de participatie-samenleving, voorbij eigen verantwoordelijkheid, vernieuwing van democratische structuren en eerherstel voor gelijkheid en mededogen als maatschappelijke waarden.

Een van de auteurs van dit artikel schreef onder de vorige Paarse coalitie een polemische bijdrage in dit blad: *Heimwee naar het CDA*. Nu onder het neopaarse kabinet-Rutte II wordt er weer een heimwee naar het CDA over ons vaardig, zij het heimwee naar het CDA van voorheen. Niet het CDA van 'koopman' Buma, die het alleen maar heeft over lastenverlaging en een kleinere overheid (de taal van de Amerikaanse Tea Party), maar het CDA van de 'dominees' Peetoom en Hirsch Ballin. Wij hebben heimwee naar het CDA van de normen en waarden, het CDA van de verantwoordelijke samenleving, de samenlevingspartij van het midden.

In Nederland was er altijd een mooie gespannen verhouding tussen dominee en koopman. Die dominee is in de afgelopen decennia vrijwel helemaal weggefallen. CDA en PvdA moeten hem weer terugbrengen, willen ze recht doen aan hun waarden en traditie. Het mag ook een pastoor zijn, als die zich laat inspireren door de nieuwe paus.

De christen-democratie van de Rabobank

Als 'rivaliserende bondgenoten' gaven 'rooms' en 'rood' vorm aan de naoorlogse samenleving. Kunnen christen- en sociaal-democraten opnieuw de handen ineenslaan nu hun erfenis, de 'klassieke verzorgingsstaat', op de schop gaat? Het idee van een 'sociaal kapitalisme', van een sociale markteconomie, dat hen ooit bond moet worden heroverd, de 'civil society' opnieuw opgebouwd als tegenwicht tegen een doorgeslagen marktdenken dat

mensen ongelukkig maakt en de samenleving ongelijk en unfair.

Bij alle verschillen vertonen sociaal-democratie en christen-democratie in hun naoorlogse geschiedenis een opmerkelijke verwantschap: op jaren van gezamenlijke op- en uitbouw van de verzorgingsstaat (1945-1980) zijn jaren van gezamenlijke verloochening ervan (1990 tot nu) gevolgd. Zou ook sprake kunnen zijn van een toekomstige verwantschap nu de urgente taak wacht inhoud te geven aan een 'participatiesamenleving'?

'Ik vind het opmerkelijk: de analyses van *Van waarde* en *Kiezen en verbinden* hebben andere bewoordingen, maar liggen heel dicht bij elkaar.' Dat schreef CDA-voorzitter Ruth Peetoom in haar commentaar op het Van waarde-project. De twee oude volkspartijen hadden hun kompas afgestoft en, warempel, de naalden van hun 'ideologische herbronning' wazen in dezelfde richting.

Het klopt: heel moeilijk is het niet om uit de recente heroriënteringen van PvdA en CDA een grof bestek voor een sociale participatiesamenleving te halen. Tegelijk tekent zich echter nog een verwantschap tussen beide partijen af, één die niet meteen een vlot begin van de werkzaamheden belooft: de PvdA in haar regeerrol en het CDA in zijn oppositierol lijken maar weinig op de partijen die zich presenteren in *Van waarde* en *Kiezen en verbinden*.

De PvdA zit gevangen in het liberale frame waarin ze zichzelf in de jaren negentig heeft geperst en waaraan haar aanhang, zoals de raadsverkiezingen nog eens hebben aange-toond, maar niet kan wennen. Het CDA levert zijn eigen gevecht met de geschiedenis. 'Doe dat onze partij niet aan', bezwoer prominent Hirsch Ballin het congres van zijn partij dat moest beslissen over regeringsdeelname met gedoogsteun van de PVV. Het werd de partij wel aangedaan. Een oude scheidslijn werd een breuklijn: gereformeerde ethiek versus roomse pragmatiek.

Het CDA likt zijn wonden. Een opportunistische oppositie moet de partij er weer bo-

René Cuperus & Bert Ummelen *Terug naar domineesland*

venop helpen. Het gaat onder Buma even niet om het land, het gaat om de kiezers. En die heeft het CDA massaal naar rechts zien verhuizen, naar VVD en PVV. Dus als er wordt geshopt in de akkoorden waarmee Rutte II zich op de been houdt, dan valt het oog op zaken als beperking van bijstand en WW en versoepeling van ontslagrecht. Verbaal wordt de oude middenpositie — tussen socialisme en liberalisme in — intussen gemarkeerd met bitse uithalen naar het ongeneeslijke ‘staatsdenken’ van de PvdA.

In Peetooms reactie op *Van waarde* is de volumeknop toegedraaid, maar ook zij onderstreept het etatisme van de PvdA: ‘Bij de Wiardi Beckman Stichting is het de overheid die het leven van de burger garandeert en registreert

Het gaat onder Buma even niet om het land, het gaat om de kiezers

en waarin gemeenschappen een aanvullende rol mogen spelen op dat beleid. Bij het CDA zijn het de burger en zijn gemeenschappen die centraal staan met een aanvullende rol voor de overheid.’

Dit ‘verschil in oplossingsrichtingen’ is als theorema misschien interessant, maar als politiek argument is het nogal sleets geraakt in de decennia waarin de overheid weliswaar als disciplinerende ‘nachtwaker’ werd versterkt maar als ‘schild voor de zwakken’ structureel is verzwakt. Met medewerking van de PvdA trouwens.

Toch wordt Buma niet moe te vertellen dat er ‘minder overheid en meer samenleving’ moet komen. Het is het eerste van de Zeven Principes waarmee hij door het land kruist. De ideologische boodschap zit in het impliciete beeld van communicerende vaten: minder van het ene is nodig om meer

van het andere te krijgen. ‘De overheid heeft de samenleving verdrongen’, luidt zijn stelling dan ook. Enig semantisch ongemak ontstaat als hij in de zinsnede die daar in zijn refrein op volgt stelt dat ‘we steeds meer van de overheid zijn gaan verwachten’, maar vooruit. Met zijn voortdurende gemopper over nivellering en belastingdruk wekt hij intussen de indruk dat zijn bekommernis om de kracht van de samenleving vooral bekommernis om de koopkracht van de middengroepen is. Nog los van de vraag of de feitelijke inkomensontwikkeling in Nederland niet tot een andere zorg zou moeten leiden, is het de vraag of je met belastingverlaging en het nalaten van een klein beetje nivellering om de ergste crisispijn bij mensen met de kleinste beurs weg te halen, echt ruimte schept voor betrokken burgerschap? Voor een nieuwe civil society?

Buma ziet het terugdringen van de overheid in puur materialistische termen: minder belasting, minder regeldruk voor bedrijven. Wat hij niet benoemt is de toenemende regeldruk op mensen, zowel in de managementsystemen van het bedrijfsleven als in de bureaucratie. En vooral ook de disciplinerende regeldruk die op de kwetsbare onderkant van de samenleving wordt gelegd: tegenprestaties voor de bijstand als straf voor ledigheid; het wrange, eenzijdige beeld van uitkeringsgerechtigden als profiteurs van Hardwerkend Nederland, de privatisering van werkloosheid: alsof het niet om een maatschappelijk maar een louter individueel probleem gaat. Dat is niet de christen-democratie van paus Franciscus, maar die van de zichzelf in de marktsamenleving kwijtgeraakte Rabobank.

Buma koerst welbewust weg van de historisch succesvolle positie van het CDA: sociaal-economisch links en sociaal-cultureel rechts van de VVD. Zo verzaakt hij de rol van makelaar van het midden en die van bondgenoot van de sociaal-democratie. In een wereld die met de dag ongelijker en onrechtvaardiger wordt.

Derde Weg en de zorgzame participatiemaatschappij

Soms wordt het voorgesteld alsof de Nederlandse verzorgingsstaat in de eerste plaats een prestatie van de sociaal-democratie is. In werkelijkheid draagt die het stempel van de katholieke sociale leer. Zozeer zelfs dat de politoloog Kees van Kersbergen spreekt van een bijzondere, christen-democratische variant van de verzorgingsstaat in Nederland.

Dat 'rooms' en 'rood' elkaar in de naoorlogse jaren vonden in een herstelbeleid is niet zo verwonderlijk. Elk vanuit eigen ideologie haakten KVP en de kersverse PvdA aan bij een streven in de hele westerse wereld om politieke stabiliteit te krijgen door een 'gemengde economie' en een sociale-zekerheidsstelsel te vestigen. De les van de economische crash van de jaren dertig en van de opkomst van communisme en nazisme was geleerd. De overheid moest de financiële markten intomen en de sociale risico's van de industriële marktconomie beperken. Het concept was in elk opzicht buitengewoon succesvol: qua economische groei, welvaartsontwikkeling, werkgelegenheid, sociale mobiliteit en inkomensverdeling. Het leverde bovendien een grote maatschappelijke harmonie op.

Maar het project raakte onklaar door de opeenvolgende oliecrises van de jaren zeventig. Inflatie, werkloosheid en stagnerende groei ondermijnden het vertrouwen in het 'ingebod liberalisme'. Politiek en intellectueel schoven de panelen radicaal de andere kant op. Beteugeling van de markt was uit, die moest juist in volle vrijheid zijn werk kunnen doen. De overheid verhuisde van de etalage naar de vergaarbak van de uitverkoop: allerlei collectieve regulering moest eraan geloven. En ook deze nieuwe aanpak had succes: de inflatie kwam onder controle, financieringstekorten en overheidsschulden werden teruggebracht, er kwam weer leven in de economie en de werkgelegenheid groeide explosief.

De moraal: klaarblijkelijk zijn 'all weather'-banden voor een maatschappij niet voorhanden. De verzorgingsstaat was vastgelopen en behoefde ingrijpend onderhoud om gelijke tred te kunnen houden met de pijlsnelle ontwikkeling van industriële naar postindustriële samenleving.

In de achteruitkijkspiegel is goed te zien dat ons sociale-zekerheidsstelsel twee zwakke plekken had waardoor het wel op de grenzen van zijn houdbaarheid moest stuiten: het 'open eind'-karakter van zijn regelingen en het ontbreken van een flankerende, actieve arbeidsmarktpolitiek. Wie eenmaal afhankelijk werd van de overheid, bleef dat vaak ook. Prikkel om mogelijkheden voor economische zelfstandigheid aan te grijpen ontbraken. De cruciale balans tussen rechten en plichten die Drees met zijn 'waarborgstaat' voor ogen had gehad raakte verstoord. In zijn donkerste gedaante was de verzorgingsstaat een ticketbureau voor onmaatschappelijk gedrag geworden.

Terwijl Thatcher en Reagan zich koesterden in het succes van hun oplossing, probeerden sociaal-democraten en christen-democraten een eigen antwoord op de uitdaging te vinden. Als frontman van de Europese sociaal-democratie lanceerde Tony Blair zijn Derde Weg. De nieuwe wind die vanuit Londen en Washington was gaan waaien moest niet worden getrotseerd maar omgebogen om sociaal-democratische idealen te realiseren. Niets mis met ontgrendelde marktwerking als de rekenen in mooie dingen als onderwijs en zorg konden worden gestoken. In de studeerkamers van het CDA werd intussen gedokterd aan een 'zorgzame' participatiemaatschappij die de burger 'terug in zijn kracht' zou zetten.

Beide ondernemingen kampen met een ongerijmdheid. Blairs vaak aangehaalde stelling 'marktconomie ja, marktsamenleving nee' is een toverspreuk gebleken. Je kunt niet tegelijk de economische machinerie van een samenleving in de vrijloop zetten en haar sociale en normatieve architectuur bewaren. De

René Cuperus & Bert Ummelen *Terug naar domineesland*

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid spreekt tegenwoordig dan ook zonder omwegen over Nederland als een ‘markt-samenleving’.

Geen onthullender portret van zo’n samenleving dan dat van de Amerikaanse politiek filosoof Michael J. Sandel in zijn boek *What Money Can’t Buy*. Daarin laat hij zien hoezeer in de Verenigde Staten het mentale register van de markt in zo’n beetje alle levenssferen is doorgedrongen. Waar mensen worden gedegradeerd tot ‘homo economicus’ en het publieke domein tot marktplaats, kan een civil society onmogelijk gedijen – dat is Sandels boodschap. De burgerlijke samenleving moet het hebben van vertrouwen en verbondenheid en dat zijn heel andere kwaliteiten dan die de markt veronderstelt en vraagt. Daar hoor je te concurreren en te calculeren, relaties zijn deals waarin je investeert naar gelang de verwachte opbrengst. De basishouding die erbij hoort is wantrouwen.

Waar je aan went wordt gewoon; dat we ons als burgers ooit op een andere manier tot elkaar verhielden raakt uit de herinnering en verliest als idee dus ook de toekomst. Het is niet zo moeilijk in Nederland trekken te herkennen van Sandels Amerikabeeld: het loslaten van maatschappelijke verbanden, erosie van de middenklasse, succesvollen en minder fortuinlijken die ook in ruimtelijke zin steeds meer een eigen leven leiden, sociale onverschilligheid gevoed door de meritocratische idee dat ieder krijgt waar hij recht op heeft, wantrouwen tegenover de politiek met als effect een polarisatie die consistent bestuur ernstig bemoeilijkt.

‘Met mij gaat het goed, met ons gaat het slecht’

Wat PvdA en CDA ook scheidt, niet de dringende noodzaak om weer tot de verbeelding van mensen te spreken. Zowel in *Van waarde* als in *Kiezen en verbinden* klinkt door dat misschien wat al te gemakkelijk is meegegaan in

wat politicoloog Jos de Beus een ‘politiek van beheer’ heeft genoemd: een bestuurlijk-technocratisch denken waarin het draait om manieren om de behoeften van burgers (dat wil zeggen electorale klantgroepen) te bevredigen in plaats van om een maatschappelijk ideaal of project. Dat ze zich als partijen misschien te veel zijn gaan gedragen als verlengstuk van de staatsmachinerie in plaats van als vormgevers van de publieke wil en zo hun terrein hebben prijsgegeven aan populisten en one-issue-partijen.

Protestpartijen kapitaliseren op de teleurstelling dat de politiek haar grote beloften niet heeft ingelost. Eerst was dat, in de tijd van op- en uitbouw van de verzorgingsstaat, de belofte van een ‘ontzorgd’ bestaan; toen kwam, volgens het liberale programma, de belofte dat je je eigen leven kon scheppen. De ontdekking dat noch het ene noch het andere kan, heeft veel burgers klagerig en cynisch gemaakt en het zijn die burgers die de Haagse radar voortdurend oppikt.

Onder de radar blijft wat politiek filosoof Govert Buijs de ‘BBC-burger’ heeft gedoopt: betrokken, betrouwbaar en coöperatief. Het is dezelfde burger die cultuursocioloog Gabriël van den Brink vond in zijn onderzoeksproject *De Lage Landen en het hogere*. Het beeld van een samenleving waaruit alle idealisme als uit een vergiet is weggelekt klopt niet. Er is nog volop betrokkenheid, in stadswijk of dorp, in de mantelzorg, bij sportclub, kerk enzovoorts.

Buijs heeft het een ‘agapeïsch besef’ genoemd – naar het Griekse ‘agapè’: de liefde uit de christelijke traditie. Daarvoor is nog maar weinig plek in het publieke domein. Daar wordt een andere taal gesproken, bol van woorden als ‘zelfontplooiing’, ‘eigen verantwoordelijkheid’ en ‘eigenbelang’. Maar juist daar, in het publieke domein, missen we iets: ‘Met mij gaat het goed, met ons gaat het slecht.’

Als er een agapeïsch reservoir is, zoals Buijs denkt, als het volgens Van den Brink niet ontbreekt aan ‘eigentijds idealisme’, dan wordt

René Cuperus & Bert Ummelen *Terug naar domineesland*

het in elk geval niet aangesproken. Economisch dirigisme vervormt onze wereld. Van de zorg tot het onderwijs en allerlei vormen van dienstverlening, overal is toewijding als iets uit de oude doos aan de kant gedaan, en zijn professionele standaarden vervangen door de zakjappers van managers. Groei is geen middel meer om het leven van mensen te verbeteren maar een op zichzelf staand doel waarnaar het leven in al zijn facetten zich te voegen heeft. In een recent rapport over de toekomstbestendigheid van onze economie klaagt de WRR dat er in kleuterspeelzalen zo veel gespeeld wordt. Er moet geleerd worden, willen we de competitie met de opkomende markten niet verliezen. Opvoeden als het uitrusten van een economisch leger.

In het politieke discours gaat het over 'lastendruk' en 'het zuur verdiende geld van de hardwerkende Nederlander'. Zo wordt zonder ophouden het beeld gereproduceerd van een maatschappij van 'dikke ikken' en van het publiek, dat wat we samen hebben, als inbreuk op het private.

Herbronnen, op zoek gaan naar richtinggevende waarden die uit zicht zijn geraakt: het is natuurlijk een inspanning op prettige afstand van electorale en bestuurlijke zorgen. Toen de commissie-Geel het CDA in haar rapport *Nieuwe woorden, nieuwe beelden* aanbeval om de betekenis van het begrip 'compassie' voor de christen-democratie te doordenken, was de reactie van de partijelite: daar kunnen we politiek niks mee. Met soft gepraat win je geen verkiezingen: het is de Haagse wijsheid die de BBC-kant van de burger steeds verder wegstopt in plaats van naar boven te halen. Het zondagse 'ik' van de burger staat er verweesd bij.

Anti-confessionalisme

Abraham Kuypers, de man van de 'worgwetten' en de 'antithese', past maar slecht in de seculiere polder waarin nu de zaken van het land worden gedaan. Maar hij was wel de eerste

confessionele politicus die de morele zorgen van gewone mensen thematiseerde. Materiële noden lenigen was niet genoeg. De 'sociale quaestie' had ook een morele kant en hij wist daar een politieke kracht van te maken. Net als in Kuypers dagen gaan er heftige schokgolven door de samenleving. Toen ging het om de ontwrichtende effecten van de industriële revolutie. Nu rijten globalisering, doorgeschooten individualisering en markttromfalisme het weefsel van de samenleving open.

Het wetenschappelijk instituut voor het CDA wijdde najaar 2012 een dik nummer van zijn blad *Christen Democratische Verkenningen* aan de neergang van de partij. Daarin een opmerkelijke analyse van de electorale prestaties sinds 1970. Het gangbare idee dat de dalende lijn de uitkomst is van ontkerkelijking blijkt maar ten dele te kloppen. Vooral sinds 1990 stemmen veel kerkleden niet meer op het CDA. Niet verbazingwekkend, volgens de auteurs, omdat de partij haar thema van normen en waarden heeft ingeruild voor economisch-conservatieve onderwerpen. Het CDA gaf zo zijn 'unique selling point' prijs en werd inwisselbaar voor andere (rechtse) partijen.

Morele onderwerpen in brede zin vormen in Nederland nog altijd een belangrijk thema. 'Samenleven, normen en waarden' is, crisis of niet, het cluster van maatschappelijke problemen dat in enquêtes het hoogst scoort. Goedbedoelde pogingen van premier Balkenende om het thema nieuwe actualiteit te geven konden in de spraakmakende gemeente rekenen op een algemeen meesmuilen: Wormen in Naarden. Maar de stoppen sloegen pas door toen PvdA-prominenten hun bijdrage aan het reveil leverden. Partijvoorzitter Spekman riep op tot een fatsoenlijker omgang met elkaar in de sociale media, minister Plasterk deed een beroep op ouders om hun kinderen waarden en normen bij te brengen. Wat krijgen we nou? klonk het in krantencolumns. Linkse moraalridders? Een verbazing die minder zegt over de traditie van de PvdA dan over de kennis daarvan onder de scribenten. In de sociaal-

 René Cuperus & Bert Ummelen *Terug naar domineesland*

democratie is micro-ethiek (deugdzaamheid, matigheid, respect) altijd nauw verbonden geweest met macro-ethiek: het ideaal van een solidaire, rechtvaardige en democratische samenleving. De vrolijke 'jaren zestig' vormen wat dat betreft een kras op het beeld, niet het beeld. Een anomalie die niettemin haar sporen heeft getrokken.

In de sociaal-democratie is de micro-ethiek altijd nauw verbonden geweest met de macro-ethiek

Binding, in 't bijzonder het soort duurzame binding dat mensen aangaan vanuit een levens- of wereldbeschouwing, is voor een nieuwe generatie niet meer het vehikel van emancipatie dat ze ooit voor arbeiders, 'kleine luyden' van gereformeerden huize en katholieken was. Binding heeft precies de omgekeerde betekenis gekregen: beperking van vrijheid. Dat, in combinatie met de voortschrijdende secularisering, heeft in de PvdA een nieuw anti-confessionalisme gevoed. Er wordt mee gemarcheerd in de liberale kruistocht tegen 'godsdienst in het publieke domein'. Terecht noteerde *Trouw*-columnist Hans Goslinga dat de partij zo 'haar geboortepapieren bij het vuur houdt'. De mannen van de Doorbraak keerden zich niet alleen tegen confessionele partijvorming maar ook tegen het oude SDAP-idee van godsdienst als privézaak. Dat wat mensen ten diepste drijft moest in de PvdA tot gelding kunnen komen.

Scepsis is wel op zijn plaats als het beroep op normen en waarden blijft steken in micro-ethische tobberij en niet meer raakt aan ideeën over het 'goede leven'. Maar juist op dat niveau zijn sociaal-democratie en christendemocratie allerminst tegenstanders. In de

eendimensionale wereld van het calculerende, narcistische economisme zouden zij met hun claims op wat 'van waarde' is een tegenkracht moeten vormen.

In het Verenigd Koninkrijk raken 'Red Tory' en 'Blue Labour' elkaar in het streven een nieuwe civil society 'van onderop', in lokale gemeenschappen, op te bouwen. De verzorgingsstaat moest mensen bevrijden van de kwellingen van misfortuin; de prijs van die ambitie was egoïsme en hedonisme ('bekommernis om naasten die in wetten wordt vastgelegd verdwijnt uit de harten'). De neoliberale reactie beoogde de markten te bevrijden en de prijs was monopolie- en oligopolievorming en een nieuwe plutocratie. De nieuwe politiek-intellectuele stromingen in Engeland zijn te beschouwen als een verwerking van beide decepties. Ze kunnen een inspirerend voorbeeld zijn voor de sociaal- en christendemocratie in Nederland. Hun essentie is de verbeelding van iets beters dan het bestaande.

Maar in het politieke domein lijkt nauwelijks nog plaats voor verbeelding. Wie de onvermijdelijkheid van de neoliberale aanpassingsroute van tegen de klippen op bezuinigen en hervormen niet aanvaardt, is een hemelbestormer of in elk geval niet iemand met wie in Den Haag zaken valt te doen. Politiek, schreef Wout Cornelissen, 'verliest haar bestaansrecht zodra het geldende antwoord op de vraag naar de rechtvaardige samenleving vanzelfsprekend wordt aanvaard of zodra deze vraag zelfs helemaal niet meer wordt gesteld.' Zo komen de studenten van Tony Judt in beeld die de babyboomers benijden om de ideeën en idealen die ze hadden. 'Wij hebben niets.'

Nieuwe maatschappelijke orde

'We are all socialists now', kopte het Amerikaanse *Newsweek* op 16 februari 2009. De ineenstorting van de financiële markten toonde het deficit aan van de 'Washington-consensus' én de behoefte aan interventionistische over-

René Cuperus & Bert Ummelen *Terug naar domineesland*

heden. Ingrijpende crises zijn vaak uren van politieke waarheid. Dus was het niet zo gek een kentering van het tij te verwachten, een paradigmawisseling vergelijkbaar met die van drie decennia eerder. Maar niets wat daarop lijkt. Het debat over de morele grenzen van de vrije markt is marginaal gebleven. Gebleven is ook de terughoudendheid om de publieke sector op basis van collectieve belangen en principes te beschermen. Hoe dat kan? Nog eens Judt: 'Onzekerheid kweekt angst, en angst ondermijnt het vertrouwen en de wederzijdse afhankelijkheid waar een beschaafde samenleving op is gebaseerd.'

En dit is het gesternte waaronder een 'participatiesamenleving', ter vervanging van de 'klassieke verzorgingsstaat', in aanbouw wordt genomen. Het is voorlopig een containerbegrip. Zeker is alleen de onzekerheid rond de ongekende decentralisaties waarmee op de nieuwe maatschappelijke orde wordt voorgesorsteerd. De haast achter de onderneming, de prominente bezuinigingsopdracht en de onverschilligheid tegenover de spankracht van het lokale bestuur wekken niet de mooiste gedachten op.

Een clair-obscur komt voor ogen. Aan de ene kant een soort thorbeckiaanse nachtwa-kerstaat met geminimaliseerde verantwoordelijkheden van de overheid, aan de andere kant een beter functionerende 'welfare state', minder bureaucratisch, minder anoniem, dichter bij mensen, meer activerend, maar met in elk geval de zekerheid dat er hulp zal zijn voor wie hulp nodig heeft.

Nederland staat op een tweesprong. Gaat het verder richting 'do-it-yourself society' of slaan we af naar een 'do-it-together society'? Zetten we in op de burger als nutsmaximalisator of op de BBC-burger? Die laatste zal hard nodig zijn als er iets terecht wil komen van de grootschalige mantelzorg die de wegbezuinigde professionele zorg moet vervangen. Het is trouwens een eigenaardige paradox: dezelfde geïndividualiseerde samenleving waarin georganiseerde solidariteit niet meer past, zou wel een prak-

tisch onuitputtelijke bron van vrijwillige solidariteit zijn. Je moet je hart wel vasthouden.

Sandel roept in *What Money Can't Buy* op tot een openbaar debat over een nieuwe verhouding tussen staat, markt en samenleving in samenhang met ideeën over het 'goede leven'. Sociaal-democratie en christen-democratie kunnen katalysators van zo'n debat zijn. Waarom zou het 'rivaliserend bondgenootschap' niet te herstellen zijn nu een wederopbouwtaak wacht die niet veel minder urgent is dan de naoorlogse?

De vernieuwing van de verzorgingsstaat kan volgens een ander spoor lopen dan dat van een verhard en versmald liberaal denken. De sociale markteconomie die we hadden, moet worden heroverd op het losgezongen financiële kapitalisme met zijn economische instabiliteit, groeiende ongelijkheid tussen burgers en vermarkting van de samenleving.

Gaan we verder richting 'do-it-yourself society' of slaan we af naar een 'do-it-together society'?

Humanisering van de economie en wederopbouw van de burgersamenleving: op zo'n programma kunnen PvdA en CDA allebei intekenen (met 'sort of' geestverwanten als de ChristenUnie, GroenLinks, de SP en het vroegere D66).

Weg ook van de liberale dwingelandij om religie geheel en al op te sluiten achter de voordeur. Levensbeschouwing en moraal zijn van levensbelang voor het democratisch socialisme, wisten de mannen van de Doorbraak. Een vaderlands laïcisme past niet in de PvdA-traditie van 'ethische gezindheid' en 'inclusieve neutraliteit'. Kritiek op het doorgeslagen (schijn)rationalisme en individuele autonoo-

René Cuperus & Bert Ummelen *Terug naar domineesland*

miedenken van de postreligieuze samenleving maakt deel uit van het communitaristisch-humanistische programma dat wij voorstaan.

Het is van het grootste belang dat zo'n alternatieve moderniseringsroute op een overtuigende manier in de politieke arena wordt gerepresenteerd. Je hoeft geen zwartkijker te zijn om te zien dat het met onze politieke democratie de kant op gaat van de Franse Vierde Republiek (1944-'58): een 'tangdemocratie' met sterke non-gouvernementele partijen op de flanken en verkommerde middenpartijen die elkaar in verkiezingstijd fel bestreden maar dan toch weer noodgedwongen met elkaar gingen regeren.

Politiek die fundamentele keuzes uitsluit of er de relevantie aan ontnemt, die draait om noodzakelijkheden in plaats van mogelijkheden, zuigt zichzelf leeg, en die leegte wordt rap gevuld door de Wildersen. Nodig is een

nieuwe Doorbraak. Er moet een coalitie van (denk)krachten worden gesmeed dwars door de oude links-rechts-tegenstelling heen. Houdingen tegenover het gedachtegoed van Verlichting en Franse Revolutie verkavelen nog altijd het politieke landschap. Een schimmenspel in een tijd die tot een heel andere keuze dwingt. Willen we de marktsamenleving die het triomfantelijke neoliberalisme ons als 'shining city on the hill' voortovert en waar we volgens de WRR al in terecht zijn gekomen?

De participatiesamenleving kan een noodzakelijk en vruchtbaar tegenwicht vormen tegen de ontspoorde marktsamenleving. Maar dat lukt alleen als sociaal-democratie en christen-democratie er als 'samenlevingspartijen' hun schouders onder zetten. Zo'n nieuwe maatschappelijke orde bouwen we, kortom, liever met het CDA op dan met de VVD. Het CDA van voorheen, welteverstaan.

Religie, een inspirerend alternatief?

René Cuperus en Bert Ummelen hebben gelijk: een teruggang naar de religieuze wortels van CDA en PvdA kan een antwoord zijn op het doorgesloten economisme.

PETER VAN DAM & JAMES KENNEDY

Historici verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. In het najaar publiceren zij de bundel 'Achter de zuilen. Op zoek naar religie in naoorlogs Nederland' (Amsterdam University Press).

Heeft religie een plaats in de zoektocht van de Partij van de Arbeid en het Christen-Democratisch Appèl naar een alternatief voor het dominante liberale denken? Het belang van religieuze inspiratie voor het ontstaan van beide partijen is onmiskenbaar: Bannings personalisme wist na de oorlog de verschillende bloedgroepen die samen de PvdA vormden, onder één noemer te brengen. Op vergelijkbare wijze verenigde het christelijke optimisme in het programma *Niet bij brood alleen* de oprichters van het CDA eind jaren zeventig. Sindsdien is er veel veranderd: de PvdA behandelt haar religieuze wortels als een ongemakkelijk familielid dat op vergeelde foto's van de rode familie beter ongeïdentificeerd kan blijven. Het CDA gaat discussies over de betekenis van de 'C' liever uit de weg.

De omstreden plaats van godsdienst in de politiek is natuurlijk niet van vandaag of gisteren. De onkerkelijke leden van de nieuwe naoorlogse Partij van de Arbeid moesten door één deur met 'doorbraak'-protestanten en -katholieken. Tot in de jaren zestig woedde er een voortdurende strijd tussen confessionele partijen en doorbraak-organisaties als de PvdA over de vraag hoe religie naar politiek vertaald

kon worden en of gelovigen van een bepaalde richting met anderen in één organisatie zouden moeten samenwerken.

Doorbraak-aanhangers van de PvdA zoals Willem Banning pleitten voor samenwerking over de grenzen van religieuze gemeenschappen heen, en voor een christelijke politiek die de staat tot primaire verantwoordelijke maakte voor het welzijn van alle staatsburgers. De confessionele partijen hielden daarentegen vast aan het belang van afzonderlijke organisaties en politieke standpunten die meer ruimte gaven aan gemeenschappen en particulier initiatief.

Binnen geen enkele grote partij was men sinds de jaren vijftig nog van mening dat de Bijbel rechtstreeks naar politieke standpunten kon worden vertaald. Dat maakte de vraag naar de maatschappelijke uitwerking van religieuze inspiratie echter alleen maar acuter, de bijbehorende debatten feller. Remco van Diepen overdreef toen hij het kruisraketende debat een 'godsdienstoorlog' noemde, maar diepe religieuze overtuigingen aan beide kanten versterkten het debat. In de Nederlandse geschiedenis van de strijd tegen apartheid was dezelfde dynamiek te zien.

Peter van Dam & James Kennedy *Religie, een inspirerend alternatief?*

Dat is tegenwoordig wel anders. Religie speelt als expliciete basis voor politiek handelen een zeer bescheiden rol; christelijk-confessionele kiezers zijn in aantal sterk afgenomen en (lokale) islamitische partijen doen nu pas een zeer bescheiden intrede. Recent onderzoek relativeert weliswaar de sinds de jaren zeventig wijdverbreide verwachting dat religie simpelweg uit Nederland zou verdwijnen, maar de maatschappelijke rol van religie is wel ingrijpend veranderd.

Alleen orthodoxe minderheden houden vast aan het ideaal van hechte gemeenschappen met duidelijke regels en helder geformuleerde maatschappelijke normen. Veel Nederlanders vinden daarentegen geloven wel belangrijk, maar willen daarbij ook graag hun zelfstandigheid behouden. Kerken moeten gelovigen niet de wet voorschrijven, vastomlijnde dogma's worden als beknellend en onderwets ervaren. Als morele bakens verwachten Nederlanders veel van kerken, maar dominees dienen geen stemaadvies te geven. Velen van hen zijn weliswaar bang voor de effecten van de islam, maar in Nederland lijkt dit – in tegenstelling tot andere Europese landen – vooral de seculiere identiteit van de samenleving te onderstrepen, zo heeft recent onderzoek geconcludeerd.

Lokaal hebben religieuze overtuigingen wat meer speelruimte. Job Cohen dacht als burgemeester van Amsterdam dat religieuze groepen konden bijdragen aan binding voor de stedelijke samenleving, en het inzetten van religieuze groepen ten dienste van de participatiesamenleving is door tientallen Nederlandse gemeenten ontdekt. Maar de wens is wel dat deze groepen bijdragen op een manier die de seculiere publieke sfeer niet al te veel verstoort. Goede daden uitvoeren en zalvende woorden spreken is prima, maar al te openlijke religieuze uitingen geven snel een gevoel van ongemak.

Het vermijden van het spreken over God in de Tweede Kamer en andere politieke settings en het ontwijken van religieuze tradities on-

der politici is begrijpelijk. Ontkerkelijking heeft het draagvlak voor het christendom ondermijnd. Daardoor ontbreekt een duidelijk moreel ijkpunt in Nederland. Gabriël van den Brink en zijn medeonderzoekers hebben geponeerd dat een besef van het 'hogere' in de Lage Landen nog wel degelijk aanwezig is. Het probleem is echter dat iedereen dit op zijn eigen manier invult. Nederlanders laten zich niets voorschrijven door een verbindend verhaal dat al gauw als massief wordt beleefd. 'Beter je daar niet aan te branden,' zullen politici wel denken – voor zover ze nog in staat zijn om zo'n verhaal zelf te verwoorden. Pogingen om alternatieven te ontwikkelen voor het veelal in consumentisme verankerde uitgangspunt van individuele keuzevrijheid komen daarom nauwelijks van de grond.

Openlijke religieuze uitingen geven al snel een gevoel van ongemak

In deze omstandigheden is het niet verwonderlijk dat alleen splinterpartijen als de ChristenUnie en de Staatkundig Gereformeerde Partij proberen religie een vastomlijnde plaats te geven. Middenpartijen als PvdA en CDA hebben er daarentegen niets bij te winnen. Sterker: zelfs de gelovigen die op deze partijen stemmen lijken een hechte relatie van religie en politiek niet te wensen. Verwijzingen naar religie die niet verdelen maar verbinden zijn daarom voor partijen die een breed spectrum aan kiezers willen aanspreken het hoogst haalbare. Wie verder wil gaan dan zulke inclusieve, brede claims, moet bereid zijn om vanuit de marge te opereren.

Het dominante denken over religie lijkt zo bezien te passen in het liberale denken dat René Cuperus en Bert Ummelen in de politiek aan het werk zien. Het neemt maximale indivi-

Peter van Dam & James Kennedy *Religie, een inspirerend alternatief?*

duele vrijheid als uitgangspunt. Waar individu en gemeenschap tegenover elkaar komen te staan, kiest het voor de rechten van het individu. Zo ontstond de huidige paradoxale situatie, waarin de aanwezigheid van religie in het publieke leven wordt geaccepteerd zolang ze maar niet tot maatschappelijke verdeeldheid leidt. De richtlijnen van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, opgesteld in 2009, zijn bijvoorbeeld bedoeld om ruimte te scheppen voor religieuze organisaties in de lokale publieke sfeer. De voorwaarde lijkt echter wel te zijn dat ze dit doen zonder voor iemand aanstootgevend te zijn.

Waarom is het voor PvdA en CDA dan toch noodzakelijk zich op hun religieuze erfgoed te bezinnen? Dergelijke bezinning is voor deze partijen essentieel om een vervlakking van hun politieke visies te voorkomen. Een herorientatie op de eigen religieuze wortels dwingt de betrokkenen een stap verder te gaan dan de vraag hoeveel de verzorgingsstaat mag kosten of hoe burgers zelfredzamer kunnen worden (gemaakt). Nadenken over de betekenis van religieuze tradities betekent voorbij de waan van de dag nadenken over het eigen mensbeeld en een visie op de goede samenleving formuleren. Juist daarin is een werkzaam medicijn te vinden tegen het liberale denkkader waar Cuperus en Ummelen zo graag afscheid van zouden nemen.

Wie het gesprek zoekt met religieuze tradities ontstijgt en verdiept de alledaagse politieke vraagstukken. Deze tradities bieden ijkpunten, die de politiek in perspectief plaatsen. In plaats van de al dan niet bestaande noodzaak van bezuinigingen is dan de mens en zijn bestemming het vertrekpunt van gesprek. Zo'n ander geluid zou bijvoorbeeld kunnen aanhaken bij het 'gelovige' uitgangspunt dat christelijke, boeddhistische en islamitische vakbewegingsleden in de jaren vijftig en zestig formuleerden. Zij waren het erover eens dat de mens meer was dan de som

van zijn materiële behoeften. In het licht van dit geloof in een hogere bestemming van de mens is de burger meer dan een consument en een ondernemer, de maatschappij meer dan de economie, en houdt verantwoording voor de medemens niet op aan de nationale grenzen.

In de politieke praktijk opent de bezinning op religie vele mogelijke perspectieven. De onvermijdelijke eerste stap is om als politieke partij grote vraagtekens te zetten bij het 'vermarkten' van grote delen van de samenleving. Wat van waarde is kan vanuit dit perspectief niet slechts in economische termen worden begrepen. Dat geldt voor de zorg, waarin een te zwaar accent op efficiency bestreden moet worden, of voor het onderwijs, waarin alles, van studentenrendementen tot onderzoek, langs economische maatstaven wordt gelegd. Het moet duidelijk worden dat niet alles tot de economie behoort en dat de woorden van Jezus: 'Maakt niet het huis Mijns Vaders tot een huis van koophandel' ook buiten gebedshuizen kunnen worden toegepast.

Verder kan het thema duurzaamheid steviger worden gefundeerd: politieke besluiten horen te passen binnen de kaders van menselijke zorg voor de aarde. Vanuit een vergelijkbare visie op verantwoordelijkheid en naastenliefde mag de 'participatiesamenleving' geen goedkope manier zijn om verantwoordelijkheden bij anderen neer te leggen. Een religieus gefundeerde visie op participatie kan niet zonder maatregelen die gemeenten en burgers in staat stellen om solidair te zijn met mensen in nood.

Dergelijke ideeën kunnen natuurlijk ook zonder religieuze inspiratie ontwikkeld worden. De vraag is echter waar men in dat geval inspiratie kan opdoen om tot gefundeerde alternatieve gezichtspunten te komen. Zo bezien zou het wijs zijn wanneer de traditionele middenpartijen zich zouden bezinnen op de in onbruik geraakte religieuze tradities.

PvdA en CDA maken het verschil niet meer

De teruggang van PvdA en CDA zegt ook iets over het gebrek aan gevoel voor deze tijd binnen de twee volkspartijen. Samenwerking tussen beide kan pas weer beloftevol zijn als zij dat probleem aanpakken. Een analyse van het succes van D66 kan daarbij helpen.

MARCEL TEN HOOVEN

Journalist en medewerker van De Groene Amsterdammer

Donderdag 20 maart, 's avonds een uur of elf. Daags nadat een meute PVV'ers door hun leider tot gebrulde agressie is opgezweept, speelt zich in de oude Utrechtse popzaal Tivoli aan de Oude Gracht een klein, intiem tafereeltje af dat doet herademen. Spinvis, alias Erik de Jong, treedt met zijn band op en tegen het podium aangedrukt staat een zwart gesluierd Marokkaans meisje. Op het moment dat Spinvis in het nummer *Astronaut* zingt: 'Geef de liefde wat zij vraagt, eet de vruchten die zij draagt', krijgt ze een innige knuffel van het blonde, in strapless jurk geklede meisje naast haar. De omhelzing wordt onmiddellijk beantwoord.

Het vrolijke, onbevangen liefdesgebaar getuigt van een vanzelfsprekende tolerantie. Daarin wordt zichtbaar wat Anne Hidalgo, de kandidaat-burgemeester van Parijs, zegt over haar streven voor háár stad: 'Parijs moet een open stad zijn die wordt gevoed door de verschillen tussen mensen.'

Misschien heeft het succes van het liber-taire D66 in de steden hiermee te maken: dat het met een houding van ontspannen kosmo-

politisme en een beroep op de zelfredzaamheid van mensen het beste van alle partijen de idee verbeeldt dat stadslucht vrij maakt. 'Afwisseling van de politieke wacht', twitterde schrijver Abdelkader Benali op de avond van de raadsverkiezingen. 'PvdA staat voor oude politiek. D66 straalt frisheid en voortvarendheid uit.' D66 heeft de stad van de PvdA overgenomen. In drie van de vier grote steden, op Rotterdam na, vormen de democraten de grootste fractie, evenals in de meeste universiteitssteden. D66 krijgt er 260 raadszetels bij, boven op de 550 van 2010.

Met haar traditie van het wethouderssocialisme heeft de PvdA grote verdiensten gehad voor de steden. In de jaren zeventig en tachtig kreeg die traditie de vorm van een zelfbewust stadsvernieuwingsbeleid, mede dankzij doortastende wethouders met uitgesproken ideeën als Jan van der Ploeg in Rotterdam, Adri Duivesteijn in Den Haag en Jan Schaefer in Amsterdam. Hun drijfveer was de overtuiging dat de stad allesbehalve een achterhaalde woonvorm was, een gedachte die in de jaren zestig nog het ruimtelijke-orderingsbeleid

Marcel ten Hooven *PvdA en CDA maken het verschil niet meer*

domineerde. Het is in belangrijke mate aan hun beleid te danken dat de binnensteden tegenwoordig als een warm bad zijn om in te vertoeven.

Het CDA heeft daarentegen nooit veel met de stad opgehad. Tekenend is hoe toenmalig lijsttrekker Jan Peter Balkenende in de campagne van 2006 de christen-democraten afficheerde als 'partij van de regio'. De stad is van de anderen, is de impliciete boodschap, christen-democraten hebben daar niet veel te zoeken. Bij nadere beschouwing getuigt die aanname van kortzichtigheid. Met zijn ideologie waarin gemeenschapsvorming het politieke denken bepaalt heeft het CDA de stad, in wezen een complex geheel van elkaar overlappende gemeenschappen, wel degelijk iets te bieden. Het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA heeft nog geprobeerd de partij de ogen voor de stad te openen, met *De stad terug aan de mensen*, maar dit rapport is als zaad op een rotsige bodem gevallen.¹

Recepten uit het verleden

Is de PvdA het gevoel voor de stadse geest nu ook kwijt? Het is de moeite waard te bezien of de politieke wisseling van de wacht in de steden komt doordat de PvdA is verstarde en daardoor te veel als een klassieke emancipatiepartij, met recepten uit het verleden, tegen de werkelijkheid aankijkt. Tegenstellingen en onderscheidingen die de oude politieke orde bepaalden, zoals die tussen klassen, culturen en religies, zijn te zwart-wit voor de veelvormige, uitwaaiierende sociale verhoudingen in de moderne stad. D66 probeert voorbij de oude scheidslijnen te kijken, de complexiteit en fijnzinnigheid van het moderne sociale spel te doorgronden en de metamorfose van de stad om te zetten in een politiek programma. Vooralsnog slaagt het daarin beter dan de PvdA. Meer dan de sociaal-democraten beweegt D66 mee met de tijd en beantwoordt het aan het beeld van een moderne partij.

Behalve om een programma gaat het ook om een houding. Toenmalig D66-leider Hans van Mierlo werd nog niet goed begrepen toen hij begin jaren negentig zei dat kiezers, eerder associatief dan beredeneerd, ook de voorkeur aan een bepaalde politicus kunnen geven om een houding die zij waarderen. Zijn VVD-collega Frits Bolkestein wierp hem prompt de mantel van een Latijns-Amerikaanse 'caudillo' om, alsof Van Mierlo had gepleit voor autoritair leiderschap. Zet Alexander Pechtold naast Diederik Samsom en zie het verschil dat hij met het 'redelijk alternatief' maakt. Hij is niet zo grimmig, minder verbeterd en verontwaardigd, ontspannen, soms geestig.

Zo'n ietwat onthechte houding is niet zonder betekenis, voor zover zij de gematigdheid in de politiek verbeeldt en haar rol relatieveert tot een gradueel streven om de maatschappij beetje voor beetje te verbeteren. Zo bezien is het begrijpelijk dat Pechtold zich heeft ontwikkeld tot de meest uitgesproken tegenstander van Wilders. Tegenover de benauwende misantropie van de PVV-leider en diens totalitaire wens Nederland naar zijn hand te zetten, stelt Pechtold een lichte toets en wat meer vertrouwen in de goede loop der dingen.

Dat neemt niet weg dat de Amsterdamse PvdA-lijsttrekker Pieter Hilhorst terecht wees op het risico dat met D66-beleid 'het ongedeelde karakter van de stad' op het spel staat. De liberale aanpak van D66 bergt het gevaar van *laissez faire* in zich, waardoor elk tegenwicht tegen de tendens tot segregatie in de steden wegvalt. Die tendens is duidelijk zichtbaar in het 'veryuppen' van de binnensteden, als contrast met de wijken aan de stadsranden waar werkloosheid, armoede, criminaliteit en vereenzaming zich concentreren. In grote steden lag het groeitempo van het aantal welgestelde, hoogopgeleide, zelfredzame mensen de afgelopen jaren drie keer zo hoog als het landelijk gemiddelde. De stadscentra worden meer en meer hun domein, een levendige zone met winkels, cafés, restaurants en theaters. De huizenprijzen en huren stijgen even-

Marcel ten Hooven *PvdA en CDA maken het verschil niet meer*

wel navenant en dreigen voor anderen onbetaalbaar te worden.²

Sociaal-democraten zullen eerder dan liberalen bereid zijn tegenwicht te bieden aan dit vrije spel der economische krachten. De PvdA ontbreekt het niettemin aan een steekhoudend antwoord. Dat komt omdat zij zich blindstaart op het monolithische beeld van een tweedeling en zich onvoldoende verdiept in de metamorfose van de stad tot een complexe, veelvormige netwerksamenleving met al haar subtiliteiten. Mede daardoor heeft zij als sociaal alternatief voor D66 onvoldoende overtuigingskracht.

Een inclusieve improvisatiemaatschappij

De moderne stad is sociaal te pluriform om in twee blokken te onderscheiden, constateert ook Hans Boutellier. 'Klassentegenstellingen zijn opgelost in een veel gedifferentieerder beeld van al dan niet virtuele relaties, contacten, mogelijkheden, problemen en kansen.'³ De term 'improvisatiemaatschappij', gemunt door Boutellier, is een treffende metafoor voor het moderne, stadse leven, waarin toeval en het carpe diem-gevoel een grotere rol spelen dan in meer geordende tijden. In het gelijknamige boek (2010) constateert de sociaal wetenschapper dat we in het denken over de samenleving nog te veel vastzitten aan het beeld van één organisatie, één groot systeem van waarden en normen, een wereld met een gedeeld burgerschap en een overkoepelende orde.⁴ Dat is kritiek die zowel PvdA als CDA treft, met hun aandrift om in hun benadering van de maatschappij houvast te zoeken bij eenheidschepende denkbeelden.

Tegen beter weten in heeft de PvdA nog altijd de neiging de samenleving voor te stellen als een machine die door de politiek met de inzet van een breed beleidsrepertoire fijner kan worden afgesteld. Het CDA zoekt zijn houvast in een vastomlijnd en statisch idee van wat specifiek Nederlandse waarden zijn, of zelfs wat de Nederlandse 'mentaliteit' is.⁵

Boutellier constateert dat de drang tot controle en het verlangen naar het goede leven onaangename gevolgen kunnen hebben: 'We zien de wildgroei van controlesystemen, inspecties, handhavers en toezichhouders. Er is een grote hang naar discipline en repressief beleid.'⁶ Dat geldt temeer nu het populisme zijn druk op de oude orde vergroot. Vooral in zijn rechtse variant hanteert het populisme een krachtige symboliek van zuivering en verlossing. De maatschappij is wel degelijk maakbaar, mits de politiek bereid is het kwaad te lokaliseren en te verwijderen. Tegenover het moeizame gemanoeuvreren van partijen die het compromis zoeken,

Meer dan de PvdA beantwoordt D66 aan het beeld van een moderne partij

stelt het populisme de belofte van een democratie zonder teleurstelling. Wie daartegen inwerpt dat het onmogelijk is alle problemen naar ieders tevredenheid op te lossen, krijgt onherroepelijk het verwijt dat hij onnodig moeilijk doet.

Als alternatief suggereert Boutellier om de hedendaagse sociale orde te beschrijven als een improvisatiemaatschappij. Hij beoogt daarmee niet zozeer problemen op te lossen, als wel meer inzicht te verwerven in de moderne veelvormigheid. Volgens hem is er ook in een versnipperde netwerksamenleving onverminderd behoefte aan een 'groot verhaal'. De complexiteit van vertakkende sociale verhoudingen in de moderne maatschappij en 'het subtiele intrigeverkeer', in de woorden van Spinvis, kan het onmisbare richtinggevende motief in dat grote verhaal zijn.

Ook geïmproviseerde muziek kan niet zonder zo'n motief om niet in chaos te ontaarden. Voor zijn schets van de improvisatiemaat-

Marcel ten Hooven *PvdA en CDA maken het verschil niet meer*

schappij gaat Boutellier daarom te rade bij de 'jazzy structuren' van de geïmproviseerde muziek met haar georganiseerde vrijheid: 'In geslaagde vorm is dat misschien wel de hoogste graad van organisatie die we kennen.'⁷ De improvisatiemaatschappij geeft individuen weliswaar volop ruimte, maar vergt tegelijkertijd het nodige van hen. Net als improviserende musici moeten zij al hun kennis, ervaring en vaardigheden aanspreken om de altijd dreigende chaos te voorkomen. Improvisatie is iets wezenlijk anders dan 'anything goes'. De burgers in een improvisatiemaatschappij opereren niet in het luchtledige, evenmin als improviserende musici, die spelen binnen de context van de ruimte waar zij zich bevinden, de muziekgeschiedenis waartoe zij zich verhouden, de muzieklessen die zij hebben gevolgd en het publiek waarmee zij de ruimte delen.

De improvisatiemaatschappij biedt, met andere woorden, net als geïmproviseerde muziek maximale vrijheid en ruimte voor spontaneïteit aan het individu, maar wel op voorwaarde dat hij anderen die ruimte niet ontnemeet. In die zin is zij inderdaad, zoals Boutellier schrijft, de hoogste graad van organisatie die wij kennen, met een dito moeilijkheidsgraad. 'Inclusiviteit is een van de grootste opgaven van de improvisatiemaatschappij: zorgen dat iedereen mee kan blijven doen', aldus Boutellier. Dat is volgens hem ook een politieke opgave. 'Een inclusieve netwerkmaatschappij is hét uitgangspunt voor een politiek programma.'⁸

Daar kan de PvdA wat mee, om een sociaal alternatief voor het individualisme van D66 te formuleren. Hilhorst gebruikte in zijn campagne vergelijkbare woorden om de inzet van de verkiezingen te dramatiseren. 'De verkiezingsstrijd gaat erover of Amsterdam een inclusieve of exclusieve stad wil zijn', zei hij. Die waarschuwing is niet uit de lucht gegrepen, gezien de tendens van segregatie in de stad, maar het antwoord van de PvdA schoot tekort. Het beperkte zich voornamelijk tot een pleidooi voor méér sociale woningbouw. Hoe belangrijk het ook is D66 voor te houden in de

binnenstad ook te bouwen voor de lagere inkomens, het overtuigt niet als een allesomvattende reactie op de metamorfose van de stad tot complex netwerk.

Nieuwe rol voor de overheid

Wil de PvdA daadwerkelijk terrein terugwinnen als partij van de stad, dan moet zij zich bezinnen op de nieuwe rol die de overheid als regulerende institutie in de publieke sfeer moet spelen. De nieuwe generaties, opgegroeid in de periode van de terugtrekkende verzorgingsstaat, zijn eraan gewend dat ze zichzelf moeten redden. Op verzorging van buitenaf kunnen ze minder rekenen, voor zover ze dat nog willen. Dat heeft consequenties voor de rol van de overheid. In de tijd van de collectieve verzorgingsstaat kwam haar een leidende en sturende rol toe. Nu bestaat er onder de noemer van een 'participatiesamenleving' politieke consensus over de noodzaak verantwoordelijkheden terug te schuiven naar de burgers.

De consequentie voor de overheid is dat zij terughoudend moet zijn, plooibaar en flexibel. Voor andere regulerende instituties, zoals de verzorgingsstaat, trekt Boutellier een vergelijkbare conclusie als hij schrijft dat de samenleving zich niet langer naar die instituties moet voegen, maar dat het omgekeerde is vereist: 'Het zijn eerder de instituties die zich moeten plooiën rond de gebeurtenissen van een impulsieve gefragmenteerde samenleving.'⁹

Volgens de Wiardi Beckman Stichting moet de sociaal-democratie daarom loskomen van haar intuïtieve neiging zich eerder te identificeren met de overheid en de instellingen dan met mensen. De WBS bepleit dat in het ideologische beginselmanifest *Van waarde*: 'We moeten de sociaal-democratische opgave herkennen. Instellingen moeten ten dienste van de mensen worden gesteld. Weg met de identificatie met de instellingen, hun budgetten en hun procedures, naar identificatie met de dromen en verzuchtingen van de mensen.'¹⁰

Marcel ten Hooven *PvdA en CDA maken het verschil niet meer*

Zeker als het gaat om de overheid zal zo'n rolwisseling voor de PvdA een moeilijk te zetten stap zijn, gewend als zij is aan een sturende rol van de staat en de inzet van een breed beleidsrepertoire. Zij kan daarbij lessen trekken uit haar geschiedenis, de cultuursocialistische traditie in het bijzonder. Waar diende die sturende rol van de overheid ook alweer toe? Dat was niet in de laatste plaats om de vrijheid van mensen te vergroten.

Die gedachte is het brandpunt in de beginselrapporten waarin de Wiardi Beckman Stichting na de oorlog de sociaal-democratische ideologie herformuleerde. 'Het socialisme is van oudsher een beweging geweest die de vrijmaking van het individu voor ogen had', schreef Joop den Uyl.¹¹ In *De weg naar vrijheid* (1951) en *Om de kwaliteit van het bestaan* (1963) verwoordde Den Uyl, destijds directeur van de WBS, een programma om mensen een grotere greep op het eigen bestaan en meer vrijheid te verschaffen. Met hogere overheidsinvesteringen wilde hij welzijnswerk, cultuur, degelijk onderwijs, fatsoenlijke zorg en goede woningen binnen ieders bereik brengen, om de kansen op zelfontplooiing te vergroten. De achterliggende gedachte was dat mensen meer vrijheid zouden krijgen om zich te ontwikkelen als de verzorgingsstaat hen zou vrijwaren van de economische onzekerheden van het bestaan.

In *Van waarde* trekt Monika Sie Dhian Ho, de huidige WBS-directeur, deze gedachtelijn door. Volgens haar heeft de overheid de taak 'zwakke krachten' als de cultuur en het welzijnswerk te beschermen omdat ze noodzakelijk zijn voor het welbevinden van mensen. Ook bestaanszekerheid en verheffing, twee klassieke doelen van de verzorgingsstaat, zijn in haar ogen nog altijd onmisbare condities voor vrijheid. 'Een minimum aan bestaanszekerheid is een voorwaarde voor vrijheid, om iets van je leven te maken', schrijft zij. 'Het ideaal is dat ieder individu tot zijn recht mag komen, zich gezien weet en een betekenisvol leven in vrijheid kan leiden.'¹² Sie waarschuwt

dat de bestaansonzekerheid sluipenderwijs toeneemt, in de vorm van minder kansen op werk, hogere drempels voor onderwijs, bezuinigingen op sociale zekerheid en onzekerheid over betaalbare zorg.

In zijn Cleveringa-oratie (2006) zei socioloog Kees Schuyt dat een democratisch bestel geschillen over immateriële waarden als legitiem moet erkennen en de neiging moet weerstaan ze autoritair te onderdrukken.¹³ De test voor een democratie is dus of zij complexiteit verdraagt, ook als verschillende, soms botsende waarden in het geding zijn.

De grote vergissing is, meent Schuyt, dat de samenleving louter bijeen wordt gehouden door 'gedeelde waarden'.¹⁴ Eén volk met één waardenpatroon bestaat niet. In de pluriforme samenleving zal er naast een aantal basale gedeelde waarden ook altijd sprake zijn van tegenstrijdige verlangens en onverzoenlijke ideële tegenstellingen. Het recht, de democratie, de wetenschap, de religie en de kunsten vangen elk op specifieke wijze de spanningen op die deze pluriformiteit veroorzaakt. De samenleving wordt dus vooral bijeengehouden dankzij de instituties die wij inroepen als wij waarden *niet* delen. Dat wordt niet altijd ingezien. Het gevolg kan een verstikkende politieke druk op de samenleving zijn om méér sociale cohesie te vertonen. Schuyt is bevreesd voor deze totaalbinding: 'Dan ontstaat een samenleving met een schier onontkoombaar wij-gevoel, waarin iedereen die daarbuiten valt als vijand wordt beschouwd én behandeld. Bovennormaal patriottisme, een groot verlangen naar hiërarchie, angst voor vreemden, een gecultiveerd vijanddenken zijn bekende wegen naar een totale, soms zelfs totalitaire sociale binding.'¹⁵

Onder invloed van de Amerikaanse filosoof Amitai Etzioni heeft het CDA de boodschap van de gedeelde waarden tot een soort credo gemaakt. Mede daardoor kost het de christendemocraten moeite de moderne complexiteit te verdragen, ook al afficheren zij zich als dé partij van de samenleving. 'Conflicten worden

Marcel ten Hooven *PvdA en CDA maken het verschil niet meer*

in het gemeenschapsdenken onderschat en weggemoffeld', schrijft Schuyt over het rozige beeld dat Etzioni in het CDA heeft doen postvatten. 'Alsof een gemeenschap als een gezin, een bedrijf of een kerkgenootschap geen conflicthaarden of onderdrukking van individuele personen zou kennen.'¹⁶

Op zich is het verrijkend voor het politieke debat als een partij op grond van haar ideologie een zienswijze op waarden en normen verwoordt. Het gaat evenwel mis zodra zij deze opvatting tot maatgevend verklaart voor haar beoordeling van de samenleving en haar handelen daarop afstemt. Daarom kan een partij de samenleving maar beter niet de maat van haar eigen opvatting van goed en kwaad nemen. In hun politieke denken hebben christendemocraten deze basisgedachte van tolerantie vormgegeven in de ideologie van de soevereiniteit in eigen kring, de leer die de maatschappij beschouwt als een geheel van autonome en gelijkwaardige kringen. In de praktijk lijkt het CDA dat vergeten. Dat geldt zeker in het vreemdelingenbeleid, waarin de partij waardegeschillen in de samenleving soms eerder als lastig, zelfs onwenselijk, lijkt te beschouwen dan als een teken van haar vitaliteit.

De samenleving als gemeenschap

Een D66'er zei ooit dat de democraten nooit in demonstraties meelopen omdat spandoeken te smal zijn om de nuances van hun leuzen weer te geven. Daarmee wilde hij verwoorden dat D66 een beter ontwikkeld gevoel voor complexe verhoudingen heeft dan de andere partijen. Of hij zijn partij nu mooier voorstelde dan zij werkelijk is of niet, vaststaat dat de politiek van PvdA en CDA van nu de complexiteit niet goed verdraagt. Deze is te statisch om de finesses van de improvisatiemaatschappij te vatten.

In de slag om de stad zet dat gebrek aan verbeeldingskracht en aanpassingsvermogen de PvdA nu op achterstand tegenover D66, dat als een magneet werkt op stedelingen die vrij-

heid, ontplooiing en de verrassingen van een multicultureel sociaal leven minstens zo belangrijk vinden als materiële zekerheid. Voor de PvdA is de politieke conclusie dat zij wat minder gepreoccupeerd moet zijn met de materiële condities van het bestaan en meer gevoel moet ontwikkelen voor de stadse geest van cultuur, creativiteit en zelfstandig ondernemerschap. Voor het CDA geldt dat het aan relevantie in de stad zou kunnen winnen als het zijn gemeenschapsdenken relatieveert en losbreekt uit zijn verkrampde negativisme tegenover individualisering.

CDA'er Herman Wijffels, niet zonder gezag onder christendemocraten, prees de individualisering ooit aan als een 'sociale kracht' van deze tijd. 'Mijn opvatting is dat individualisering in principe ontwikkeling is van het bewustzijn', zei hij in een interview met journalist Jan Tromp.¹⁷ 'Zo beschouwd is het niet logisch om ervan uit te gaan dat het uitloopt op losbandigheid en onverschilligheid. Het logische vervolg is dat een beter ontwikkeld persoonlijk bewustzijn leidt tot aanvaarding van meer verantwoordelijkheid voor het geheel.'

Zo onderstreepte hij enerzijds dat individualisering niet als vanzelf ontspoot en anderzijds dat het individu ook een verantwoordelijkheid voor anderen heeft. Elk met zijn eigen traditie van gemeenschapsdenken heeft zowel de PvdA als het CDA de stad en zijn netwerk van gemeenschappen iets te bieden, mits beide partijen bereid zijn hun denkbeelden te beproeven op de lakmoestest van de improvisatiemaatschappij.

De Wiardi Beckman Stichting doet dat in *Van waarde*, waaraan ook Boutellier en Schuyt meewerkten. In het beginselmanifest beschrijft de WBS de lusten en de lasten van gemeenschappen. Aan de ene kant kunnen de bindingen die mensen in gemeenschappen aangaan hun waardigheid ten goede komen en hun mogelijkheden tot collectieve actie vergroten. Dat soort engagement kan mensen een goed gevoel geven, affectie, warmte en

Marcel ten Hooven *PvdA en CDA maken het verschil niet meer*

erkenning, maar aan de andere kant krijgen de betrokkenen zo wel een zekere macht over elkaar.¹⁸ Tegelijkertijd, schrijft Sie in *Van waarde*, kan individualisme als geloof individuen juist lamleggen.¹⁹ 'Door de dominantie van het individualisme onderkennen mensen in hun individuele verzuchtingen nauwelijks gedeelde waarden en gezamenlijke problemen. Ze stellen niet vast dat ze tegen dezelfde muren oplopen, en als dat wel het geval is ontbreken aanknopingspunten voor gezamenlijke oplossingen voor al die gemeenschappelijke problemen.'²⁰

De conclusie in *Van waarde* is dat de sociaal-democratie de samenleving als een gemeenschap moet benaderen, zij het met oog voor de moderne complexiteit in dit soort verbanden: 'In de 21ste eeuw steunen gemeenschappen in toenemende mate op tijdelijke verbanden van actieve burgers die zich organiseren rondom zaken die hen aan het hart gaan. In de netwerksamenleving met een grote digitale component worden gemeenschappen in een tempo gevormd dat voorheen voor onmogelijk werd gehouden. Die krachten zijn van grote waarde. Ze tonen het engagement van een moderne samenleving.'²¹

In potentie is het politieke vertoog waarmee de PvdA D66 in de stad weerwerk kan bieden er dus wel. WBS-medewerker René Cu-

perus en Bert Ummelen zien in 'de wederopbouw van de burgersamenleving' een taak bij uitstek weggelegd voor zowel PvdA als CDA, schrijven zij elders in deze S&D. Ook CDA'er Arie Oostlander, oud-directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, zei al eens dat CDA en PvdA 'het verhaal' voor de moderne samenleving in huis hebben. Maar, voegde hij eraan toe: 'Het wordt door onze politici alleen niet verteld.'²² Daarmee wees hij op het probleem van de verbroken verbinding in de twee volkspartijen tussen de top en de eigen denktanks. PvdA en CDA doen daardoor in de praktische politiek weinig met de ideologische voeding die zij van de Wiardi Beckman Stichting en het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA krijgen.

Eigen disfunctioneren van PvdA en CDA draagt dus bij aan de crisisverschijnselen in beide partijen, naast externe factoren als de verminderde partijtrouw en de opkomst van het populisme. Vooral eenheidsdrang is daar debet aan. In de partijtop uit die drang zich als beduchtheid voor verdeeldheid, een fixatie op machtsbehoud en verwaarlozing van het zelfkritisch vermogen. Dat verstikt het denken. In de praktische politiek kunnen sociaal-democraten en christen-democraten daardoor vooralsnog hun belofte om in de stad het sociale alternatief voor D66 te zijn niet inlossen.

Noten

- 1 Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *De stad terug aan de mensen*, Den Haag 2009.
- 2 Zie: 'Touwtrekken om de wereldburger', *De Groene Amsterdammer*, 19 februari 2014.
- 3 Hans Boutellier, *De improvisatiemaatschappij. Over de sociale ordening van een onbegrensde wereld*, Den Haag 2011, p. 22.
- 4 Boutellier, p. 15.
- 5 Het CDA schrijft in het programma voor de Tweede Kamervoorkeuzingen van 9 juni 2010: 'Het CDA gelooft sterk in het behoud van de eigen Nederlandse mentaliteit.' Zie: *Slagvaardig en samen. Verkiezingsprogramma 2010*, Den Haag 2010, p. 3.
- 6 Boutellier, p. 15.
- 7 Ibid., p. 18.
- 8 Ibid., p. 22.
- 9 Ibid., p. 16.
- 10 Monika Sie Dhian Ho: *Van waarde. Sociaal-democratie voor de 21ste eeuw*. Digitaal essay geraadpleegd op 4 april 2014: <http://www.wbs.nl/platform/activiteiten/1804/3644>. Zie ook partijresolutie *Van waarde. Sociaal-democratie voor de 21ste eeuw*, p. 23.
- 11 Zie: 'De smalle marge van democratische politiek', in: *Inzicht en uitzicht. Opstellen over economie en politiek*, Amsterdam 1988, pp. 16-182.
- 12 Monika Sie Dhian Ho, 'Van waarde', in: S&D 2011/5-6, pp. 22-31.
- 13 Kees Schuyt, *Democratische deugden. Cleveringa-oratie*

Marcel ten Hooven *PvdA en CDA maken het verschil niet meer*

- 2006, Amsterdam 2006, p. 15.
- 14 Kees Schuyt, *Steunberen van de samenleving. Sociologische essays*, Amsterdam 2007, p. 115.
- 15 Schuyt, *Steunberen*, p. 116.
- 16 Schuyt, *Democratische deugden*, p. 18.
- 17 'Informateur over de formatie', *de Volkskrant*, 7 juni 2007.
- 18 Partijresolutie *Van waarde*, 23.
- 19 Monika Sie Dhian Ho: *Van waarde. Sociaal-democratie voor de 21ste eeuw*. Digitaal essay.
- 20 Partijresolutie *Van waarde*, p. 23.
- 21 *Ibid.*, p. 24.
- 22 'Volkspartijen zonder volk', *De Groene Amsterdammer*, 31 augustus 2011.

Geen verbinding prediken, maar verbinding zoeken

De samenleving zit verlegen om partijen die het als hun opdracht zien om deelbelangen te overstijgen en tegenstellingen te overbruggen. De PvdA en het CDA zouden dat ter harte moeten nemen en zich minder tegen elkaar moeten afzetten.

RIEN FRAANJE

Plaatsvervangend directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

Het eerste politieke boek dat ik las was *Repeteerende breuken*. Daarin heeft Joop van Rijswijk zijn jarenlange ervaring als medewerker van aanvankelijk de ARP en later de CDA-fractie in de Tweede Kamer op meeslepende wijze geboekstaafd. Behalve dat het boek bewerkstelligde dat ik verslingerd raakte aan politieke (auto)biografieën, reconstructies en dagboeken, leerde het mij ook dat sociaal-democraten en christen-democraten maar moeilijk tot politieke samenwerking komen. De titel verwijst naar de steeds terugkerende animositeit tussen de PvdA en christen-democratische partijen, waardoor samenwerking stevast leidde tot politieke schipbreuk; de ondertitel is minder impliciet: *De machtsstrijd tussen PvdA en CDA*.¹

De recente politieke geschiedenis kent tal van nieuwe voorbeelden die een uitgave van *Repeteerende breuken 'the sequel'* rechtvaardigen. Wat bijvoorbeeld te denken van de mislukte poging om na de verkiezingen in januari 2003 te komen tot een kabinet van CDA en PvdA? Of de o zo moeizame samenwerking van de twee partijen in het vierde kabinet-Balkenende, dat op het eerste gezicht viel over de vraag of Nederland zou bijdragen aan een

volgende missie in Afghanistan maar waar uiteindelijk onderling wantrouwen tussen de sociaal-democratische en christen-democratische bewindslieden maakte dat dit vraagstuk de bananenschil werd waar dit kabinet over uitgleed. Max van Weezel verhaalt in *Haagse fluisteraars* hoe vooral de politiek adviseurs van de bewindslieden het onderlinge onbegrip hebben gevoed.²

Ook in Brussel doen de Europese christen-democraten en sociaal-democraten het voorkomen dat zij elkaars grootste opponent zijn. De onderlinge strijd verhult dat beide politieke stromingen aan de basis hebben gestaan van de Europese samenwerking en nu gezamenlijk de opgave hebben om de aankomende verkiezingen voor het Europees Parlement niet te laten verworden tot een referendum voor of tegen de samenwerking in de Europese Unie.

Deze voortdurende rivaliteit laat zich moeilijk verklaren door diepgaande programmatische geschillen. Sterker nog, de sociaal- en christen-democratie kennen in hun mensbeeld en maatschappijopvatting markante raakpunten die wederzijdse sympathie meer rechtvaardigen.

Rien Fraanje *Geen verbinding prediken, maar verbinding zoeken*

Mensbeelden

In de christen-democratie is de mens een sociaal wezen. Dat betekent dat christen-democraten menen dat mensen het meest tot hun recht komen in relatie met anderen. Ab Klink en Berend Kamphuis vatten het in hun voorwoord bij het rapport *Mens waar ben je* van het Wetenschappelijk Instituut kernachtig samen: de mens komt tot zijn bestemming 'in en door het dragen van verantwoordelijkheden. Langs die weg verwerft hij zelfstandigheid, emotionele rijpheid en uiteindelijke vrijheid. De samenleving moet de mens tot het dragen van die verantwoordelijkheid in staat stellen.'³

Het is vanwege deze mensvisie dat de overheid in de ogen van de christen-democratie een beperkte taak heeft. Klink en Kamphuis schrijven: 'De staat moet de sociale voorwaarden garanderen voor een fatsoenlijk bestaan, maar zich anderzijds niet nodeloos bemoeien met het persoonlijke en maatschappelijke leven. Mensen zijn en blijven natuurlijk wel altijd aangewezen op anderen. Niemand is volstrekt autonoom.'⁴

Die laatste zin is voor christen-democraten een belangrijke notie. Mensen dragen een verantwoordelijkheid jegens anderen en kunnen daarom niet zomaar hun eigen wil als enige leidraad hanteren. Hier wijkt de christen-democratie fundamenteel af van het liberale mensbeeld. De sociaal-democratie is op dit punt niet eenduidig, waarover later meer.

Dat de mens en zijn relaties centraal staan in het christen-democratische denken, verklaart dat sociale verbanden zoals (sport)verenigingen, scholen en kerken voor christen-democraten zo belangrijk zijn. Nog eens Klink en Kamphuis: '[H]et subsidiariteitsbeginsel (spil in het katholieke denken) en het principe van de soevereiniteit in eigen kring (waar het protestantse denken omheen scharniert) leggen elk om een eigen reden het primaat bij de samenleving, bij maatschappelijke instellingen en instituties. Zij moeten bij voorkeur de

elementaire diensten leveren en mensen in staat stellen en toerusten om maatschappelijke verantwoordelijkheid te kunnen dragen. De overheid waakt er op haar beurt over dat de diensten op maat en toegankelijk zijn.'⁵

Het startpunt voor christen-democraten is dus de mens die pas volledig tot zijn of haar recht komt in relatie tot anderen. De verbanden waarin die onderlinge relaties tussen mensen vorm worden gegeven verdienen de ruimte om hun werk voor de samenleving te kunnen doen. De overheid dient vooral voorwaardenscheppend werk te verrichten met als doel om mensen en hun sociale verbanden tot hun recht te laten komen. De christen-democratie is daarmee vooral een communautaire ideologie. Het is geen toeval dat Jan Peter Balkenende zich zo aangetrokken voelde tot de ideeën van de Amitai Etzioni, die eind vorige eeuw met *The New Golden Rule* het standaardwerk voor de gemeenschapsdenkers in deze tijd schreef.⁶

Ideologisch gezien staat de sociaal-democratie dichter bij de christen-democratie dan bij het liberalisme

Ik durf de stelling aan dat ideologisch gezien de sociaal-democratie dichter bij de christen-democratie staat dan het liberalisme. Henk Woldring stelt in zijn voor christen-democraten als standaardwerk beschouwde *Politieke filosofie van de christen-democratie* dat het socialisme net als het liberalisme voortkomt uit de Verlichting en de Franse Revolutie. Beide politieke stromingen streven naar een betere samenleving en dat idealisme is gebaseerd op de verwachting dat autonome mensen in staat zijn op basis van redelijk inzicht de normen en wetten voor een betere

Rien Fraanje *Geen verbinding prediken, maar verbinding zoeken*

samenleving te formuleren en daarnaar te leven. Dat het socialisme ook hier uitgaat van de autonomie van het individu, is een groot verschil met de christen-democratie. Maar daar waar het liberalisme volgens Woldring de vrijheden van individuele mensen als uitgangspunt nam, '[ging] het socialisme uit van de maatschappij als gemeenschap en haar economische structuren'.⁷

Het is precies de hang van het socialisme en later ook de sociaal-democratie om de mens te zien als onderdeel van een groter geheel die het dichter bij de christen-democratie brengt dan het liberalisme, dat het autonome individu in het centrum van zijn wereldvisie plaatst. Uiteraard bestaat daarbij het subtiel maar wel cruciale verschil dat het socialisme vooral de risico's ziet van onderdrukkende systemen die mensen tot slachtoffer van de gemeenschap kunnen maken, terwijl de christen-democratie juist uitgaat van de kracht en mogelijkheden van de gemeenschap. Maar de kern is dat sociaal- en christen-democraten beiden vaststellen dat mensen deel uitmaken van iets wat groter is dan zichzelf.

Staat versus markt

Op dit punt van mijn betoog is een kanttekening op zijn plaats. Want het maken van een vergelijking tussen twee politieke ideologieën veronderstelt ten onrechte dat die statisch en absoluut zijn. De realiteit is echter veel te complex om uit te gaan van een helder en strak politiek kader van waaruit elke maatschappelijke opgave kan worden benaderd. Een politieke filosofie geeft geen zekerheid over het standpunt dat een politieke partij bij een kwestie moet innemen, maar levert wel een gedeeld referentiekader om over een gemeenschappelijk ideaal te discussiëren. Datzelfde ideaal kan echter tot geheel verschillende afwegingen leiden.

Zo heeft de sterke nadruk die christen-democraten leggen op de samenleving en de sociale verbanden waar mensen deel van uit-

maken bij het CDA vaak geleid tot een anti-overheidsdiscours. Dat maakt de afstand tot het liberalisme van de VVD dat de overheid vooral als hindermacht voor het autonome individu ervaart opeens heel klein. Het gevolg is dat het CDA in coalities met deze partij onder het mom van méér samenleving vaak eerder heeft bijgedragen aan meer marktwerking dan aan het creëren van daadwerkelijke ruimte voor mensen en hun gemeenschappen.⁸ Dat heeft steevast tot kritiek binnen het CDA geleid, zowel tijdens de eerste twee kabinetten-Lubbers als ook gedurende het tweede kabinet-Balkenende.⁹

Terwijl christen-democraten die afdwalen van de gemeenschap uitkomen bij de markt, denken sociaal-democraten als eerste aan de overheid als mensen en hun gemeenschappen niet in staat worden geacht om een maatschappelijk vraagstuk op te lossen. Het verklaart mede de ambivalente houding van de PvdA ten opzichte van de door hun eigen kabinet afgekondigde participatiesamenleving. Veel sociaal-democraten zien het begrip als een lege (en liberale) marketingterm die de samenleving moet klaarstomen voor een verder terugtrekkende overheid, die zijn taken als schild voor de kwetsbaren in de samenleving verzaakt. De gemeenschapsdenkers binnen de PvdA zien in de participatiesamenleving echter nadrukkelijk aanknopingspunten om de veerkracht van mensen te vergroten daar waar voor hen inmiddels evident is dat hier geen wonderen van de overheid mag worden verwacht. De Amsterdamse PvdA-wethouder en -lijsttrekker Pieter Hilhorst was een duidelijke representant van deze laatste groep. Al voor zijn overstap naar de lokale politiek toonde hij zich in zijn columns in *de Volkskrant* enthousiast over wat mensen zelf kunnen realiseren. Hij noemde zich in een van zijn columns ooit zelfs een christen-democraat, waarbij hij overigens meteen zijn teleurstelling uitsprak over hoe het CDA invulling geeft aan dit kroonjuweel van zijn gedachtegoed.¹⁰

Rien Fraanje *Geen verbinding prediken, maar verbinding zoeken*

Kortom, de politieke praktijk is weerbarstiger dan de ideologische theorie. Een extra complicerende factor daarbij is bovendien dat de nadrukkelijke overeenkomsten tussen CDA en PvdA in gedachtegoed niet kunnen voorkomen dat het leeuwendeel van de CDA-kiezers meer affiniteit met de VVD heeft. 'Het CDA is wat zijn kiezers betreft simpelweg geen centrumpartij maar een partij die, zodra het gaat om politiek-inhoudelijke opvattingen, heel goed door een en dezelfde deur kan gaan als de VVD. Die deur opent naar rechts', schrijven Marcel ten Hooven en anderen in hun concluderende paragraaf bij een onderzoek naar de kiezers van het CDA.¹¹ Wanneer CDA-politici hun standpunt moeten bepalen over de zorg, uitgeprocedeerde asielzoekers of het economische beleid, speelt in het achterhoofd die wetenschap altijd mee.

De PvdA en het CDA zijn te symboliseren met twee van de vier cirkels van het Audi-logo die elkaar gedeeltelijk overlappen. Ze hebben een gezamenlijke kern, namelijk hun overtuiging dat de samenleving niet een verzameling van losse individuen is, maar het sociale verband waar mensen onlosmakelijk deel van zijn. Wanneer die samenleving geen soelaas biedt, scheiden de wegen van sociaal- en christen-democraten. De eersten zoeken hun heil bij de staat, de laatsten bij de markt.

Des Indes-beraad

Wanneer je ervan uitgaat dat iedereen deel is van een groter geheel, ben je altijd op zoek naar wat mensen binnen dat geheel bindt. Je grondhouding is dan niet zozeer de verschillen uitvergrooten, als wel zoeken naar gemeenschappelijke grond. Terwijl zowel sociaal- en christen-democraten vanuit hun politieke overtuiging dit als recept voor de samenleving voorschrijven, doen ze naar elkaar het tegenovergestelde: ze vergroten hun onderlinge verschillen uit en bagatelliseren de overeenkomsten. De twee politieke stromingen en de daaraan verwante partijen zijn daarmee als de

vader die de zoon op wie hij lijkt het meest kritisch bejegt. In de huidige politieke context is dat een weinig vruchtbare houding. Natuurlijk, er bestaan ideologische en politieke verschillen maar de gevaren en risico's komen van elders en belangrijker nog: de samenleving zit verlegen om partijen die het als hun opdracht zien om deelbelangen te overstijgen en tegenstellingen te overbruggen.

CDA en PvdA moeten daarbij bereid zijn eerst elkaars onderliggende politieke drijfveren te onderzoeken voor ze daarover oordelen. Zo miskent het verwijt van René Cuperus en Bert Ummelen elders in dit nummer dat het huidige CDA-verhaal met zijn pleidooi voor lastenverlichting wel erg mager is, dat achter dit als rechts aandoende vertoog zorgen schuilgaan die ook de PvdA moeten beroeren.

Nog voordat *The Economist* in januari van dit jaar een kleine hype veroorzaakte met een reportage over de wereldwijde benarde positie van de middenklasse, had het CDA dit al politiek geagendeerd.¹² Buma en de zijnen hebben geconstateerd dat de middenklasse verschillende klappen van de economische crisis opvangt: hun huizen worden minder waard, hun inkomens zijn bevroren, hun baan staat op de tocht en hun belasting wordt verzwaard. En daarbij schaart het CDA niet zozeer de tweeverdieners die drie tot vier keer modaal verdienen onder de middengroepen, maar het gezin dat met anderhalf modaal inkomen vóór de crisis ook maar net de touwtjes aan elkaar wist te knopen. Wanneer we ons realiseren dat een solide middenklasse van cruciaal belang is voor een stabiele samenleving, plaatst dat het voorstel om de lasten voor middengroepen te verlagen in een breder perspectief.

In een samenleving en wereld waarin de verschillen tussen mensen en landen de gemeenschapszin en onderlinge solidariteit onder grote druk zetten, moeten de politieke partijen die zoeken naar maatschappelijke verbinding ook onderling verbinding zoeken. Aldus moeten de sociaal-democratie en chris-

Rien Fraanje *Geen verbinding prediken, maar verbinding zoeken*

ten-democratie elkaar kunnen vinden in hun zoektocht naar een economie die niet ten koste gaat van maar ten dienste staat aan het goede leven. De beide politieke stromingen kunnen vanuit hun gemeenschappelijke grond ook nadenken hoe kan worden voorkomen dat opleidingsniveau een nieuwe verzuiling en daarmee maatschappelijke fragmentatie initieert. En ze zouden een gemeenschappelijke agenda moeten hebben om van de EU

weer het grote ideaal te maken van solidaire landen die gezamenlijk stabiliteit, invloed en welvaart genereren.

Dat zowel sociaal-democraten als christen-democraten vaststellen dat mensen deel uitmaken van iets wat groter is dan zichzelf zou voldoende gemeenschappelijke basis moeten zijn. Misschien is het een idee als vertegenwoordigers van het CDA en PvdA een eigen Des Indes-beraad opstarten?

Noten

- 1 J.P. van Rijswijk, *Repeterende breuken. De machtsstrijd tussen PvdA en CDA*, Amsterdam: Prometheus, 1992.
- 2 Max van Weezel, *Haagse fluisteraars*, Amsterdam: Balans, 2011.
- 3 Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, Mens, *waar ben je? Een verkenning van het christen-democratische mensbeeld*, Den Haag: WI, 2011 (tweede druk), zie het voorwoord bij de eerste druk, pag. 6.
- 4 Ibid.
- 5 Ibid.
- 6 Amitai Etzioni, *The New Golden Rule. Community and Morality in a Democratic Society*, The Perseus Books Group. In 2005 als *De nieuwe gulden regel* bij Ten Have uitgegeven in een Nederlandse vertaling.
- 7 H.E.S. Woldring, *Politieke filosofie van de christen-democratie*, Budel: DAMON, 2003, pag. 204.
- 8 Zie mijn eerdere kritische opmerkingen daarover in Rien Fraanje, 'Verheffen, verbinden en verduurzamen', in: *Christen Democratische Verkenningen*, 2011, pp. 18-21.
- 9 Zo vatte CDA-coryfee Bert de Vries zijn ongenoegen samen in *Overmoed en onbehagen. Het hervormingskabinet-Balkenende*, Amsterdam: Bert Bakker, 2005. Zijn kritiek was overigens breder dan alleen de rol en functie van de overheid.
- 10 Afgelopen najaar formuleerde hij samen met Jos van der Lans zijn visie op de participatiesamenleving in: *Sociaal doe-het-zelven. De idealen en de politieke praktijk*, Atlas Contact, 2013.
- 11 Joop van Holsteyn en Galen Irwin, 'Slechts de wereld van gisteren? Over de achtergrond en opvattingen van de kiezers-aanhang van het CDA, 1977-2010', in: Gerrit Voerman (red.), *De conjunctuur van de macht. Het christen-democratisch appèl 1980-2010*, Amsterdam: Boom, 2011, pp. 155-178.
- 12 Zie bijvoorbeeld Marcel ten Hooven, Peter Cuyvers, Martijn Lampert & Jan Prij, *Benauwd in het midden*, Amsterdam: Boom tijdschriften/*Christen Democratische Verkenningen*, zomer 2008.

Zware tijden voor de sociaal-democraten in Vlaanderen

Op 25 mei houden de Belgen drie verkiezingen in één: landelijk kiezen ze de leden van de federale Kamer (het Belgische parlement), regionaal de leden van het Vlaamse, Brusselse en Waalse parlement (de deelstaten) en Europees de afvaardiging voor het Europees Parlement. De Vlaamse sp.a verkeert in zwaar weer.

WIM VERMEERSCH

Hoofdredacteur Samenleving en politiek, onafhankelijk maandblad voor een sociale democratie (www.sampol.be)

Bij de traditionele Vlaamse partijen — de sociaal-democratische sp.a, de christen-democratische CD&V en de liberale Open Vld — staan de zenuwen strak gespannen. De rechts-conservatieve, Vlaams-nationalistische N-VA is de laatste jaren sterk in opkomst. Bij de federale verkiezingen van 2010 stapten de drie traditionele partijen, ondanks het feit dat hun electoraal aandeel onder de symbolische helft van de Nederlandse taalgroep zakte, toch in de regering-Di Rupo I na de 'langste regeringsformatie ooit'. Een formatie met verkiezingswinnaar N-VA bleek onmogelijk.

Di Rupo I startte aarzelend, maar won in de loop van 2013 aan vertrouwen als eensgezinde beleidsploeg. Dat vertrouwen brokkelt sinds de jaarwisseling in snel tempo weer af, nu de verkiezingskoorts stijgt en daadwerkelijk regeren steeds moeilijker wordt. Het is afwachten hoe de kiezer het werk van de regering taxeert.

Merk daarbij op dat het in Vlaanderen bij gebrek aan federale kieskring niet mogelijk is een Franstalige regeringspartij of -leider af te straffen. De verkiezingen voor de federale Kamer vinden namelijk plaats in elf kieskringen

met elk een vast aantal volksvertegenwoordigers. Een inwoner van Antwerpen kan voor de federale Kamer dus alleen kiezen uit kandidaten uit de kieskring Antwerpen, en niet voor bijvoorbeeld een kandidaat uit Luik. De inzet van 25 mei zoals door de N-VA wordt voorgesteld — kiezen we voor een PS-staat (de socialistische Franstalige partij in Brussel en Wallonië) of een (Vlaams-nationalistische) N-VA-staat — is dus een valse keuze.

In de lange aanloop naar deze verkiezingen hebben de traditionele regeringspartijen alle drie een ideologische herprofilering achter de rug, daartoe aangezet door het succes en de duidelijke boodschap van de N-VA ('verandering'). De sp.a kwam met een opgefriste beginselverklaring *Het Vlaanderen van Morgen*, waarin nieuw elan doorklinkt. Maar voordat ik deze oefening in detail bekijk, eerst iets over de vraag waarom de Vlaamse sociaal-democraten niet profiteren van de economische crisis. Dat kan ook voor Nederland interessant zijn, want de problemen van de sp.a zijn niet zo verschillend van die van andere sociaal-democratische partijen in Europa.

Verlies van aanhang

De reden voor de electorale krimp van sociaal-democratische partijen in Europa is natuurlijk meervoudig en verschilt per land. Toch kunnen we algemeen stellen: sociaal-democraten hebben boter op het hoofd. Kritiek op het wild geworden kapitalisme hoorde vóór 2008 niet direct tot hun ideologische bagage. Dan heb je ook niet de geloofwaardigheid als je dat daarna wel doet. Bovendien toont de geschiedenis dat een economische crisis niet automatisch resulteert in winst voor links. Na de crash van 1929 kwam het fascisme (en de ineenstorting van vele socialistische modellen). Na de economische crisis van de jaren zeventig het neoliberalisme (gepersonaliseerd door Reagan en Thatcher). Ook nu spinnen centrumrechtse politici garen bij de crisis die in 2008 losbarstte. David Cameron, Angela Merkel, Fredrik Reinfeldt en consorten profileren zich als ‘nieuwe progressieven’. Ze scoren met een misleidend discours. Hun gematigde retoriek verbergt hun voorkeur voor een kleine staat. Ze lijken op het eerste zicht minder gevaarlijk dan de hardliners die zonder gêne voor het grote geld rijden, maar vergis u niet: met schijnbaar sociale maatregelen ontmantelen ze stap voor stap de welvaartsstaat. De verwarving die rechts-conservatieven daarmee zaaien, is dodelijk voor sociaal-democraten.

Misschien biedt het onderzoek van de politologen Johannes Lindvall en David Rueda een ander deel van de verklaring waarom sociaal-democraten aanhang verliezen. Op de website van de Britse denktank Policy Network lezen we hun analyse van het verlies van de Zweedse sociaal-democraten bij de laatste vier verkiezingen. Volgens hun onderzoek slaagden de Zweedse sociaal-democraten er het voorbije decennium niet in om de verzuchtelingen van twee groepen die traditioneel wel op hen stemden, te verzoenen: die van de arbeidsmarkt-‘outsiders’, mensen zonder job of met een preciaire job, en die van de arbeidsmarkt-‘insiders’, mensen met een stabiel inkomen, middenklassers zeg maar.

We kennen de ‘insider-outsider’-terminologie natuurlijk uit de economie. Ook is het een punt van kritiek op de vakbonden: de bescherming van de insiders (werkend) leidt tot de uitsluiting van de outsiders (zonder vast werk). Dit enten op de electorale aantrekkingskracht van sociaal-democratische partijen is een interessant uitgangspunt. Maar valt deze analyse ook te maken voor de Vlaamse sp.a?

Dat lijkt inderdaad het geval te zijn. Ook de sp.a kende het voorbije decennium een dalende trend (zij het van een andere orde van grootte dan in Zweden). Kijken we naar het laatste electorale succes van de partij – de federale verkiezingen van 2003 en al in mindere mate de Vlaamse verkiezingen van 2004 in kartel met het sociaalliberale Spirit – dan zien we dat de outsiders al voordien in groten getale naar het extreem-rechtse Vlaams Blok (nu Vlaams Belang) waren gelopen. Dat was op dat moment geen probleem. In de periode van het voorzitterschap van Steve Stevaert (‘Stunt Steve’) stroomden massaal insiders vanuit het christen-democratische CD&V en van Groen, dat toen de helft van zijn kiezers verloor, binnen – om daarna al vlug weer te verdwijnen.

De goede scores van de sp.a na de eeuwwisseling vonden plaats in een tijdperk van optimisme. Socialisme moest vooral gezellig zijn. De ‘ideeënfabriek’ zorgde voor goed klinkende voorstellen. Maar met het vertrek van politiek fenomeen Steve Stevaert stuikte dit project ineen en kwamen zijn gebreken naar boven. Verschillende maatschappelijke problemen werden niet bij naam genoemd. De arbeidersklasse, die in verkleurende en verpauperende wijken woonde, kwam grotendeels bij extreem-rechts te zitten. Later, met de opkomst van de N-VA van Bart De Wever, keerden die outsiders niet terug naar links, maar bleven hangen op centrumrechts. Logisch. De sp.a was steeds meer een partij van insiders geworden, van mensen die het goed hebben, van stabiele tweeverdieners. Niet langer een partij van laaggeschoolde arbeiders, maar van hooggeschoolde jonge gezinnen.

De sp.a verloor de voorbije decennia dus reeds een deel van de outsiders, eerst aan extreem-rechts en vervolgens centrumrechts, maar nu lijkt er zich ook op de linkerkant – na het voorzichtige succes van de linkse PVDA in de gemeenteraadsverkiezingen van 2012 – voor hen een alternatief aan te bieden. Daarnaast heb je de communicerende vaten sp.a en Groen. Die laatste mikt vooral op de insider, de ecologisch bewuste kosmopoliet. Mocht Groen de outsider kunnen overtuigen dat een groene economie voor hen ook een financiële verbetering en een hogere tewerkstelling kan inhouden, dan mogen we ons opmaken voor een verschuiving ter linkerzijde. Groen slaat met haar recente congres duidelijk die weg in: ‘naast minder vervuiling krijg je van Groen ook meer op jouw loonbrief’. Het is afwachten of die slogan aanslaat op 25 mei 2014.

De grote verbindingsopdracht

Het is voor de sp.a zaak om zich aan te passen aan de verscherpte politieke breuklijn van insiders en outsiders. De partij staat op 25 mei voor een aartsmoeilijke opdracht: zij moet de outsider, die al een tijd weg is bij de partij, terug aan boord zien te halen en tegelijk aantrekkelijk blijven voor de insider. Voor andere partijen is deze dubbele opdracht minder belangrijk. Voor sociaal-democratische partijen sluit dit aan bij hun historische taak om verschillende groepen aan zich te binden, om eenieders positie te verbeteren. Het is de basis geweest voor de traditionele uitruil tussen de lagere en de middenklasse. Want een sociaal-democratie die er enkel is voor de armen, de outsiders, is een arme partij. Maar een sociaal-democratische partij die er enkel is voor de middenklasse, de insiders, zoals te lang het geval was bij de sp.a, is gedoemd electoraal te verschrompelen.

In deze verkiezingscampagne maakt de sp.a van haar strijd tegen het Duitse model van mini-jobs een prioriteit. Ze verzet zich tegen het ontstaan van een klasse van ‘working poor’, mensen die met een preciaire job zouden verar-

men onder zo'n stelsel. Dat lijkt strategisch een goede keuze: de partij kan gerust naar links; op haar rechterkant heeft ze niet veel te vrezen (de liberalen van Open Vld zijn naar rechts opgeschoven in de strijd om de N-VA-kiezer, en tussen de linkervleugel van de christen-democratische CD&V en de sp.a is om levensbeschouwelijke redenen nooit verloop geweest), maar ze moet daarbij dus wel uitkijken de insiders niet van zich te vervreemden.

Hoe diegenen die door de crisis in een lastig parket zijn verzeild en diegenen die de crisis niet echt voelen aan zich te binden, laat staan diegenen die uit de boot dreigen te vallen en zich steeds meer afduwen tegen diegenen die onder hen bengelen om aan boord te blijven: het is voor sp.a-voorzitter Bruno Tobback geen eenvoudige opgave om beide groepen duidelijk te maken dat ze een gezamenlijk belang hebben. Het nieuwe beginselprogramma *Het Vlaanderen van Morgen* moet de partij de mogelijkheid geven om beide traditionele kiespublieken (arbeiders- en middenklasse) te bedienen.

Het Vlaanderen van Morgen

De sp.a woog het voorbije jaar te weinig op het maatschappelijk debat. De partij lijkt met de belangrijke verkiezingen voor de deur net op tijd ingezien te hebben dat haar profiel te flou was geworden. Te veel beleidspartij, te weinig ideeënpartij. Te veel in het midden van het bed, te weinig profilering. De analyse is al meermaals gemaakt. Met de vernieuwde beginselverklaring *Het Vlaanderen van Morgen* kiest de sp.a voor een scherper profiel. Men kan de partij niet betichten van weifelende behaagzucht ten opzichte van de gemiddelde kiezer.

Vooral inzake ‘diversiteit’ zien we een trendbreuk. Voor het eerst slaagt de sp.a erin een tekst over het thema asiel en migratie op papier te zetten die niet vervalt in een naïef-progressief maatschappijbeeld. Weg is de verkramptheid waarmee een dergelijke oefening vroeger altijd gepaard ging. We zien een nieuw burgerschapsproject met wederzijds

respect voor elkaars eigenheid. Dit culmineert in, maar gaat uiteraard verder dan, het gewijzigde standpunt over het hoofdoekenverbod (contra) in overheidsdiensten. Het betekent het einde van een lange tijd van besluiteloosheid ter zake (in Antwerpen en Gent voerden de socialistische burgemeesters Janssens en Termont wat dit betreft lange tijd een erg verschillend beleid) en wellicht ook van een generatie binnen de partij (de 'oude garde' vrijzinnigen die hard gestreden hebben om zich te bevrijden van onder het juk van het katholieke Vlaanderen).

In het luik 'economie' zien we dat de sp.a opnieuw over fiscaliteit praat. Daarover was de partij jaren stil. Begrijp wie begrijpen kan, want het is het enige instrument om écht aan herverdeling te doen. Met haar strijd tegen de mini-jobs hoopt ze in de socialistische vakbond (ABVV) een bondgenoot en in de N-VA een vijand te vinden. Dat is verstandig: een politieke beweging zonder vijanden heeft weinig vrienden. Opmerkelijk is ook dat de partij nadenkt over een 'progressief ondernemerschap'; nog zo'n onontgonnen terrein voor socialisten. Op dat vlak zal sp.a de vakbond minder mee hebben; net zoals voor de explicitering van haar standpunt inzake langer werken of het activeren van werklozen.

De last van een machtspartij

Sinds 1988 zijn de Vlaamse sociaal-democraten er altijd bij geweest op het Vlaamse niveau. Idem dito op het federale niveau, met uitzondering van de periode 2007-2011 (Verhofstadt III, Letermé I, Van Rompuy I, Letermé II). De partij moet zich echter de vraag durven stellen hoelang het argument 'met ons in de controlekamer is het beter dan zonder ons' nog houdbaar is. De partij krimpt verkiezing na verkiezing tot een steeds kleinere politieke speler, maar wanneer ze kan neemt ze bestuursverantwoordelijkheid op. Het strekt de sp.a tot eer dat ze niet aan de kant blijft staan, maar het maakt de partij kwetsbaar in haar ideologische profilering.

Een les die de partij moet trekken uit het voorbije decennium is dat goede ministers zonder een overkoepelend verhaal geen garantie bieden op electoraal succes. Ook het afgelopen jaar slaagde de partij er te weinig in om haar regeringswerk te kaderen in het nieuwe verhaal van *Het Vlaanderen van Morgen*; vaak bleef enkel het regeringscompromis — inherent aan Belgische coalitieregeringen — hangen. Na de jaarwisseling lijkt de partij evenwel een versnelling hoger geschakeld te hebben. Ze stuurt regelmatig concrete voorstellen in het publieke debat (voor iedereen een pensioen na een loopbaan van 42 jaar, werkcheques voor jonge laaggeschoolden, loonlastenverlagingen van 'minstens € 2,5 mrd' via fraudebestrijding...). Maar in een campagne waar het tegen de wind in varen is, halen concrete voorstellen het niet van denkkaders. En daarin speelt de partij helaas niet mee met de grote jongens. Andere partijen zetten de toon en bepalen de snelheid in deze campagnetijd.

Op het moment dat ik dit schrijf, worden de verkiezingslijsten samengesteld. Dat gaat in elke partij gepaard met spanningen. Ook de sp.a heeft haar deel al gehad. Maar een aantal oude en nieuwe gezichten niet te na gesproken, zal het moeten gebeuren door diegenen die het sp.a-beleid mee hebben uitgestippeld of uitgevoerd als beleidsmaker. Zoals altijd heeft de partij ministers die goed werk leveren. De sterkhouders zitten vooral op federaal niveau: Johan Vande Lanotte (Economie) scoort met een reeks voorstellen over het verlagen van consumententarieven, John Crombez (Fraudebestrijding) levert met zijn strijd tegen fiscale en sociale fraude belangrijk werk voor de schatkist én voor het behoud van het draagvlak van onze welvaartsstaat. Monica De Coninck (Werk) maakte zich met een meer degressieve werkloosheidsuitkering niet populair bij de vakbond en armoedeorganisaties, maar plugt in op het 'voor wat hoort wat'-gevoel dat leeft in Vlaanderen.

Het werk van de sp.a-kopstukken in de federale regering is goed zichtbaar, maar dat is een stuk minder het geval voor de socialistische

ministers op Vlaams niveau. Ze kabbelen mee op de gezapige stroom van de hele Vlaamse regering. Te hunner verdediging: het keurslijf van het regeerakkoord waarbinnen ze moeten opereren laat weinig ruimte. Als je geen waterdichte eisen in het regeerakkoord gebetoneerd krijgt, krijg je onzichtbare ministers. Waarom moest de partij in 2009, na een nederlaag, ook zo gemakkelijk in de Vlaamse regering stappen (CD&V, N-VA, sp.a)? Helemaal te gek werd het trouwens toen dat regeerakkoord bestempeld werd als links. De partijtop had beter moeten weten: het was de N-VA toen enkel te doen om het symbool van de uitbouw van een alternatieve Vlaamse sociale zekerheid. Sociale bescherming kan haar gestolen worden.

Toch aan de knoppen blijven

De sp.a laafde zich de voorbije jaren dus aan de macht. De electorale trend is al tien jaar neergaand, maar zodra het kon, ging de partij draaien aan de knoppen van het beleid. Op 25 mei 2014 kan deze strategie op haar limieten botsen. Dan komt misschien het moment dat de partij de eigen regie niet meer zelf in handen heeft. Op Vlaams niveau dreigt ze de speelbal te worden van N-VA en CD&V. Die twee kunnen misschien samen een regering vormen. Indien er toch een derde partner nodig blijkt, is de sp.a tweede keuze (na Open Vld).

De kans bestaat dat de sp.a na de verkiezingen 'uit' de Vlaamse en 'in' de federale regering wordt gemanoeuvreed, met vijf jaar lang 'rechtse' aanvallen van de Vlaamse regering op de 'linkse' federale regering. Het is geen aantrekkelijke gedachte. Onlangs pleitte voorzitter Bruno Tobbacq voor een coöperatief confederalisme, met idealiter dezelfde partijen in de Vlaamse en federale regering. Hij heeft gelijk. Regeringen moeten samenwerken, dat is de logica zelve (althans voor de meesten), maar dit pleidooi valt natuurlijk ook strategisch te verklaren. Alles moet momenteel wijken voor regeringsdeelname op beide fronten, anders dreigt voor een machtspartij als de sp.a vijf jaar woestenij.

Zou een goede oppositiekur de partij dan geen deugd kunnen doen? Ja, ware het niet dat de verkiezingen van 2014 op een cruciaal moment vallen. Dit is de 'moeder aller verkiezingen'. Na verkiezingen in 2003, 2004, 2006, 2007, 2009, 2010 en 2012 volgt na 2014 in principe tot 2019 een verkiezingsloze periode. De komende vijf jaar krijgen we dus electorale rust en wordt het land in een nieuwe plooi gelegd. Beleidsdeelname is voor elke partij belangrijk. En voor de sp.a wel om drie redenen.

Ten eerste: ons sociale-welvaartsmodel staat bij de volgende stembusgang ter discussie. Nu er minder geld is, komt onvermijdelijk het debat op gang over een brede of smalle invulling van het sociale takenpakket van de overheid, en over waar dan de individuele verantwoordelijkheid eindigt en die van de overheid begint. Daarbij bestaat het gevaar van een te ver doorgeslagen 'voor wat hoort wat'-beleid.

Ten tweede: de discussie over een loonlastenverlaging zal na 2014 blijvend de agenda domineren: die moet zeer zeker gevoerd worden, maar dan zonder dat de overheid en dus de sociale bescherming wordt uitgekleeft (zoals N-VA en Open Vld willen). Het kan onder andere door een drastische belastingshifft van lasten op arbeid naar lasten op vermogenswinsten, bepaalde vormen van consumptie (binnen de index) en milieuvervuiling.

Ten derde: met de zesde staats hervorming (afgesloten in december 2011 door Di Rupo I) werden verschillende bevoegdheden naar de regio's overgeheveld. Vlaanderen krijgt vanaf 1 juli 2014 bevoegdheden in handen waarmee herverdelende keuzes kunnen worden gemaakt. Via de kinderbijslag, woonbonus en een uitgebreid arbeidsmarktbeleid kan straks een corrigerend beleid op poten gezet worden.

De sp.a blijft dus nodig willen we onze verzorgingsstaat behouden (en dat wil de Vlaaming, zo blijkt uit het recente onderzoek van emeritus socioloog Mark Elchardus). Het is alle hens aan dek. Jammer genoeg heeft de partij op dit scharniermoment haar lot niet meer in eigen handen. De zeilboot dobbert momenteel op de golven van andere partijen.

De Participatiewet: voorbode van een drama

Over acht maanden treedt de Participatiewet in werking: bijstand, sociale werkplaatsen en Wajong onder één noemer. Jetta Klijnsma was er eerst tegen maar voert deze hervorming nu uit. Vooral arbeidsgehandicapten wacht grote onzekerheid.

WILL TINNEMANS

Schrijver van non-fictieboeken, moderator en mediatrainer

Voor Jetta Klijnsma hebben het persoonlijke en de politiek altijd dicht bij elkaar gelegen. Door zuurstofgebrek bij haar geboorte liep ze een spasme in haar benen op. Ze werd, mede door die zichtbare handicap, een doorzetter. In Den Haag nam ze het als gemeenteraadslid en wethouder namens de PvdA in de jaren negentig op voor mensen die 'intens verdrietig kunnen zijn over datgene wat het leven voor hen in petto heeft', zoals ze het in 2012 formuleerde in een interview in de bundel *Onbeperkt succesvol*, waarin Bert Jongen mensen aan het woord laat over leven met een handicap.¹ Zorgen dat mensen op eigen benen in het leven kunnen staan en ze desnoods een klein duwtje geven, dat drijft haar.

In december 2008 volgde Klijnsma Ahmed Aboutaleb op als staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) en dat zou ze blijven tot het kabinet-Balkenende IV in februari 2010 ten val kwam. Tussen de bedrijven door legde ze als bewindsvrouw bezoeken af aan sociale werkplaatsen, waar mensen met een fysieke, psychische of verstandelijke handicap eenvoudig werk verrichten voor een loon dat kan oplopen tot 130% van het wettelijk minimum. 'De mensen die er werken zijn zó blij dat ze een baan hebben. En het is een

echte baan, het is geen flapdrolwerk. Het is geen bezigheidstherapie', zei ze tegen Bert Jongen.

Prima dat het kabinet-Rutte I, dat inmiddels was aangetreden, arbeidsgehandicapten in het bedrijfsleven aan het werk wilde zetten. Ze had er als staatssecretaris van SZW zelf de opmaat voor verzorgd. Maar het was volgens Klijnsma een illusie te denken dat de nieuwe wet besparingen zou kunnen opleveren. Toch dacht Rutte I bijna twee miljard te kunnen bezuinigen door mensen in de sociale werkvoorziening, jonggehandicapten en bijstandsgerechtigden — een substantieel deel van de onderkant van de arbeidsmarkt — onder te brengen in de (nooit ingevoerde) Wet werken naar vermogen. 'Verschrikkelijk draconische bezuinigingen, waardoor je deze mensen in de steek laat', zei Klijnsma over de wetsvoorstellen. 'Dat baart mij grote zorgen. Mensen worden op deze manier gewoon uitgekotst. Je kunt dan wel zeggen dat iedereen die nu in de sociale werkvoorziening zit, zijn baan houdt, maar het is wel een sterfhuisconstructie. Van de 90.000 banen in sociale werkplaatsbedrijven mogen er maar 30.000 overblijven. Voor veel mensen is de sociale werkvoorziening het ei van Columbus. Ze

zijn heel trots dat ze er werken. Die beschermde werkplekken mogen we nooit afbreken.'

Anderhalf jaar na het interview met Bert Jongen is Klijsma in het kabinet-Rutte II, opnieuw in de rol van staatssecretaris van SZW, verantwoordelijk voor de invoering van de Participatiewet die in de plaats komt van de Wet werken naar vermogen, inclusief 'verschrikkelijk draconische bezuinigingen' en inclusief de sterfhuisconstructie voor de sociale werkvoorziening. Forse besparingen zijn alvast ingeboekt, de sociale werkplaatsen worden op termijn opgeheven, de uitkering voor jonggehandicapten gaat omlaag, bijstandsgerechtigden zitten massaal op het strafbankje. Heeft het sociaal-democratische boegbeeld van gehandicapt Nederland zich laten inpakken?

Participatiewet

Al sinds de jaren tachtig zoekt de overheid naar mogelijkheden om de dure verzorgingsstaat te versoberen. Het model blijkt onbetaalbaar. Door vergrijzing en ontgroening, door oneigenlijk gebruik van voorzieningen, door globalisering van de economie, door een ernstige financieel-economische crisis – de reden waarom verandert om de haverklap. Maar de doelstelling blijft onveranderd: een ingrijpende verbouwing van de sociale zekerheid. Al eerder werd een politiek zwaar beladen versobering van de WAO doorgevoerd, die op het hoogtepunt ruim achthonderdduizend arbeidsongeschikten van een uitkering voorzag. De toelatingscriteria voor en de duur van de WW zijn de afgelopen jaren aangescherpt, aan bijstandsgerechtigden worden hogere eisen gesteld en de pensioengerechtigde leeftijd is verhoogd naar 67 jaar. Maar een grote klapper moet nog komen: de invoering van de Participatiewet. Inmiddels is de wet door de Tweede Kamer en is er waarschijnlijk een meerderheid voor in de Eerste Kamer – al bestaat daar tot aan de stemming in de Senaat onzekerheid over. Als alles volgens plan verloopt, treedt de Participatiewet per 1 januari 2015 in werking.

In die wet worden drie belangrijke voorzieningen bij elkaar gevoegd. De eerste en omvangrijkste is de Wet werk en bijstand (WWB), waar begin 2014 ruim vierhonderdduizend mensen een beroep op doen. De tweede is de Wet sociale werkvoorziening (WSW), die ruim honderdduizend mensen met een lichamelijke, psychische of verstandelijke beperking in staat stelt om in of via de sociale werkplaats aangepaste arbeid te verrichten. En tot slot de Wajong voor 235.000 Nederlanders die vóór hun achttiende of tijdens hun opleiding een arbeidshandicap hebben opgelopen. De drie regelingen kosten de overheid jaarlijks € 11 mrd. Bij ongewijzigd beleid zou het totale budget doorgroeien naar € 13,5 mrd per jaar. Door invoering van de Participatiewet moet die stijging beperkt blijven tot € 11,8 mrd.

Op de sociale werkplaatsen wordt dus flink bezuinigd. En Wajongers moeten zich laten keuren om te bepalen welk deel van het inko-

Terwijl het aantal bijstandsgerechtigden slonk is het aantal Wajongers sinds het begin van deze eeuw explosief gegroeid

men ze zelfstandig met werken kunnen verdienen. Voor nieuwe jonggehandicapten wordt de toetreding tot de voorziening bemoeilijkt. Wie niet volledig arbeidsongeschikt is, is vanaf 1 januari 2015 aangewezen op de bijstand. Alleen mensen die helemaal nooit kunnen werken, krijgen in de toekomst een Wajong-uitkering, die nu nog 75% van het minimumloon bedraagt maar bij de invoering van de Participatiewet voor iedereen die kan werken verlaagd wordt naar 70%. Dat betreft volgens de meest recente schattingen zo'n honderdduizend mensen. D66, ChristenUnie en SGP hebben in ruil voor steun van kabinet-

plannen weten te voorkomen dat deze massa in de bijstand belanden en daar onderworpen worden aan de vermogens- en voordeurdelersstoets.

Ook bijstandsgerechtigden moeten vaker aan de bak. Sinds de overheveling van de verantwoordelijkheid voor de bijstand naar de gemeenten, in 2004, is het voor de lokale overheid sowieso lucratief om bijstandsgerechtigden aan werk te helpen. Gemeenten mogen sindsdien namelijk vrijelijk beschikken over het overschot aan uitkeringen. In enkele jaren tijd wisten ze tientallen procenten van de bijstandsgerechtigden uit de bijstand te laten stromen. Daarmee had de lokale overheid in de ogen van het kabinet bewezen dat zij het juiste adres was om mensen aan het werk te krijgen.

Schijn bedriegt. Want terwijl het aantal bijstandsgerechtigden slonk, is het aantal Wajongers sinds het begin van deze eeuw explosief gegroeid. In 2001 stroomden er nog 7000 nieuwe uitkeringsgerechtigden in; drie jaar later was dat aantal opgelopen tot 17.000 per jaar, zo'n 65 jongeren per werkdag. De verklaring voor die extreme groei is eenvoudig: gemeenten sluisen zoveel mogelijk jonggehandicapten door naar de Wajong, want die regeling wordt door het UWV uitgevoerd en rechtstreeks door de rijksoverheid betaald. Gemeenten wisten het aantal bijstandsuitkeringen dus fors terug te dringen door jongeren bij te schrijven in de Wajong-registers. Door alle regelingen bij elkaar te voegen, kan de rijksoverheid nu een einde maken aan die verdwijntruc.

Voorgeschiedenis

De Participatiewet is met horten en stoten tot stand gekomen. De plannen dateren van 2008, toen een commissie van wijze mannen en vrouwen zich onder leiding van voormalig CDA-minister van Sociale Zaken Bert de Vries boog over een modernisering van de in 1969 ingevoerde WSW. Te veel mensen met een arbeidsbeperking maken gebruik van de sociale

zekerheid, terwijl ze wel kunnen werken. Hoe krijg je ze aan het werk zonder extra kosten? Dat was de opdracht waar De Vries en zijn commissie zich over bogen. In het eindrapport, *Werken naar vermogen*, bepleit de commissie een uitbreiding van de wet naar al die mensen 'die onvoldoende productief zijn om het minimumloon te verdienen en die om te kunnen werken zijn aangewezen op langdurige ondersteuning'.² Een ingreep die volgens de commissie budgettair neutraal zou kunnen verlopen door de regelingen voor de sociale werkvoorziening, jonggehandicapten en bijstandsgerechtigden in één wet onder te brengen – met de gemeenten in de rol van regisseur. Omdat gemeenten dicht bij de burger staan dan het Rijk, weten ze immers beter langs welke wegen mensen het beste aan werk geholpen kunnen worden.

Arbeidsgehandicapten kunnen misschien niet zelfstandig het wettelijk minimumloon verdienen, maar wel een deel ervan. De overheid kan het verschil tussen de 'loonwaarde' van een arbeidsgehandicapte en het wettelijk minimumloon bijpassen, dat is altijd nog een stuk goedkoper dan een volledige uitkering. Van de 220.000 jonggehandicapten die Nederland ten tijde van het verschijnen van het rapport al telde, kan zeker de helft een eigen inkomen verdienen, meende de toenmalige coalitie van CDA en VVD, gedoogd door de PVV.

De Wet werken naar vermogen ademde de sfeer van de Commissie Arbeidsparticipatie, die het Nederlandse volk bij monde van voormalig TNT-topman Peter Bakker in juni 2008 nog voorhield: 'De krapte op de arbeidsmarkt is een probleem, maar tegelijkertijd een kans. Een kans om mensen die tot nu toe nog buiten de arbeidsmarkt staan, mee te laten doen. Een kans om kwetsbare groepen beter te integreren in de Nederlandse samenleving.' De bedrijfseconoom Bakker was eind 2007 door het CDA-duo premier Balkenende en minister Donner van SZW aangezocht om met een doordacht advies een doorbraak te forceren in de patstelling rond het ontslagrecht en de werking van de arbeidsmarkt. De beroeps-

bevolking krimpt, terwijl de vraag naar personeel blijft groeien, vooral in de zorg, het onderwijs en de techniek, aldus de commissie-Bakker in *Naar een toekomst die werkt*.³ En inderdaad, toen de adviescommissie dat rapport presenteerde, was de werkloosheid met 3,7% van de beroepsbevolking historisch laag en daar stonden ook nog eens zo'n 240.000 openstaande vacatures tegenover.

Maar dat was een paar maanden voor het faillissement van de Amerikaanse bank Lehman Brothers. Drie maanden na de presentatie van het rapport bevond de wereldeconomie zich in het voorportaal van een serieuze crisis. In de jaren erna vielen banken om of ze moesten met belastinggeld overeind gehouden worden; torenhoge schulden brachten overheden en particulieren in verlegenheid. Talloze bedrijven schroefden de productie terug of gingen failliet, pensioenfondsen kwamen in de problemen, de huizenmarkt stortte in.

Ondertussen is in de Haagse beleidstorens voor de sociale zekerheid een koers ingezet die zich even moeizaam laat bijstellen als de vaarrichting van een mammoettanker. Maar eind 2013 was de werkloosheid wel opgelopen tot 8,2% van de beroepsbevolking – ruim 650.000 werklozen – en daar stonden nog maar 94.000 vacatures tegenover.

Quotumregeling

Niet lang na die Tweede Kamerverkiezingen, op 12 september 2012, werden VVD en PvdA het eens over de vorming van een tweede kabinet-Rutte. De PvdA-tandem Asscher-Klijnsma op het ministerie van SZW pakte de draad op waar het vorige kabinet hem had laten liggen. De Wet werken naar vermogen ging Participatiewet heten en de invoeringsdatum werd verplaatst naar 1 januari 2014 en weer later dus naar 1 januari 2015. Maar de kern van de plannen bleef overeind.

Staatssecretaris Klijnsma zorgde er wel voor dat in het regeerakkoord een belangrijk nieuw element aan de Participatiewet werd

toegevoegd: een quotumregeling. Om al die WSW'ers en Wajongers aan werk te helpen, moeten bedrijven met meer dan 25 werknemers 5% van de banen reserveren voor arbeidsgehandicapten, op straffe van € 5000 per niet-gecreëerde arbeidsplaats. Werkgevers stelden de quotumregeling uit het regeerakkoord in het voorjaar van 2013 ter discussie tijdens de onderhandelingen over een sociaal akkoord. De uitkomst van de besprekingen tussen sociale partners: het bedrijfsleven zorgt tot 2026 voor 100.000 banen, de overheid voor 25.000. De quotumregeling is nu de stok achter de deur: mochten de werkgevers zich niet aan hun verplichtingen houden, dan komt de staatssecretaris die 5% van het personeelsbestand alsnog opeisen.

Er is veel ellebogenwerk nodig om aan de onderkant van de arbeidsmarkt een baan te bemachtigen

In Noord- en Oost-Nederland en in Zuid-Limburg, waar sociale werkplaatsen in sommige regio's grote en soms zelfs de grootste werkgever zijn, hebben ze weinig aan dat quotum, want de gemiddelde bedrijfsgrootte ligt er ver onder de 25 werknemers. Bovendien vrezten twee medewerkers van het Centraal Planbureau, Daniel van Vuuren en Krista Hoekstra, dat werkgevers de vage definitie van arbeidsongeschiktheid zullen benutten om werknemers die ze al in dienst hebben te labelen als 'arbeidsongeschikt'.⁴ Zo hebben ze hun quotum eerder gevuld. Bedrijven met meer dan 25 werknemers zullen bovendien een voorkeur hebben voor het aantrekken van arbeidsongeschikten die in bedrijven waarvoor het quotum niet geldt al bewezen hebben dat ze hun geld waard zijn. Door die herschikking van werkende arbeidsgehandi-

capten van kleine naar grotere ondernemingen zullen meer werkgevers aan het quotum voldoen, terwijl er niet één extra baan voor arbeidsgehandicapten is bijgekomen. In Oostenrijk, dat al eerder een quotumregeling invoerde, bestaat 42% van de banen voor arbeidsgehandicapten uit herschikking. Een ander nadeel bestaat volgens de CPB-medewerkers uit de hoge kosten die gemoeid zijn met de administratieve lasten voor werkgevers, de uitgaven voor keuringen en voor de handhaving van het quotum. Werknemers lopen bovendien het gevaar van stigmatisering. Tot slot kan de verplichting om hen in dienst te nemen tot verdringing leiden: er zijn minder banen voor werknemers die op hetzelfde werk azen maar die niet het label 'arbeidsongeschikt' hebben. Er staan besparingen op de uitkeringen en inkomsten uit boetes tegenover, 'maar van de effectiviteit in termen van werkgelegenheid voor arbeidsgehandicapten mag niet te veel worden verwacht', aldus Van Vuuren en Hoekstra.

De onderkant van de arbeidsmarkt

Het overgrote deel van de arbeidsgehandicapten is laagopgeleid. De meeste mensen die slechts een deel van hun eigen inkomen kunnen verdienen, gaan straks hengelen naar een baan aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Die onderkant is de afgelopen decennia sterk veranderd door de toetreding van meer vrouwen, parttimers en zzp'ers, maar ook de aard van het werk is veranderd. Een substantieel deel van de beroepsbevolking verdiende vroeger zijn brood met productie in de industrie, de bouw en de agrarische sector. Nu zijn de dragers van de economie te vinden in de dienstverlening. Laagopgeleiden zijn aangewezen op de schoonmaak, pakjesbezorging, horeca, detailhandel, transport, thuiszorg en soortgelijke sectoren. Juist mensen met een arbeidshandicap voldoen vaak niet aan de sociale en communicatieve vaardigheden die in de dienstverlening vereist zijn. Een twintiger met een gedragsstoornis wordt niet snel

aangenomen in de thuiszorg of in andere beroepen die veel contact met klanten vereisen.

Er is veel ellebogenwerk nodig om aan de onderkant van de arbeidsmarkt een baan te bemachtigen en te behouden. Tijden van laagconjunctuur pakken hier ook nog eens extra nadelig uit, omdat er dan sprake is van verdringing. Hoewel in brede kringen de indruk bestaat dat arbeidsmigranten de banen van laagopgeleiden inpikken, omdat ze minder eisen stellen aan de kwaliteit van het werk en genoeg nemen met lagere lonen, zijn zij niet degenen die verdringing veroorzaken. De tijdelijke migrant bezet vooral banen waarvoor niet direct Nederlandse werknemers beschikbaar zijn. Ze vangen seizoenspieken op of doen werk waartoe Nederlanders niet bereid zijn, zo bleek eind 2012 nog weer eens uit een studie van het economisch onderzoeksbureau SEO.⁵ Op een ruime arbeidsmarkt hebben laagopgeleiden meer te duchten van scholieren en studenten, en vooral van middelbaar en hoger opgeleiden die werk onder hun niveau accepteren. Uit een studie van het Bureau Onderzoek en Statistiek van de gemeente Amsterdam bleek in 2013 dat de hoofdstedelijke metropoolregio 350.000 banen voor laagopgeleiden telt.⁶ Bijna de helft ervan werd in 2011 vervuld door mensen met een hoger opleidingsniveau dan noodzakelijk voor die functie.

Iedereen aan het werk?

'De Participatiewet wordt een financieel en sociaal drama', zei PvdA-wethouder Klaas Steenhuis van Veendam op 14 januari 2014 in *NRC Handelsblad*. De regio Oost-Groningen, waar Veendam onder valt, telt anderhalf keer zoveel Wajongers en drieënhalve keer zoveel mensen in sociale werkplaatsen als het landelijk gemiddelde. De zeven gemeenten die samen de regio Oost-Groningen vormen, verwachten dat ze de komende jaren tienduizend mensen naar werk moeten begeleiden. Steenhuis denkt dat er niet meer dan duizend banen beschikbaar zijn in de regio, die toch al met een meer dan gemiddelde werkloosheid

kampt. De overige negenduizend werkzoekenden belanden vermoedelijk langdurig in de bijstand.

Wetenschappers in de sociale en economische disciplines zijn het er aardig over eens: de meeste vormen van reïntegratie van uitkeringsgerechtigden zijn kostbaar en hebben weinig effect. Ze zijn vanuit economisch perspectief zinloos. Dreigementen en sancties op de uitkering hebben een gunstige uitwerking op mensen die wel kunnen maar niet willen werken, een relatief kleine groep. Voor mensen die wel willen maar niet kunnen werken – de overgrote meerderheid van werklozen en arbeidsongeschikten – helpt eigenlijk niets, behalve meer banen.

De conclusie kan niet anders dan somber zijn: onder het huidige regime is de positie van mensen aan de onderkant van de arbeidsmarkt beroerd. Het ziet er niet naar uit dat de Participatiewet voldoende soelaas zal bieden voor de honderdduizenden werkzoekende arbeidsgehandicapten die niet zelfstandig het minimumloon kunnen verdienen. Zij worden de komende tien tot twintig jaar – na herkeuringen – toegevoegd aan de groep laaggeschoolden die nu al geen riant positie innemen op een te ruime arbeidsmarkt. Zij die werk vinden draaien mee in de carrousel van tijdelijke baantjes met veel onzekerheid en weinig inkomen. Er is een gerede kans dat een substantieel deel van hen geen baan vindt.

De hele economie is gericht op efficiëntie, op de hoogst haalbare productie tegen de laagst mogelijke kosten.⁷ Wie niet in dat model past, hebben we decennialang voorzien van een uitkering. We hebben sociale werkplaatsen voor hen ingericht en voorzieningen waar ze

hun dag aangenaam kunnen doorbrengen. Dat mocht allemaal best wat kosten. Want juist omdat we alleen gezonde, productieve mensen het werk hebben laten doen, kon de economie optimale efficiëntie behalen en maximale welvaart creëren. Dat moet nu weer anders.

Het is nog maar zeer de vraag of gemeenten in staat zijn om hun taken in het sociale domein tot een goed einde te brengen met de bestaande budgetten waar ook nog eens fors op gekort wordt. Het Centrum voor Onderzoek van de Economie van de Lagere Overheden (Coelo) van de Rijksuniversiteit Groningen maakte medio 2013 bekend dat er bij ongewijzigd beleid in 2017 een gat van € 6 mrd gaapt tussen de verwachte inkomsten en uitgaven van de gemeenten.⁸ Bijna de helft daarvan wordt veroorzaakt door de decentralisatie van taken in het sociale domein. De onttaking van de verzorgingsstaat is in volle gang. Waar mogelijk wentelt de rijksoverheid de lasten af op de gemeenten, die toch al onder grote financiële druk staan en kampen met een groeiend wantrouwen van burgers die het gevoel hebben dat er een loopje met hen wordt genomen. De uitspraken die Jetta Klijnsma deed aan de vooravond van haar aantreden als staatssecretaris van SZW, zullen in elk geval niet leiden tot een groter vertrouwen in politici die zeggen dat ze het opnemen voor mensen met weinig kansen.

Dit artikel is gebaseerd op de inleiding van 'De kwetsbaren. Concurrentie en verdringing aan de onderkant van de arbeidsmarkt', Will Tinnemans, Nieuw Amsterdam, Amsterdam, april 2014. Zie voor meer informatie en een discussie over de onderkant van de arbeidsmarkt: www.dekwetsbaren.nl.

Noten

1 Jongen, Bert, *Onbeperkt succesvol. Leven met een handicap*, Uitgeverij De Boekenmakers, Eindhoven, 2012.

2 Commissie fundamentele herbezinning WSW, *Werken naar Vermogen*, Den Haag, 2008.

3 Advies Commissie Arbeidsparticipatie, *Naar een toekomst die*

werkt, Rotterdam, 16 juni 2008.
4 Daniel van Vuuren en Krista Hoekstra, *Quotum arbeidsgehandicapten matig effectief*, *Me Judice*, 21 maart 2013.
5 Berkhof, Ernest en Bert Hof, *De*

- economische bijdrage van tijdelijke arbeidsmigranten. Een realistisch beeld*, Amsterdam, SEO, december 2012.
- 6 Jong, Idske de e.a., *Laagopgeleiden op de arbeidsmarkt in de Metropoolregio Amsterdam*, Bureau Onderzoek en Statistiek, Amsterdam, april 2013.
- 7 We hebben decennialang gebouwd aan een economie met een maximale productiviteit per werknemer. Mensen die het tempo en de complexiteit van het werk niet konden bijbenen, verdwenen in de WAO, later in de Wajong of andere regelingen voor mensen met een beperking. De Nederlandse uitgaven aan arbeidsongeschiktheid horen met 2% van het bruto binnenslands product tot de hoogste van de Europese Unie. Slechts 16% van alle Nederlandse bedrijven neemt bewust mensen met een kwetsbare positie op de arbeidsmarkt in dienst. Eind 2011 had nog geen 5% van alle werkgevers één of meer Wajongers in dienst.
- 8 Allers, M.A. e.a., *Gemeenten in perspectief*, Coelo, Groningen, 2013

Interventie

Rusland vraagt om een duidelijk antwoord

Door **Marina Ohanjanyan**

Projectmanager bij de Max van der Stoep Stichting

Rusland ligt voorlopig uit de G8. In een niet onbelangrijke show van eensgezindheid kon een motie die het referendum op de Krim veroordeelde in de VN Veiligheidsraad op 13 van de 15 stemmen rekenen. De enige die tegenstemde was Rusland zelf. China stemde opvallend genoeg niet mee. De boodschap lijkt duidelijk: als je zo doorgaat dan doe je niet meer mee. Maar deze boodschap is bij lange na niet voldoende.

Voor de nabije toekomst is het van belang dat we wakker worden uit de droom dat Rusland nog steeds een democratisch land is dat als een partner behandeld dient te worden: het eerste is al langer niet waar, en het tegendeel van het tweede hebben we weer kunnen zien op de Krim. Het betekent niet dat je het hele land inclusief de bevolking moet afstraffen. Maar met Poetins Rusland kun je niet omgaan zoals je met Frankrijk, Duitsland of Japan zou omgaan. Met iemand die de regels niet erkent, kun je ook niet volgens de regels spelen. Dit betekent dat standaardsancties niet genoeg zijn.

Denk dus ook aan maatregelen die Poetin pijnlijk raken door zijn imago thuis te ondergraven; hij speelt altijd voor het thuispubliek en dat is tevens zijn zwakke plek. Zodra hij in de ogen van de gemiddelde Rus geïsoleerd, niet gevreesd of zelfs zwak overkomt op het wereldtoneel, zal hij misschien inzien dat hij een andere weg moet inslaan. Geef hem geen enkel sportevenement meer; geen enkel podium waarop hij zich kan profileren als een grote wereldleider. Gun hem ook geen enkele eretitel. Niets dat voor een leuke *soundbite* kan zorgen op de Russische staatstelevisie. Blok-

keer alle westerse diensten voor hem en zijn entourage; weer hem desnoods van Facebook en Twitter.

Het is namelijk belangrijk om Poetin en de zijnen goed te laten voelen wat 'het Westen' nu eigenlijk is, en in welke mate het ondertussen vervlochten is geraakt met het leven in Rusland. Een goed voorbeeld is een oproep van een grote Poetin-supporter, ondernemer Mikhail Dvorkovich, om Amerikaanse producten te boycotten in antwoord op de sancties van de VS. Dit werd dan getwitterd vanaf een iPhone. Publiceer ook elke verkoop van westerse luxeproducten aan Poetin en zijn entourage. Dit kan goed in samenwerking met bestaande Russische initiatieven die de illegaal verworven rijkdommen van Poetins elite in kaart brengen. Zijn daadwerkelijke vermogen is een van de grootste en best bewaarde staatsgeheimen in Rusland.

Doe er tegelijkertijd alles aan om gewone Russen makkelijk te laten rondreizen in Europa en de Verenigde Staten. De boodschap moet duidelijk zijn: wij hebben een probleem met Poetin, niet met jullie. Organiseer talloze Russische culturele evenementen in Europese steden met Russen, maar zonder vertegenwoordigers van het regime. Sponsor Russischtalige media (met uitzendingen in Rusland) die een veelzijdig verhaal laten horen over Europa en over Rusland. Wij ontvangen hier ook Russia Today, dus waarom geen Europe Today in Rusland? Er is een aanpak nodig die verder gaat dan de formele diplomatie. Poetin doet dit zelf, en we kunnen dat niet onbeantwoord laten.

Daarnaast is snelheid van belang. De sancties die nu worden toegepast op Poetins 'inner circle' worden al weken besproken. Natuurlijk hebben die sancties nut. Ze werden eerst wat lacherig ontvangen in Rusland,

maar je merkte al snel dat het doordrong dat dit wel degelijk storend is. Zelfs in Nederland is het te merken: een bekende oligarch die Poetin steunt heeft onlangs bijvoorbeeld zijn activa uit Nederland moeten halen. Ook stond er op de Amerikaanse sanctielijst een bank — Bank Rossiya, die in handen is van naaste zakenmannen van Poetin. De sancties betekenen dat de bank niet meer bediend wordt door de Amerikaanse betalingssystemen van Visa en MasterCard. De klanten van de bank kunnen in essentie dus niet meer met hun bankpasjes betalen; je kunt je voorstellen dat dit behoorlijk vervelend is. Daarnaast zullen andere sancties gericht op Poetins entourage, zoals het blokkeren van hun visa en tegoeden in de EU en VS, zeker nodig zijn en tevens nut hebben om Poetin een sterke boodschap te sturen. Ze kunnen er bovendien voor zorgen dat zijn elite — een van de pilaren van zijn machtspositie — gaat twijfelen aan de koers die hij gekozen heeft.

Maar geloven we echt dat ook maar één van Poetins knechten nog geld heeft staan op een Europese of Amerikaanse bank? De EU moet sneller reageren. En gezien het intrinsiek langzamere proces van besluitvorming moeten we dus veel meer bezig zijn met mogelijke scenario's voor de toekomst, zelfs de allerergste, en onze respons erop afstemmen. We kunnen ons niet meer laten verrassen.

We moeten aan de langere termijn denken. Poetin heeft laten zien dat 'established' diplomatie niet volstaat. Hij kent dat spelletje te goed en kan meesterlijk manipuleren. Poetin is een langetermijndenker. Dat moeten wij dus ook worden. We moeten veel verder vooruitdenken, bijvoorbeeld met 'worstcasescenario's', en daar antwoorden op bedenken. De belangrijkste vraag is: wat wil Poetin precies? Zijn politiek van de afgelopen jaren richting de buurlanden stond in het teken van een Euraziatische Unie; een nog weinig gedefinieerd blok dat critici zien als de Sovjet-Unie in een nieuw jasje. Voor iemand die het uiteen-

vallen van de Sovjet-Unie de grootste geopolitieke tragedie van de twintigste eeuw vindt is dat ook niet vergezocht.

Ook intern wordt de Russische bevolking klaargestoomd voor een imperium: het beeld van een groots Russisch rijk waar andere landen bang voor (moeten) zijn is een leidmotief in de staatsmedia. Dmitri Kiselyov, hoofd van een van de grootste Russische mediabedrijven en boegbeeld van het Kremlin-communicatiebeleid, heeft onlangs een uitzending gemaakt over hoe gemakkelijk Rusland Amerika tot nucleair as zou kunnen vermalen.

Probleem is alleen dat je zonder de post-Sovjet-landen geen imperium hebt. De redenering die is gebruikt voor de overname van de Krim — het beschermen van de Russische minderheid aldaar — geeft daarom in de buurlanden terecht reden tot zorgen. Veel van die landen hebben eveneens grote Russische minderheden, die soms meer reden tot klagen hebben gehad dan de Krim-Russen. In deze context worden vaak de Baltische staten genoemd, maar Moldavië is een makkelijker doelwit. Het ligt volkomen buiten het aandachtsveld van de westerse media en maakt in zijn eentje geen enkele kans tegenover Rusland. Het de facto afgescheiden gebied van Moldavië, Transnistrië, grenst aan Zuid-Oekraïne. Onlangs heeft Transnistrië dan ook gevraagd om toe te treden tot de Russische Federatie.

Denk vervolgens aan de uniestaat met Wit-Rusland die al heel lang in de planning is, aan de verschuivende grens in Georgië en aan het totaal van Rusland afhankelijke Armenië en je krijgt de globale omtreklijnen van het toekomstige rijk in beeld. Het is dan niet eens meer zo belangrijk of dit vervolgens één land moet worden of een unieconstructie waarbij de landen in kwestie — in naam — onafhankelijk zijn. Als Poetin inderdaad die kant op wil, dan kunnen we maar beter een strategie klaar hebben liggen om dat tegen te kunnen gaan. En ook laten zien dat we het niet meer accepteren.

A.L. Snijders

Een schandaal

Misschien zijn er lezers van deze rubriek die nooit een opening van een kunsttentoonstelling hebben bijgewoond. Voor hen schrijf ik dit. Het zijn bijna altijd beschaafde bijeenkomsten. De exposant heeft jaren geschilderd, getekend, gehakt of geboetseerd. Alles hangt of staat in een blanke, verantwoorde omgeving, er is een inleider, er is drank, er zijn familieleden en vrienden, soms is er een fotograaf, soms een journalist. Een tante fluistert dat ze die tekening daar links erg interessant vindt, de galeriehouder plakt er een rood stickertje op. Mooier is het als een onbekende iets koopt, een onbekende man van wie men vermoedt dat hij een kenner is. Hij vertegenwoordigt een circuit, een smaak. Je hoort het stille ritselen, de zilveren toon van een besloten kring, je ziet wie binnen zijn, en vooral, wie buiten.

Ik herinner me ook een heel ander soort opening. Ik ben uitgenodigd het woord te voeren in een jeugdhonk. Ik arriveer ruim op tijd, de schilder is niet aanwezig. Er ligt een tafel op zijn rug, poten omhoog. Op elke poot is een bierviltje bevestigd, vier mensen kunnen hun glas neerzetten. Er staan drie ruisende televisietoestellen. Achter een slordig muurtje van bordkarton hoor ik een zacht sissend geluid. De schilder zit daar draden te solderen om de televisietoestellen tot leven te brengen. Ik vraag hem hoe laat de tentoonstelling door mij zal worden geopend. Hij zegt: 'Om drie uur, om drie uur landt hier een Hollandse Scud.' Ik wijs op mijn horloge en zeg: 'Maar het is al halfvier.' Hij zegt: 'Ga wat drinken aan de bar, voor eigen rekening.' Gelukkig heeft hij op de uitnodiging een dichtregel van Horatius gedrukt. *Aequam memento rebus in arduis servare mentem* — Zorg ervoor in moeilijke ogenblikken gelijkmoedig te blijven.

Na een kwartier komt hij uit zijn hokje, ik maak me klaar om mijn zorgvuldig geformuleerde redevoering over zijn prachtige schilderijen te houden. Maar dat is niet nodig, hij pakt een emmer koeienstront en laat hem inslaan voor mijn voeten. Het zaaltje is meteen leeg. Ik blijf als enige staan, ik kijk naar mijn schoenen, 's morgens nog gepoetst, en mijn doordrenkte broekspijpen. Het is een schandaal. Ik heb heel wat schandalen gemist: de impressionisten, de première van de 'Sacre du Printemps', Lucebert voor het Stedelijk Museum. Nooit ben ik ergens bij geweest. Maar nu sta ik toch midden in de kunstgeschiedenis, op de eerste rij, onder de stront. Ik voel de trots.